

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

БАРАН АНЖЕЛІКА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 34 (477.83/86) «1897/1918»: (091)

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕПУТАТІВ-УКРАЇНЦІВ
В АВСТРІЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ (1897–1918 рр.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

12.00.01. – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Макарчук Володимир Степанович,
доктор юридичних наук, професор

Львів–2013

ЗМІСТ

	Стор.
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 СТАН НАУКОВОГО РОЗРОБЛЕННЯ ТЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Стан наукового розроблення теми.....	12
1.2. Характеристика джерельної бази дослідження. Оцінка достовірності.....	22
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження проблематики діяльності депутатів-українців в австрійському парламенті (1897– 1918 рр.....)	35
Висновки до Розділу 1.....	44
РОЗДІЛ 2 СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРЛАМЕНТАРНОЇ ТРАДИЦІЇ НА ЗЕМЛЯХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.	
2.1. Правно-політична основа діяльності австрійського парламенту у середині ХІХ – на початку ХХ ст.	46
2.2. Виборчі кампанії до австрійського парламенту на землях Східної Галичини у 1897–1918 рр.	76
2.3. Структура (склад) українського представництва в австрійському парламенті (1897–1918 рр.).....	118
Висновки до Розділу 2.....	128
РОЗДІЛ 3 ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В АВСТРІЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ (1897–1918 рр.)	
3.1. Виборчі реформи 1896–1907 рр. і роль українських політичних сил у їхньому проведенні.....	131
3.2. Боротьба українських депутатів австрійського парламенту за надання українським землям національної автономії.....	140

3.3. Ініціативи українських депутатів австрійського парламенту зі створення українських освітніх, економічних та військових організацій та їх реалізація.....	159
3.4. Боротьба українських депутатів австрійського парламенту за впровадження української мови в діяльності освітніх, адміністративних та судових інституцій Габсбурзької монархії.....	177
Висновки до Розділу 3.....	188
ВИСНОВКИ.....	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГРР – Головна Руська Рада

ГУР – Головна Українська Рада

ЗУР – Загальна Українська Рада

КГЛ – Королівство Галичини і Лодомерії

КНРС – Католицький Русько-народний союз

НТШ – Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка

УНДП – Українська Національно-Демократична партія

УПР – Українська Парламентська Репрезентація

УСДП – Українська соціал-демократична партія

УСС – Українські Січові Стрільці

РНП – Руська народна партія

ВСТУП

Актуальність теми. Провідною умовою утвердження і зміцнення демократичної правової Української держави є становлення її політичної системи, яка в своєму поступі була б орієнтована на кращі взірці світової демократії і водночас відповідала б історичним, державно-правовим і національно-культурним традиціям українського народу.

Непорушним атрибутом сучасної правової держави є наявність народного суверенітету, що виражається, передусім, у широкому використанні форм народного представництва і безпосередньої демократії. Вдосконалення правового представництва народу, підвищення дієвості влади неможливе без глибокого і всебічного вивчення і переосмислення політичного досвіду українського народу, накопиченого ним у попередні періоди історії, та без практичного використання цього досвіду сучасними органами державної влади. В цьому контексті історичний досвід українців у парламентських установах Австро-Угорщини як конституційно-парламентської монархії з порівняно високим рівнем забезпечення громадянських прав та свобод населення має особливе значення.

Саме за часів конституційної Австрійської (згодом Австро-Угорської) монархії піднесено правову свідомість пересічного українця до розуміння ним своїх національних прав і обов'язків. Свідомість українців поступово втрачала відчуття національної неповноцінності, йшов процес консолідації української нації і формування національної державницької ідеї.

Парламентська і позапарламентська політична діяльність депутатів-українців австрійського парламенту утвердила в свідомості українського народу Галичини провідну об'єднавчу національну ідею українського державотворення, перетворила русинське (українське) населення імперії з середньовічних підданих у громадян нового часу, привчала людей до відповідальності за політичні рішення, протистояла політичній асиміляції,

освоювала форми і методи парламентської діяльності, напрацьовувала уміння досягнення політичних компромісів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямами «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний № 0112U007492); «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний № 0113U002433).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є історико-правова реконструкція та наукове узагальнення історичного досвіду діяльності депутатів-українців в австрійському парламенті у 1897–1918 рр.

Для досягнення цієї мети сформульовано такі завдання:

- охарактеризувати вітчизняну та зарубіжну історіографію питання, окреслити джерельну базу дослідження;
- розглянути правові засади створення та функціонування австрійського парламенту, розкрити його повноваження, визначені конституційним законодавством Габсбурзької монархії;
- визначити особливості виборчих кампаній до австрійського парламенту на території Східної Галичини та участь у них українських кандидатів;
- визначити віковий, соціальний, партійний та професійний склад депутатів-українців в австрійському парламенті у 1897–1918 рр. та вплив цих факторів на політичну платформу представників депутатського корпусу, їх професійні навички, готовність до компромісів тощо;
- виявити основні напрями діяльності депутатів-українців з відстоювання національних інтересів;
- дати політико-правову оцінку досвіду парламентської діяльності українських депутатів австрійського парламенту та його значення для сучасності.

Об'єктом дослідження є суспільні міжнаціональні відносини в Східній Галичині в умовах Австрійської конституційної монархії на завершальному етапі її існування.

Предметом дисертаційного дослідження є діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті у 1897–1918 рр., спрямована на розширення конституційних прав українського сегменту населення Австро-Угорщини та їхню правореалізацію.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють завершальний період існування австро-угорської конституційної монархії, 1897–1918 рр., коли, після реформи виборчого законодавства, до участі у виборчих процесах були допущені представники т. зв. п'ятої курії. В окремих випадках, коли поставало завдання розкриття генези тих чи інших законодавчих інститутів Австрії (Австро-Угорщини), хронологічні рамки розширювалися.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження стали філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. При систематизації джерельної бази та фактологічного матеріалу, встановлення повноти інформації використано принцип об'єктивності та діалектичний метод пізнання. З його допомогою проблеми становлення в Україні парламентаризму розглядалися не лише в дискурсі еволюції політичної і правової системи, а й у зв'язку з глибокими змінами у суспільній свідомості. Соціально-детерміністичний метод дозволив виявити соціально-економічні, політичні факти, що сприяли створенню австрійського парламенту та еволюції його повноважень. Важливу роль відіграв метод системного аналізу, який дозволяє розглядати історико-правові явища в сукупності соціальних зв'язків, виявлення цілого та його частин.

Використані також спеціально-юридичні методи, зокрема, історико-правовий, порівняльно-правовий. За допомогою методу формально-догматичного аналізу здійснено тлумачення правових норм, які визначали правові основи організації та діяльності австрійського парламенту.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що вперше здійснено концептуальне дослідження парламентської діяльності депутатів-українців в австрійському парламенті в окреслений період, а також їхньої позапарламентської діяльності – у безпосередньому зв'язку з парламентською. Новизна одержаних результатів конкретизується в таких науково-теоретичних положеннях, висновках.

Уперше:

– визначено фактори, що зумовлювали схильність русинів (українців) Австрійської (Австро-Угорської) імперії до еволюційного шляху суспільного та державно-правового розвитку, як-от: політика головного політичного опонента русинів – польських політичних кіл; доволі широкі можливості, пропонувані австрійською конституційно-монархічною моделлю; наявність негативної російської альтернативи австрійському конституціоналізму тощо;

– встановлено, що стратегічною метою діяльності депутатів-українців в австрійському парламенті було створення автономної русинської територіальної одиниці в межах Австро-Угорщини;

– обґрунтовано положення, що в законотворчій діяльності щодо реформування виборчого законодавства, депутати-українці досягли найбільшої політичної єдності;

– з'ясовано, що, попри невдачі та суттєві недопрацювання українського парламентського кола, були й певні успіхи: українській мові надано де-юре рівного статусу з мовами інших народів імперії, на загальнодержавному рівні прийнято рішення про створення українського університету у Львові, засновано українські економічні організації, створено власні військові формування тощо.

– у науковий обіг вітчизняної історико-правової науки введені джерела іноземного та вітчизняного походження, зокрема архівні матеріали з фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові (усього 50 найменувань), особисто виявлені дисертантом;

удосконалено:

– обґрунтування неперервності існування українського парламентаризму через окремі елементи українського суспільно-політичного руху в Австрії та Австро-Угорщині: розроблення політичних аспірацій, участь українського електорату у виборчих кампаніях, безпосередня діяльність депутатів-українців у роботі парламенту та поза ним тощо;

– аналіз генези виборчого права імперії, зокрема зміну принципів участі соціальних (т.зв. п'ята курія) та національних (включаючи українців) груп в електоральних процесах;

– висвітлення персональної парламентської діяльності депутатів-українців в австрійському парламенті у контексті ідей національного відродження і державотворення, захисту соціально-політичних прав українців в умовах конституційної монархії;

– розкриття значення парламентської діяльності депутатів-українців для організації національно-визвольної боротьби за незалежну, суверенну Українську державу та її розбудову у подальші роки і аж до нашого часу;

дістали подальшого розвитку:

– знання про діяльність українських правників в умовах конституційної Австро-Угорської монархії;

– знання про розвиток політико-правових учень в Україні.

Практичне значення отриманих результатів пов'язане з актуальністю наукової теми. Сформовані в роботі положення та висновки можуть становити науково-теоретичний та практичний інтерес, а саме:

у науково-дослідній сфері – в подальшій науково-дослідній роботі із вивчення загальнотеоретичних та практичних аспектів національної політики держав світу, а також вітчизняного та зарубіжного виборчого законодавства;

у сфері нормотворчості (законотворчості) – використання результатів дослідження дасть імпульс для удосконалення вітчизняного законодавства у сфері регулювання міжнаціональних стосунків та виборчої системи України;

у навчальному процесі – при написанні наукової та навчальної літератури з історії права, історії держави і права України, загальної історії України,

політології та ін. Є доцільним застосування основних положень і висновків дисертаційного дослідження при викладанні курсу історії держави і права зарубіжних країн, історії держави і права України, а також спецкурсів у юридичних навчальних закладах.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювались на кафедрі загальної теорії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Підсумки розроблення проблеми загалом, окремі її аспекти, одержані узагальнення та висновки були апробовані в доповідях і повідомленнях на 12 науково-практичних конференціях, форумі та круглих столах: II Всеукраїнському круглому столі «Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти» (Львів, 28 травня 2010 р., доповідь опублікована); II Всеукраїнському круглому столі «Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування» (Львів, 10 грудня 2010 р., доповідь опублікована); Міжрегіональному круглому столі «Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспекти» (Львів, 14 квітня 2011 р., доповідь опублікована); X Ювілейній Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, гуманітарні та правові проблеми» (10 червня 2011 р., доповідь опублікована); XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції: «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (Тернопіль, 15 квітня 2011 р., доповідь опублікована); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (Львів, 17 лютого 2012 р., доповідь опублікована); XIV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (Тернопіль, 20 квітня 2012 р., доповідь опублікована); VI Міжнародній конференції «Regnare et administrare. Z dziejow ustroju i prawa administracyjnego» (Краків, 21–22 квітня 2012 р.); IV Міжнародному науково-практичному форумі «Принцип верховенства права та права людини» (Київ,

21–22 квітня 2012 р.); Звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів: «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 28 вересня 2012 р., доповідь опублікована); Міжнародній науковій конференції «Українська мова у житті та діяльності еліти в Україні протягом віків. Культура, наука, освіта, релігія, суспільство, політика» (Краків, Польща, 19–20 листопада 2012 р.); XV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (Тернопіль, 19 квітня 2013 р., доповідь опублікована).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 14 наукових праць, з яких 5 наукових статей, зокрема 4 – у наукових виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України, і 1 – у виданні іноземної держави, тези 9 доповідей на наукових, науково-практичних заходах та форумах.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 229 сторінок, з яких основний текст – 195 сторінок, список використаних джерел (348 найменувань) – 34 сторінки.

РОЗДІЛ І

СТАН НАУКОВОГО РОЗРОБЛЕННЯ ТЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового розроблення теми

Конституційні реформи 60-х рр. ХІХ ст. у Габсбурзькій монархії відіграли важливу роль в історії західноукраїнського регіону, створивши правовий фундамент для висхідного національно-політичного руху. Конституція Австро-Угорщини 1867 р. декларувала рівноправність всіх громадян, свободу віросповідання і совісті, недоторканність приватної власності, право на збереження та плекання власної національності та мови. Декларування рівності всіх народів монархії пробуджувало національну гідність – першу, необхідну та незмінну підставу національного відродження, давало правову основу домагатися всіх декларованих Конституцією прав. Утвердження парламентаризму, якому судилося стати невід’ємною ознакою державного устрою новітньої доби, поступово змінювало суспільну психологію. Велика кількість населення з підданих середньовічного типу перетворювалась у співносіїв влади, мала призвичаюватись не лише до нових прав, але й до тягара відповідальності, що їх супроводжувала, ставати властиво громадянами.

Парламентська діяльність виборних представників західних українців зосереджувалась у трьох інституціях – у загальнодержавному рейхсраті у Відні та у крайових Галицькому і Буковинському сеймах – і була невід’ємною частиною їх політичного життя [156, с. 3–4]. Ці інституції стали для українців поважною школою політичного життя, сприяли формуванню громадянського суспільства, розвитку справи парламентаризму та державотворчих традицій. Вивчення історичного досвіду парламентської діяльності депутатів-українців за часів Австро-Угорської монархії важливе, насамперед, з точки зору особливостей становлення політичної культури українського суспільства. Воно

має цілком конкретні паралелі з сучасними політичними і національними процесами в українській державі.

З'ясування специфіки генезису та подальшої еволюції ідеї українського парламентаризму в історично насичений період 1897–1918 рр. дає змогу більш повно реконструювати розвиток теорії і практики українського державотворення загалом та врахувати набутий досвід у процесах розбудови сучасної української держави та громадянського суспільства.

Ще донедавна в офіційних документах та у вітчизняній науковій літературі домінували заідеологізовані стереотипи щодо становлення української державності і ролі в цьому процесі західноукраїнського фактора. Здебільшого негативні оцінки розвитку національної освіти, культури, науки в умовах австрійського конституційного ладу і, що найголовніше, формування політико-правової свідомості та політичної активності народів монархії призвели до вилучення з вітчизняної історії та наукового обігу України значного пласту державно-правового досвіду.

Беручи до уваги значну кількість опублікованих робіт, дотичних до теми нашого дослідження, наукову літературу умовно можна розділити на дві групи. Це праці вітчизняних авторів (українських й діаспорних) та праці зарубіжних дослідників.

Також при здійсненні історіографічного огляду доцільно поділити історіографію питання не лише за національним походженням авторів тих чи інших праць, але й за періодами їх діяльності. Перший період співпав у часі з існуванням Австро-Угорської монархії (до листопада 1918 р.); його фігуранти – це більшою мірою безпосередні сучасники і учасники подій політичного життя на західноукраїнських землях: депутати Віденського парламенту, Галицького та Буковинських сеймів, позапарламентські політики, публіцисти тощо. Другий період – це часи біполярного світу, коли ідеологія (сумнозвісний принцип партійності в науці) часто брала гору над історичною правдою, а боротьба з українським націоналізмом, яку ні на мить не припиняла Компартія, сковувала вітчизняну наукову думку. Не були вільними від диктату власної ПОРП і наші

польські колеги. З іншого боку, діаспорні та західні (переважно австрійські) науковці також повинні були рахуватися з обстановкою ідеологічної «холодної війни». Нарешті останній період – пострадянський, що фактично розпочався ще в останні роки так званої перебудови і триває й понині. На місце старих міфів були поставлені нові – нібито «золотого віку» Галичини в складі конституційної Австрійської монархії. Раптово стало «не модним» згадувати про, наприклад, розстріли виборців-галичан австрійськими властями, намагання Відня стравлювати лобами русинів (українців) з поляками та мадярами тощо. Втім, перед вітчизняними та зарубіжними науковцями відкрилися нові широкі можливості, пов'язані передусім з відкриттям архівів. З'явилися цікаві праці, вільні від ідеологічного диктату керівної і спрямовуючої партії.

Характеризуючи праці вітчизняних авторів, датовані кінцем ХІХ – поч. ХХ ст., виділимо, передусім, дослідження Костя Левицького «Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр.» [220]. Безпосередній учасник подій через призму власного бачення, симпатій та антипатій простежує діяльність українських партій, парламентську діяльність послів австрійського парламенту та Галицького крайового сейму з відстоювання ними політичних та національно-культурних інтересів українського народу. В іншій своїй праці «Українські політики: Сильвети наших давніх послів і політичних діячів» [225, 226] К. Левицький здійснив спробу подати історію розвитку політичної думки в Галичині через конкретних осіб. Зокрема, описав діяльність майже 60-ти українських депутатів в австрійському парламенті та Галицькому крайовому сеймі протягом 1848–1914 рр. Видання надзвичайно багаті фактажем, яке було недоступним вітчизняному читачеві в недавніх умовах комуністичної ідеології.

У праці «Наша свобода, або які ми маємо права» [219] К. Левицький вказав на важливе значення Конституції 1867 р., що слугувала гарантом життя та свободи кожного громадянина держави, та визначив структуру діючих на той час органів законодавчої влади.

Праця «Перший рік парламенту загального голосування (1907–1908)» [221], опублікована К. Левицьким у 1908 р., детально описує структуру

парламенту та його роботу протягом періоду реформ 1907–1908 рр. Цей проміжок часу К. Левицький поділив на 3 підперіоди: вступний (де українська фракція тільки проходила своє оформлення, становлення і розроблення програми), середній (в якому українська фракція висловлювала конкретні вимоги до уряду) і законодавчий (під час якого депутати-українці пропонували та відстоювали своє бачення проведення реформ).

Інший сучасник подій В. Бачинський зосередився на персоналії депутата-українця Юліана Романчука. Праця [316] характеризує Ю. Романчука як провідника руської опозиції в австрійському парламенті та «речника потреб і домагань нашого народу» [Вк. твір, с. 21]. Така апологетизація непересічної особистості певною мірою виправдана. З іншого боку, симпатії та особисті преференції В. Бачинського не повинні заступати історичні постаті інших діячів епохи.

Одним із перших наукових досліджень у галузі австрійського виборчого права стала праця визначного українського вченого-правознавця С. Дністрянського [190], в якій він аналізує еволюцію виборчого права протягом 1848–1873 рр.

У праці «Права руської мови у Львівському університеті» С. Дністрянський відстоював право українського народу Габсбурзької монархії здобувати освіту своєю рідною мовою [191]

Значний внесок у розвиток історії досліджуваного періоду здійснив В. Гнатюк. У праці «Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880)» [178] науковець дотримується не лише чітких проукраїнських, а й проавстрійських позицій, доволі високо оцінюючи значення австрійського парламентаризму у його конкуренції з російським самодержавством.

На початку ХХ ст. з'явилася публікація С. Томашівського, який один з перших поставив собі за мету здійснити узагальнюючі дослідження суспільно-політичних процесів у Східній Галичині протягом кінця ХІХ – початку ХХ ст. Проте невелика за обсягом та науково-популярна за змістом робота

С. Томашівського лише фрагментарно торкалася діяльності депутатів-українців у представницьких інституціях імперії [298].

Відомий політичний діяч початку ХХ ст. М. Лозинський у своїх працях [229–232] аналізував правові аспекти регулювання українського питання в Габсбурзькій монархії.

Що стосується зарубіжних науковців цього періоду, то, як на наш погляд, кращий короткий огляд австрійського виборчого зробили вчені С. Стажинські та Л. Шпігель [341] (1909 р.).

Петербурзький дослідник польського походження Л. Василевські у праці «Современная Галиция» (1900 р.) [170] ґрунтовно проаналізував політичний, культурний та економічний розвиток цього краю.

Важливе значення для дослідження парламентської діяльності українців Галичини має праця діаспорного науковця М. Стахіва «Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918)» [290], датована уже післявоєнним часом (1958 р.). Третій розділ цього дослідження присвячений боротьбі депутатів-українців австрійського парламенту за національні права та свободи українського населення Австро-Угорщини.

У радянській історіографії тематика боротьби депутатів-українців у австрійському парламенті практично не досліджувалась, оскільки тогочасна марксистська ідеологія вважала парламентаризм пережитком буржуазії. Винятком є праця львівського історика права В. С. Кульчицького [212]. В контексті тогочасної історичної та історико-правової науки представницькі органи трактувалися ним як «зряддя соціального і національного пригнічення» [Вк. твір, с. 87]. Вважаємо це не методологічною помилкою видатного науковця, а своєрідним реверансом комуністичній цензурі.

В. С. Кульчицький також детально розглянув структуру, функції та діяльність органів управління на території Галичини, правову базу, на основі якої діяли державні органи, а також судову систему краю [212–215].

Я. П. Товстуха охарактеризував ставлення тогочасного діяча І. Франка до австрійського парламенту та Галицького сейму [297].

На початку 1980-х років С. А. Макаруч [233–237] здійснив статистичний аналіз чисельності українського, польського та єврейського населення Галичини. В його працях по-новому осмислюється генеза та етапи розвитку русофільської ідеології в Галичині, здійснено спробу відійти від традиційної народовецької концепції українського національного руху, що трактувала русофільську політичну модель як меншовартісну, а іноді навіть як шкідливу для процесів націотворення.

Серед досліджень російських радянських науковців виділимо праці І. Трайніна [299, 300], в яких фактично вперше в радянській спеціальній літературі висвітлено національні взаємовідносини в Австро-Угорщині, національну політику, що одержала вираз у її державному ладі. Однак, питання державного устрою Австро-Угорщини і становище Галичини в монархії російський науковець окремо не розглядав.

До питань українського парламентаризму на західноукраїнських землях так званої «імперської доби» часто звертаються дослідники історії держави і права періоду незалежності України. Склалося так, що більш ретельно досліджена діяльність українського представництва у Галицькому крайовому сеймі, меншою мірою – в австрійському парламенті (праці М. Мудрого [256–258], І. Чорновола [150, 311, 312], Л. Ілина [145]).

М. Кугутяк 1993 р. видав працю [211], в якій висвітлено національне та державно-політичне відродження галицьких українців, їх боротьбу за національне відродження протягом ХІХ – початку ХХ ст.

Діяльність представників соціал-демократичної партії в австрійському парламенті та їх участь у політичних процесах Австро-Угорщини як конституційної монархії з порівняно високим рівнем забезпечення політичних прав і свобод громадян досліджував О. С. Жерноклеєв [141, 142, 196–199].

Особливості національного розвитку українців в Австро-Угорщині висвітлив в нарисах історії України В. Верига [173].

Досліджуючи питання державного ладу і права на Буковині в 1775–1918 рр., відомий чернівецький історик права М. В. Никифорак охарактеризував і діяльність буковинських українців в австрійському парламенті [261].

Франківський дослідник Д. Д. Футулуйчук [305] досліджував лише окремі періоди парламентської діяльності депутатів-українців, а саме 1907–1911 рр. Така вибіркковість – за географічною чи хронологічною ознаками – утруднює розуміння комплексності та взаємозв'язку складних процесів становлення українського парламентаризму кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Характеризуючи законодавчі органи Австро-Угорської монархії під час перебування в її складі західноукраїнських земель, В. Гончаренко визначає австрійський рейхсрат як «модель парламенту європейського типу» [180, с. 54].

У своєму дисертаційному дослідженні Дмитрушко В. М. синхронно показала історію становлення парламентаризму на теоретичному рівні – в програмах політичних партій та практичному – діяльності українських депутатів у складі парламентів Австро-Угорщини та Російської імперії [139, с. 5; 189].

Існує декілька наукових досліджень, які висвітлюють парламентську діяльність окремих персоналій – депутатів Віденського парламенту в контексті їх громадсько-політичної діяльності. Це є, на нашу думку, виправданим, оскільки дозволяє дослідити різні аспекти українського представництва у австрійському парламенті. У працях івано-франківського історика права І. О. Андрухів [154, 155] на основі документальних і архівних джерел досліджується життя і діяльність видатного громадсько-політичного діяча Галичини, майбутнього першого голови уряду ЗУНР Костя Антоновича Левицького, який все своє життя присвятив українському народу і боротьбі за національне визволення. Ця ж непересічна особистість привертає увагу й інших науковців. Так, у монографії І. Василик [171] досліджується місце і роль К. Левицького у політичній історії Східної Галичини кінця ХІХ – поч. ХХ ст., висвітлено основні напрями його громадсько-політичної діяльності та їх взаємозв'язок; зроблено авторські характеристики тогочасної української політичної еліти; досліджено шляхи, які вона обирала для реалізації завдань

національного руху; аналізуються причини невдач і прорахунків та об'єктивні труднощі, що поставали перед цими діячами, а також відображено їхні заслуги в усіх сферах тогочасного суспільного життя. Тобто йдеться не лише про безпосереднього фігуранта наукової розвідки, а й його українських соратників та ситуативних опонентів І. Горбачевського, Є. Олесницького, С. Дністрянського.

Діяльність у вищих законодавчих органах влади Австро-Угорщини відомого правника та депутата-українця австрійського парламенту Є. Олесницького висвітлила у своєму дослідженні І. Чуйко [313].

В. І. Восьний присвятив свої праці державно-правовим поглядам С. Дністрянського, розглядаючи при цьому і його діяльність в австрійському парламенті [138, 175]. А. В. Савчак досліджував конституційно-правові погляди відомого парламентаря С. Дністрянського [149].

Невід'ємним елементом суспільно-політичного руху українців Галичини була боротьба за виборчу реформу до австрійського парламенту. Особливістю цього руху було те, що українські політичні сили боролися за свої права легальними методами. Це питання знайшло належне висвітлення в узагальнюючих працях та в наукових статтях і розвідках.

Як вказує Т. Гончарук, визначальною особливістю українського руху у Галичині за виборчу реформу до австрійського парламенту стало те, що до участі у боротьбі були залучені найширші маси українського населення. Проведення виборчої реформи мало забезпечити перевагу депутатам-українцям в австрійському парламенті над польськими та дати можливість досягти поставленої політичної мети легальними конституційними методами [181, с. 26].

Боротьба за запровадження загального рівного виборчого права на виборах до австрійського парламенту стала предметом дослідження Ю. Плекана [147, 274–278]. Науковець розцінює прийняття виборчої реформи як переломний момент в історії Галичини, посиляючись, при цьому на твердження М. Демковича-Добрянського, який назвав виборчу реформу «початком кінця

неподільного панування польської шляхти в Галичині, а для українців – початком нової ери у визвольних змаганнях» [187, с. 89].

Те, що реальний результат виборчої реформи не достатньою мірою відповідав прагненням українців, пояснюється, як вважає М. Мацькевич, тим, що українська політична еліта Галичини була ще не готова спільними політичними та правовими методами боротися за рівне виборче право [242, с. 95]. Виборчу реформу в Габсбурзькій монархії М. Мацькевич досліджував в контексті становлення і розвитку ідеї українського державотворення в Галичині в другій пол. XIX – на поч. XX ст. [146, 240–246].

Т. Цюцюра простежив процес формування конституційного устрою в Австрії, діяльність центрального і місцевих (в Галичині, Буковині та Угорському королівстві, до складу якого входила Карпато-Україна) законодавчих органів та участь у них представників українського народу. Чимало уваги він приділив боротьбі українців за демократичне виборче законодавство. Т. Цюцюра вказує, що боротьба українських депутатів за загальне виборче право стала справжньою громадською мобілізацією для українців Східної Галичини та Буковини, яка одночасно стала передвиборчою агітацією. Щодо проведення передвиборчої кампанії (після прийняття закону 1907 р.), Т. Цюцюра зазначає, що українські кандидати вступали в передвиборчу боротьбу не лише самостійно, але в окремих випадках вдавалися і до формальних або частково фактичних погоджень не тільки між власне українськими кандидатами, але і з польськими та єврейськими [308, с.28].

Проблемі українського представництва в австрійському парламенті присвячено дисертаційне дослідження М. Яремка [151], який аналізував виборчі закони періоду «конституційної ери» та висвітлив політичну боротьбу національних клубів австрійського парламенту.

Вивчення боротьби українців за свої соціальні, політичні та національні права в австрійській Галичині істотно поглибили праці О. Аркуші [156–159]. Дослідниця визначила роль українського представництва в Галицькому сеймі. У науковий обіг ввела низку невідомих чи маловідомих джерел.

Історії виникнення Української національно-демократичної партії присвятив статтю В. Расевич [148].

О. Сухий [291–294] аналізує важливі питання суспільно-політичного та національно-культурного життя українців Галичини у ХІХ – на початку ХХ ст. Він приділяє багато уваги проблемі виборчої реформи до австрійського парламенту у Галичині на початку ХХ ст., кривавим виборам 1911 р. в Дрогобичі, а також подає матеріали про виборчі зловживання в Галичині та грубі порушення прав корінного українського населення.

Суспільно-політичну ситуацію в Галичині на поч. ХХ ст. вивчав Ю. Михальський [247, 248], а саме: діяльність політичних сил, що представляли різні верстви польського і українського населення в їх боротьбі за власні національно-політичні утворення.

Проблему утворення українського університету у Львові українськими депутатами австрійського парламенту досліджував В. Качмар [144, 206, 207].

Р. Петрів [271–273] аналізує центральні органи державної влади і управління Австро-Угорської монархії, правове становище різних верств населення та діяльність українських громадсько-політичних організацій.

Серед узагальнюючих праць з історії Австрії вагоме місце займають дослідження Н. Карєєва [205], Т. Исламова [201], Н. М. Полтавського [280], Е. Пристера [282], А. Дж. П. Тейлора [295] та Е. Цьольнера [309].

Серед праць з історії Польщі відмітимо дослідження Н. Дейвіса [186], Л. Зашкільняка [200], Ф. Зуєва [202].

Швейцарський науковець Г. Біндер у своїй праці «Галичани у Відні. Партії. Вибори. Депутати в умовах переходу до масової політики»[320] проаналізував представництво національностей, які населяли Галичину (поляків, українців та євреїв) у австрійському парламенті вкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Дана праця Г. Біндера наслідує тенденцію найновіших досліджень щодо історії монархії Габсбургів.

З польської спеціальної літератури заслуговують на увагу дослідження Г. Бальцера [319], Й. Бушка [323–326], С. Гродзіські [329–331], К. Гжибовські [332], С. Гленбінські [328], А. Дзядзя [327], С. Кінєвіча [334, 335], Я. П'єрацкі [340], Ч. Партача [339], Я. Моклака [343], Г. Верещицкі [345, 346] та В. Найдус [337].

1.2. Характеристика джерельної бази дослідження. Оцінка достовірності джерел

До джерел як таких відносимо передусім архівні матеріали, особисто виявлені та введені до наукового обігу дисертанткою. Але також це тогочасна преса, мемуари безпосередніх учасників подій, їхня особиста переписка тощо. Тобто усе, що не було попередньо виявлене, опрацьоване іншими дослідниками проблеми.

Зрозуміло, що різні джерела мають не лише різну наукову цінність, але й відмінні ступені достовірності. Приміром, в сучасному світі поширене таке явище, як так званий *чорний піар*, або ситуації, коли перед виборами від імені того чи іншого діяча (або партії) поширюються матеріали-фальшивки. Прийоми політичної боротьби початку ХХ століття, можливо, чимось і відрізнялися від сучасних, однак, в цілому не суттєво. То ж дослідник тієї чи іншої історичної епохи завжди повинен мати на увазі небезпеку введення в оману.

Найбільшою групою офіційно-документальних джерел є нормативно-правові акти, що визначали правові основи функціонування австрійського парламенту та представництво українського населення у ньому (близько 40 нормативно-правових актів). Переклади, тлумачення окремих із цих нормативно-правових актів та витяги із них, що становили основу австрійського парламентаризму у досліджуваний період були зроблені українськими правниками, багато з яких були водночас і депутатами австрійського

парламенту. Їх наукові праці ми вже проаналізували у підрозділі, присвяченому історіографії проблематики дисертаційного дослідження.

Знання про те, як народжувались нові ідеї щодо здобуття більших можливостей для вільного волевиявлення українців Австро-Угорської імперії, посилення ролі українського представництва у вирішенні питань суспільно-політичного і культурного розвитку краю, суттєво розширює епістолярна спадщина видатних українських діячів ХІХ – ХХ ст. Їхню зацікавленість у справах українських депутатів у австрійському парламенті виявляють листи М.Грушевського, М. Павлика, М. Лозинського до Ю. Романчука [55], а також листування М. Драгоманова з Т. Окуневським [269]. Виступаючи виразником інтересів свого народу, українська інтелігенція висловлювала нові ідеї й додавала впевненості українським депутатам в парламенті та сеймі.

До епістолярної підгрупи тісно примикає мемуарна. Інформацію про боротьбу української парламентської фракції містять спогади Є. Олесницького [264] та О. Барвінського [165].

При оцінці цих груп джерел потрібно брати до уваги особистості авторів, а також їхні політичні уподобання та (можливі) особисті конфлікти. Одна й та ж подія, факт, документ, концепція тощо розглядаються через призму власних симпатій та антипатій, так би мовити, з поправкою на особистість.

Важливим джерелом, що висвітлює боротьбу депутатів-українців Віденського парламенту, зокрема відстоювання ними декларованих державою прав українського народу в Галичині, є промови в австрійському парламенті послів А. Коса, Я. Остапчука, Г. Дашинського, С. Вітика, Є. Олесницького, О. Барвінського [79, 82, 86].

Опубліковані збірники документів, у яких вміщено праці ідеологів українського національно-визвольного руху, програми політичних партій тощо. Вони увібрали найбільш характерні документи з історії української суспільно-політичної думки. Т. Гунчак та Р. Сольчаник здійснили видання документів і матеріалів, вибраних праць провідних українських діячів, створених протягом останнього тисячоліття. Зокрема, у томі II цього видання вміщено програму

Русько-Української Радикальної Партії, програми галицьких народовців, документи Української соціал-демократичної і соціалістичної партії, Протест Української репрезентації у Віденському парламенті, Політичні засади Головної Української Ради [85].

Ця група джерел може вважатися найбільш достовірною з одним суттєвим застереженням. Укладачі таких збірників мали змогу здійснювати відбір (і, відповідно, відсів) тих чи інших документів – з питань політичної доцільності, особистих симпатій і антипатій тощо. Тобто, високо оцінюючи достовірність публікацій архівних матеріалів, ми, разом з тим, віддаємо перевагу безпосередньому ознайомленню з текстом того чи іншого документа у його первісній формі.

Іншою значною групою використаних у роботі джерел є публікації у тогочасних періодичних виданнях. Це, насамперед друковані органи тогочасних політичних партій – «Діло», «Свобода», «Батьківщина» (УНДП), «Галичанин» (москвофілів), а також тогочасна польськомовна преса. Загалом йдеться про приблизно три десятки позицій Списку використаних джерел.

У цих періодичних виданнях міститься великий обсяг інформації про виборчі кампанії на території Східної Галичини, безпосередню діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті – тексти виступів, звернень, протестів. Можна прослідкувати й реакцію польської сторони на цю діяльність.

Інформація щодо діяльності українських депутатів в австрійському парламенті міститься у численних збірках державних установ, громадських організацій, приватних фондах. У роботі введено в науковий обіг комплекс джерел, що зберігаються в архівах Відня та Львова. Тематично їх можна поділити на такі блоки:

Матеріали парламентського архіву у Відні.

Використано (опубліковані) протоколи засідань австрійського парламенту, списки депутатів, проаналізовано авторство та загальну кількість депутатських звернень та внесень.

У цих документах зафіксовані декларації, заяви, звернення українських депутатів до уряду, голів державних відомств Австро-Угорщини, монарха. У стенограмах засідань відтворені промови українських депутатів на пленарних засіданнях австрійського парламенту.

Ці джерела дозволяють простежити основні напрямки політичної діяльності українських депутатів, виявити питання, які вони порушували на засіданнях парламенту, проаналізувати використані ними під час дискусій аргументи на захист українських інтересів.

ЦДІА України у Львові (далі – ЦДІАЛ).

Дисертанткою особисто виявлено, опрацьовано та введено до наукового обігу 50 архівних документів з таких фондів ЦДІАЛ:

Найбільш об'ємний з досліджуваних.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921, Опис 7, том II (1773-1920) містить кілька цікавих справ.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921, Опис 7, том II (1773-1920), Спр. 4722 Рапорт Львівської дирекції поліції про хід народних зборів, скликаних соціал-демократичною партією «Пролетаріат» 13 березня 1898 р. в м. Львові, присвячених святкуванню річниці революції 1848 р. з додатком протоколу зборів, 16 марта 1898 р., 12 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921, Опис 7, том II (1773-1920), Спр. 4726 Письмо Министру внутренних дел о высылке австрийскому императору украинской радикальной партией меморандума о политическом положении украинского населения в Галиции, 20 августа 1898 р., 8 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921, Опис 7, том II (1773-1920), Спр. 4729 Интерпилляции депутатов, 26 січня 1898 р. – 12 грудня 1899 р., 215 арк.

Мова йде про депутатські запити та їхнє втручання в роботу місцевих органів влади.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921, Опис 7, том II (1773-1920), Спр. 4777 Закон о реальних школах Галиции, 20 червня 1899 р. – 15 серпня 1899 р., 144 арк.

Питання освіти рідною мовою було одним із ключових у стосунках українців Галичини з сусідами-поляками. Відповідно, депутатська активність українських парламентарів у цій сфері була доволі високою.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921, Опис 8 Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 712 Списки окружних виборців округів Львова, їх комісарів та членів комісії по проведенню виборів в австрійський парламент, 1907 р., 23 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921, Опис 8 Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 740 Матеріали слідства повітового комісара Тшецяка Р., звинуваченого у незаконному арешті виборців під час виборів у парламент, 1907 р., 42 арк.

Справа цікава тим, що державний урядовець польської національності намагався зірвати обрання депутата, чинячи брутальний тиск на виборців. На відміну від інших подібних випадків, цей дістав широке оприлюднення.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921, Опис 8 Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 898 Дисциплінарна справа колишнього старости Городецького В. у Бібрці, звинуваченого у зловживаннях при виборах у державну Раду, 1908 р., 43 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921, Опис 8 Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 1041 Листування з міністерствами, староствами та ін. про розгляд інтерпеляцій депутатів парламенту з приводу зловживань і незаконний дій керівних осіб, 1909 р., 125 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921, Опис 8 Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 1408 Матеріали про розгляд збройних зіткнень виборців з місцевою поліцією у Дрогобичі під час виборів депутата у Державну раду, 1913 р., 50 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921. Опис 8 Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 729 Статут товариства «Січ», 1907 р., 10 арк.

Військово-спортивні товариства в умовах відсутності власної державності в Австро-Угорській монархії наприкінці XIX – поч. XX ст. створювалися багатьма слов'янськими народами, зокрема, чехами і поляками. Розглядалися ці товариства як зародок майбутніх національних збройних сил, а відтак – запорука незалежності. Зрештою події заключного етапу I світової війни підтвердили правильність таких сподівань.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921. Опис 8-а Президіальний відділ (1900-1922 рр.), Спр. 31 Донесення, телеграми, листування та ін. матеріали про боротьбу за створення українського університету, 1907-1916 рр., 84 арк.

Питання про відкриття українського університету у Львові на поч. XX ст. було вузловим пунктом українсько-польських протиріч.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921. Опис 8-а Президіальний відділ (1900-1922 рр.), Спр. 37 Розпорядження, петиції, протоколи та ін. матеріали про вимогу українців Галичини до австрійського уряду в покращенні адміністративно-політичних, культурно-господарських відносин, 1907-1916 рр., 28 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921. Опис 8-а Президіальний відділ (1900-1922 рр.), Спр. 45 Листування з Головою Ради міністрів про призначення членів Палати панів, 1909-1912 рр., 33 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921. Опис 8-а Президіальний відділ (1900-1922 рр.), Спр. 57 Лист Міністерству внутрішніх справ про боротьбу українців в Галичині за культурно-політичні та національні права, 1912 р., 31 арк.

Фонд 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів, Опис 1. Спр.141 Карпинець І. І. Історія західноукраїнських земель в часі першої імперіалістичної війни (1914-1918 рр.), 13 арк.

Фонд 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів, Опис 1. Спр. 2227 Щоденник Т. Старуха, арк. 66-73 зв.

Фонд 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів, Опис 1. Спр. 2775 Інтерпеляція депутата Державної думи у Відні Олесницького Євгена австрійській владі та стаття про організацію шкіл з викладанням на українській мові, арк. 1-16.

Фонд 372. Охримович Володимир, Опис 1. Спр. 14 Обіжники та інструкції Народного комітету націонал-демократичної партії у Львові, 1903-1909 рр., 29 арк.

Фонд 372. Охримович Володимир, Опис 1. Спр. 15 Резолюції та ухвали Народного комітету націонал-демократичної патрії у Львові, 1908-1923, 37 арк.

Фонд 372. Охримович Володимир, Опис 1. Спр. 16 Звернення і заклики Народного комітету націонал-демократичної партії у Львові до повітових організацій, 1903-1923 рр., 63 арк.

Фонд 372. Охримович Володимир, Опис 1. Спр. 17 Звіти і протоколи засідань Народного комітету націонал-демократичної партії у Львові, 1902-1923 рр., 20 арк.

Фонд 372. Охримович Володимир, Опис 1. Спр. 19 Списки членів Народного комітету націонал-демократичної партії у Львові, 1907-1923рр., 19 арк.

Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1, Спр. 4 Листи й звернення чеських і словацьких установ, депутатів, діячів та офіціальних осіб в справі спільних виступів і протестів в австрійському парламенті, а також зміцнення культурних зв'язків міжслов'янськими народами, 1901-1923рр., 26 арк.

Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1, Спр. 5 Проекти, відозви та листи про створення українського університету у Львові, 1904-1908 рр., 21 арк. (нім.).

Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1, Спр.1 Звернення, декларації, листи –

спростування та інші матеріали про заходи Романчука Ю. як голови об'єднаного українського депутатського клубу в австрійському парламенті в справі консолідації українців для боротьби проти дискримінації (оригінали, чернетки), 1890-1923 рр., 65 арк.

Найцікавіший, на наш погляд, матеріал тут міститься на арк. 4: Програма репрезентації руського народу в Раді Державній «Руський клуб», 1891 р. також у справі мається лист І. Шрага, П. Чижевського, В. Шемета, М.Біляшевського до Ю. Романчука (16 травня 1906 р.).

Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1, Спр. 60 Замітки і виписки Романчука Ю. з політичних питань, 1890-1923 рр., 52 арк.

Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 11 Вітальні телеграми, надіслані Ю. Романчукові як українському галицькому діячеві-депутатові до австрійського парламенту, 1894-1926 рр., 21 арк.

Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 18 Листи Василька Миколи до Романчука Ю, 1907-1914 рр., 31 арк.

Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 19 Листи Вахнянина А., Венгжина М., Витвицького С., Вишньовського С. і Вітика до Романчука Ю., 1887-1921 рр., 13 арк.

Найцікавіший, на нашу думку, Лист від 24 жовтня (за н.ст.) 1894 р. від секретаря Клубу Руського С. Витвицького до Ю. Романчука у Відні 10 червня 1907 р.

Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 38 Листи М. Павлика до Ю.Романчука, 1881-1913 рр., 26 арк.

Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 41. Листи Пулюя Івана до Романчук Ю., 34 арк.

Фонд 440. Загальна Українська Національна Рада, м. Відень, Опис. 1, Спр.1 Регламент про порядок роботи, органи управління і секції Ради, 1915-1917, 1 арк.

Фонд 440. Загальна українська національна рада, м. Відень, Опис 1., Спр.4 Резолюція про реорганізацію Головної Української Ради, створення Загальної Української Національної Ради, її склад і повноваження, 1915-1917, 3 арк.

Фонд 682. Войнаровський Тит-мітрат, Опис 1, Спр. 51 Петиція Української Національної Ради у Львові австрійському парламенту у справі асигнування коштів на відбудову господарства у Галичині, 1917-1917, 6 арк.

Фонд 682. Войнаровський Тит-мітрат, Опис 1. Спр. 50 Меморандум української репрезентації у Відні про необхідність вжити заходів для поліпшення важкого становища населення, 1917-1917 рр., 24 арк.

Фонд 682. Войнаровський Тит-мітрат, Опис 1. Спр. 46 Проект створення спеціальної крайової комісії для відбудови господарств, потерпілих під час воєнних дій на території Західної України, 1916-1916 рр., 14 арк.

Фонд 746. Українська парламентарна репрезентація у Відні, Опис 1. Спр.4 Меморіал українського клубу австрійської державної ради про політичне становище українського населення в Австрії, 1915-1917 рр., 7 арк.

Фонд 746. Українська парламентарна репрезентація у Відні, Опис 1. Спр.3 Меморіал про політичне положення і адміністративне управління територією Галичини, 1915-1917 рр., 7 арк.

Фонд 746. Українська парламентарна репрезентація у Відні, Опис 1, Спр. 10 Стаття невідомого автора «Чого чекають українці від війни і миру через відродження Австро-Угорщини», розпочата у лютому 1915 р., 2 арк.

Фонд 746. Українська парламентарна репрезентація у Відні, Опис 1. Спр.8 Пам'ятна записка всеукраїнської національної ради про поділ Галичини і утворення української провінції в Австрії (копії), 1915-1917 рр., 13 арк.

Фонд 756. Міністерство внутрішніх справ, м. Відень, 1900-1920 рр. тут загалом 5 справ, що стосуються координації діяльності австрійських правоохоронних та каральних органів, задіяних в проведенні передвиборних кампаній.

Фонд 756. Міністерство внутрішніх справ, м. Відень, 1900-1920 рр., Опис 1, Спр. 4 Листування з Галицьким намісництвом, Президією парламенту у Відні, Міністерствами юстиції, фінансів, про зміни границь громад, створення нових адміністративно-територіальних одиниць, вибори до громадських урядів. Інтерпеляція українських депутатів Парламенту у Відні про переслідування українських культурно-просвітницьких товариств, 1910-1917, 632 арк.

Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895-1907 рр.), Опис 1, Спр. 115 Листи, повідомлення, статті про передвиборчу кампанію. Листування з окружними і міськими передвиборчими комітетами про проведення передвиборчих кампаній. Матеріали про висунення кандидатів у депутати до Крайового сейму і Державної ради в повітах на території Східної Галичини; про діяльність повітових передвиборчих комітетів у Галичині. Списки членів Центрального передвиборчого комітету, 1905-1906рр.

Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895-1907 рр.), Опис 1, Спр. 11 Листування з окружними передвиборчими комітетами про проведення передвиборчої кампанії по виборах депутатів Державної ради від v-ой Курії в повітах: Жовква, Рава-Руська, Сокаль, Броди, Кам'янка, 1897 р., арк. 33.

Як відомо, в австрійському виборчому законодавстві 5-та курія – це так звана курія загального голосування (1 – великих землевласників, 2 – міст, 3 – торгівельних палат, 4 – сільських округів). Тобто йдеться про найширший загал, той соціальний стан, до якого належали більшість тогочасних русинів-українців.

Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895-1907 рр.), Опис 1, Спр. 17 Справа про вибори депутатів у Державну раду, 1900 р., 126 арк. Назва фонду говорить сама за себе.

Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895-1907 рр.), Опис 1, Спр. 19 Донесення повітових передвиборчих комісій про вибори депутатів до Державної ради, 1900 р., 43 арк.

Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895-1907 рр.), Опис 1, Спр. 109 Списки членів Центрального виборчого комітету, 1905-1906 р., 19 арк.

Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895-1907 рр.), Опис 1, Спр. 112 Петиція Центрального виборчого комітету про реформу положення про вибори у Державну раду, 1906 р., 8 арк.

Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895-1907 рр.), Опис 1, Спр. 115 Листування з друкарнями і банками про витрату коштів на передвиборчі кампанії, 1906-1907 р., 106 арк.

Також при написанні дисертаційного дослідження нами були використані документи, виявлені іншими дослідниками у фондах ЦДАЛ, а саме:

Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772-1921. Опис 8 Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 684 Циркуляри про порядок проведення виборів в австрійський парламент за 1907 р., 1907 р., 45 арк. т.І.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8 Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 685 Циркуляри про порядок проведення виборів в австрійський парламент за 1907 р., 1907 р., 62 арк. т.ІІ.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8 Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 712 Списки окружних виборчих округів м. Львова, їх комісарів і членів комісій по проведенню виборів в австрійський парламент, 1907 р., 23 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8 Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 713 Переписка з старостами в містах Бучач, Бібрка, Сокаль та ін. про проведення передвиборчої кампанії в австрійський парламент, 1907 р., 58 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8. Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 715 Матеріали про вибори в австрійський парламент в Галичині (списки общин, переписка та ін.), 1907 р., 78 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8. Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 714 Матеріали про вибори в австрійський парламент в Галичині (списки общин, переписка та ін.) т. I, 1907 р., 100 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво. Опис 8. Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 717 Матеріали про вибори в австрійський парламент в Галичині (списки общин, переписка та ін.) т. 4, 1907 р., 131 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8. Президіальний відділ (1883-1928 рр.), Спр. 729 Статут товариства «Січ» в селі Блищанка, 1907 р., 10 арк.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10. Державна рада, Спр. 95-104 Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1896-1897 рр.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10. Державна рада, Спр. 105-106 Відомості про розміщення військових гарнізонів під час виборів, 1897 р.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна рада, Спр. 107 Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1897 р.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 118-122 Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1897 р.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 572-636 Розслідування фактів зловживань і махінацій органів влади під час виборів у державну раду, 1897 р.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 123-124 Проведення додаткових виборів у державну раду, 1898-1899 рр.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 125-148 Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1900 р.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 637-661 Розслідування фактів зловживань і махінацій органів влади під час виборів у державну раду, 1900-1901 рр.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр.149-171 Підготовка і проведення додаткових виборів у державну раду, 1902-1906рр.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 662-788 Розслідування фактів зловживань під час виборів у державну раду, 1906-1907 рр.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 171-366 Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1907 р.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 367-524; 525-526 Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1911 р.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 789-819 Розслідування фактів зловживання і махінацій органів влади під час виборів у державну раду, 1911 р.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 527-529 Підготовка і проведення додаткових виборів у державну раду, 1912 р.

Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 530-561 Списки власників маєтків з помітками про надання або відмовлення їм виборчих прав.

Фонд 358. Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр, 1865-1944), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ, Опис 2. Спр. 402 Проект статуту створення фонду побудови народного руського театру у Львові, складений Левицьким К. (24 серпня 1904 р.), 2 арк.

Фонд 360. Старосольський Володимир-Степан (1878-1942), адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор, Опис. 1., Спр. 415 Обвинувальний акт, газетні статті, листування та ін. матеріали судових справ українських студентів львівського університету, обвинувачених в організації виступів за свої права, ч.1, 1910 р., арк. 42.

Фонд 360. Старосольський Володимир-Степан (1878-1942), адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ,

професор, Опис. 1., Спр. 416 Рішення суду, обвинувальні акти, газетні статті та інші матеріали судових справ українських студентів Львівського університету, обвинувачених в організації виступів за свої права 1910-1911 рр. арк. 166-зв.-167.

Фонд 408. Греко-католицький митрополичний ординаріат, м. Львів, Опис.1, Спр. 1217 Опис невстановленого поліцейського допиту священика Василіва Стефана про існування нелегального українського університету у Львові, арк. 1-6.

Фонд. 581 Колекція документів про діяльність урядів армій УНР та ЗУНР, Опис 1., Спр. 90 Інформація (намісництва у Львові) про створення у місті Головної Української Ради, очолюваної д-ром Костем Левицьким і її структурної частини Української Бойової Управи, 1914-1939 рр., арк.1.

Фонд 664. Ревакович Тит (1846-1919), суддя, радник Крайового суду, громадський діяч, член-засновник НТШ у Львові, Опис 1, Спр. 27. Лист Є. Олесницького до Т. Реваковича, 2 грудня 1905 р., 5-5 арк. зв.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження проблематики діяльності депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.)

До складу багатонаціональної Австрійської імперії західноукраїнські землі ввійшли внаслідок першого (1772 р.) та третього (1795 р.) поділів Польщі під назвою Королівства Галичини та Володимирії (Лодомерії), в якому проживало чотири п'ятих всього українського населення монархії. Після укладення австро-турецької Константинопольської конвенції (1775 р.) під владою австрійського імператора опинилася Буковина. Вона спершу була приєднана до Галичини, а пізніше виокремлена в самостійну провінцію. За результатами проведеного перепису населення 1900 р. в Буковині (Північній і Південній) проживало 297 тис. українців, 229 тис. румунів, близько 65 тис. німців і 96 тис. євреїв.

Крім того, з XVII ст. у складі Австрійської монархії під владою Угорського королівства перебувало ще й Закарпаття. На території Закарпаття, яке входило до складу Угорського королівства, проживало 400 тис. українців.

Усього в складі Габсбурзької монархії західноукраїнські етнічні землі займали територію 70 тис. кв. км, де проживало 3,5 млн. осіб, з яких 2,4 млн. були українцями [167, с. 238].

Історичні умови, які зумовили поділ західноукраїнських земель між трьома різними адміністративними утвореннями монархії, наклали на них свій відбиток у всіх сферах суспільно-політичного і релігійного життя. Українці Галичини і Закарпаття належали до греко-католицького віросповідання, а Буковини – до православного. Українське населення Галичини перебувало під впливом польської культури, Буковини – румунської, Закарпаття – угорської. Та разом з тим між населенням цих земель було багато спільного, що заставляло їх жити одними і тими ж інтересами і мати єдину національно-державницьку мету – виборювання власної незалежної української держави [204, с. 153–155].

Як обґрунтовано вважає В. Гнатюк, українці, що перейшли під владу Австрії у кінці XVIII ст. «не як нація, а лише як сира етнографічна маса, позбавлена майже інтелігенції, з народу «сїлора і рора», перетворилися у Австрії шляхом внутрішньої еволюції, шляхом самоорганізації, тяжкої невпинної праці на всіх полях свого народного життя в умовах вільного політичного ладу в правдиву націю в сучаснім розумінню цього слова. Колись майже останні в ряді інших народів Австро-Угорщини зробилися Українці завдяки своїй праці поважною політичною силою в державі» [178, с. 65]

Інкorporація західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії збіглася у часі з першою хвилею модернізаційних реформ освіченого абсолютизму у цій державі, впроваджених імператрицею Марією Терезою та імператором Йосифом II у 70 – 80-х рр. XVIII ст. Популярний у тогочасній Європі освічений абсолютизм, що спирався на ідеї Просвітництва, проголошував своєю метою створення, шляхом реформ імператора, якнайкращих умов для добробуту громадян. Забезпечити ці умови мала

новочасна абсолютистська централізована й модернізована держава. На зміну середньовічному розмаїттю в управлінні провінціями мали прийти побудовані за єдиним зразком державні структури [291, с. 12].

У першій пол. XIX ст. на ґрунті Просвітництва зароджується ідеологічна доктрина націоналізму, носіями і прихильниками якої були представники тих націй, що вели боротьбу за створення модерних національних держав (в т. ч. й українці – А. Б.) [200, с. 278]. В основі доктрини була думка, що всі народи зі своєю історією, культурою, мовою, етнічною територією мають власні невідчужувані права на їх розвиток і формування нації.

Чи утверджувались ці ідеї у правовій культурі українського народу на західноукраїнських землях та чи сприяли вони формуванню української модерної нації?

На це запитання дав відповідь М. Мацькевич: «З усього, що будь-коли було сказано про місце і роль австрійської державно-правової культури в розвитку українського національно-патріотичного державницького руху в складі Габсбурзької монархії, найбільш глибоким і правдивим є той факт, що тут утверджується демократично-правова культура мислення, яка не відкидає політичного плюралізму думок, а вважає це здоровою формою життя нації. Ніхто з монархів феодальних імперій не зробив стільки для розвитку державно-правової культури колонізованого народу, для звільнення його від нецтва та національного занепаду і прилучення до передової на той європейської просвітницької ідеології, як монархічний режим Габсбурзької монархії для українського народу» [246, с. 137].

Розвиток політичної боротьби за місця в парламенті Габсбурзької монархії супроводжувався інтеграцією інтересів різних соціальних верств українського населення в єдиний загальнонародний, національний інтерес. Політична боротьба розкривала здібності народу, загартовувала його політичну волю і дух, які не змогли зупинити сили домінантної еліти краю. Український народ піднявся до усвідомлення національного інтересу, сформував свою політичну ідеологію, яка, зрештою, завершилась утворенням національної держави з

подальшим об'єднанням з українським народом Закарпаття і Наддніпрянською Україною. Естафета національної державності, яка брала початок з Київської Русі, була пронесена через багатомісячну історію поневолення і боротьби [242, с. 91–92].

За словами В. Старосольського, «мати нації – політична боротьба» [289, с. 80]. Р. Петрів вважає, що «основні права нації – це певні можливості кожної з них (іншої етнічної спільності, народу), які необхідні для її нормального існування і розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх націй» [271, с. 174]. Зародження парламентаризму в Австрійській монархії у середині XIX ст. надало правовий простір для мобілізації українського населення до політичної боротьби, стали її ідейною та організаційною основою і початком переходу від колишнього станово-династичного типу мислення до новочасної політичної культури.

У парламентській діяльності депутати-українці боролися за вирішення як поточних, так і перспективних завдань, досягнення стратегічної мети: автономії, а згодом – і незалежності українських земель. Вони вибирали різноманітні методи політичної боротьби – від принципової безкомпромісної опозиції щодо дій австрійського уряду, конкуруючих політичних сил, до прийняття правил парламентської «гри», створення тимчасових коаліцій, навіть з політичними супротивниками.

У напруженій боротьбі методом спроб і помилок українські депутати здобували досвід парламентської діяльності і формувалися як професійні політики. З парламентської трибуни депутати-українці захищали та виборювали права української нації. Питання, які були в центрі поля зору депутатів-українців, вражають своєю багатовекторністю і розмаїттям. Парламентарі були активними захисниками інтересів українського народу. Дуже часто займали опозиційну позицію щодо уряду, критикуючи його політику та голосували проти законодавчих проєктів, які суперечили потребам української нації.

Методологічну основу дослідження діяльності депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918) рр. утворює система концептуальних підходів, загальнонаукових і спеціальних методів та засобів дослідження його предмета та теоретичні напрацювання відомих істориків держави і права. Загальна стратегія дослідження парламентської діяльності українців як явища історичного та правового потребувала певного синтезу концептуальних підходів.

Теоретичною основою дослідження є так звана *колективна біографія*. Відповідно до визначення, яке дає відомий дослідник діяльності депутатів у австрійському парламенті Г. Біндер, колективна біографія – це «теоретично і методично опрацьоване, а також кількісно та практично обґрунтоване дослідження історичного колективу у його суспільному контексті на основі порівняльного аналізу індивідуальних біографій членів колективу» [320, с. 518]. Як і у традиційній біографістиці, у колективній – особистість (в даному випадку депутат-українець) та її вчинки знаходяться в центрі уваги, тільки не як індивід, а як частина колективу особистостей (в даному випадку депутатів австрійського парламенту). Значення біографістики для історико-правової науки чітко окреслив відомий сучасний науковець І. Б. Усенко, який вказав, що біографістика здійснює вагомий «внесок у формування історичної пам'яті та національної гордості народу» [303, с. 7].

Також теоретичною основою даного дослідження є так звана *теорія еліт*, яка застосовується для аналізу як «сучасних» суспільств, так і для вивчення суспільства в минулому. У суперечливій дискусії щодо визначення поняття «еліта», німецький вчений О. Штаммер запропонував поняття «функціональна еліта». У відповідності до цього визначення *функціональна еліта* – це соціальні групи, що виникають із основної маси суспільства через конкуренцію чи делегування і, завдяки своїй функції, отримують у суспільстві особливий вплив [320, с. 517]. У випадку депутатів-українців австрійського парламенту, відбір еліт визначався і регламентувався виборчим процесом, а функції еліти – участю в законодавчому органі політичної системи.

Поєднання цих двох теоретичних основ (колективної біографії та теорії еліт) дало змогу відповісти на ряд важливих питань, зокрема – як пов'язані між собою представники еліти (депутати) із соціумом, який їх туди обирає; здійснити аналіз мотивів та причин поведінки депутатів-українців, зумовленої певними суспільними інтересами тощо.

Аналіз професій депутатів-українців розкрив взаємозв'язок між професією та політикою, а саме парадигму, яку сформулював М. Вебер. Згідно з концепцією М. Вебера, політика стає «професійною» – і сучасні професійні політики протиставляються тим «старим» парламентарям, які саме завдяки своїй професії (у випадку українців – професії правника) могли займатися політикою як «другою» роботою.

Отже, підхід до парламентарів як до біографічного колективу – це спроба ретроспективного аналізу зародження і еволюційного розвитку політичної еліти українського народу ХІХ – на початку ХХ ст. на західноукраїнських землях.

Використання законів та категорій матеріалістичної діалектики дало можливість з'ясувати походження, сутність й суспільно-політичне призначення парламентських інституцій Габзбурзької монархії, визначити форми їх існування, закономірності функціонування та розвитку і на цій основі сформулювати їх значення для національного руху українців західноукраїнських земель в досліджуваний період.

Важливу роль для методологічної основи дослідження відіграв метод системного аналізу, який дозволяє розглядати історико-правові явища в сукупності соціальних зв'язків, виявлення цілого та його частин, а саме дослідження австрійського парламенту як складної політичної організації у вирішенні національних і соціальних питань народів імперії. Специфіка методу системного аналізу в історико-правовому дослідженні діяльності депутатів-українців у австрійському парламенті полягає ще й в тому, що логічним центром дослідження стають особливості співіснування українського, польського, єврейського населення як цілісного суспільного організму. Погляд на структури з точки зору хронології дозволив розглянути велику кількість

проблем, серед яких і порівняння із сучасним політичним станом і тенденціями суспільного розвитку в Україні. З цією ж метою використовувався також принцип юридичного прогнозування, адже без прив'язки до сучасної державно-правової реальності будь-яке історико-правове дослідження втрачає своє значення і практичний сенс.

Виходячи з особливостей діалектичного закону заперечення заперечень, кожна сучасна суспільна подія чи явище має свій аналог у минулому. Тому одним із основних завдань даного дослідження є отримання узагальнень про певні історичні державно-правові події для знаходження оптимального варіанта розв'язання схожих ситуацій у сьогоденні (пошук компромісів серед парламентського представництва для вирішення важливих національних питань) або для уникнення помилок, яких припускались у минулому (наприклад, відсутність єдності серед депутатського корпусу негативно позначалося на ефективності реалізації поставлених виборцями завдань, зокрема, глобального, стратегічного – здобуття українським землям Австро-Угорщини статусу автономії, та локальних, тактичних – відкриття українського університету, формування національних збройних сил у формі Легіону УСС тощо.

Для дослідження діяльності депутатів-українців у австрійському парламенті використовувались також описовий (deskриптивний), історико-правовий, порівняльно-правовий (компаративний), статистичний та інші методи дослідження. Їх сукупність дала змогу розкрити еволюційні та революційні зміни у формуванні та діяльності представництва українців в австрійському парламенті у 1897–1918 рр.

Використання описового (deskриптивного) методу здійснювалось за таким алгоритмом: опис (що сталося?), пояснення (чому сталося?), аргументація (якими є докази причини того, що сталося?), інтерпретація (яке це має значення для минулого та сьогодення?). Поєднання описового методу із зазначеним вище діалектичним, для виявлення сутності досліджуванх явищ дало змогу уникнути фактографії.

Соціально-детерміністичний метод дозволив виявити соціально-економічні, політичні факти, що сприяли створенню австрійського парламенту та еволюції його повноважень.

Використання історико-правового методу дало змогу проаналізувати діяльність депутатів-українців в її історичній динаміці на загальному тлі розвитку суспільства, притаманних йому деформацій і суперечностей. Історичний аналіз діяльності депутатів-українців у австрійському парламенті, напрямів і тенденцій її розвитку дали змогу сприйняти все те найкраще, що виробила тогочасна практика парламентаризму на західноукраїнських землях, оцінити її з позицій сьогодення та рекомендувати сучасну модель діяльності депутатів у Верховній Раді України з метою розвитку демократичної держави та прийняття ефективного законодавства.

Порівняльно-правовий метод був застосований при дослідженні особливостей проживання українців у Габсбурзькій монархії (жили в умовах конституційного ладу, що давало їм набагато ширшу свободу дій та аспірацій, ніж це було можливим у Російській імперії в досліджуваний період).

Формально-догматичний метод застосовувався для з'ясування змісту правових норм, що містились у нормативно-правових актах і визначали правові основи організації та діяльності австрійського парламенту.

Вагоме місце у методологічних засадах займає метод статистичного аналізу, який дав змогу виявити ефективність дії австрійського законодавства у досліджуваний період, визначити його вплив на суспільно-політичні процеси, зокрема хід виборчих кампаній до австрійського парламенту на західноукраїнських землях та їх результати.

З метою одержання об'єктивних знань, повноцінної наукової інформації про діяльність депутатів-українців використовувались також загальні для юридичної науки підходи.

Одним із найважливіших є принцип всесторонності дослідження парламентської діяльності українців. Основна сутність його полягає в тому, щоб дослідження процесів формування та діяльності української репрезентації у

австрійському парламенті проводилось не само по собі, а у взаємозв'язках і взаємодії з іншими національними представництвами (зокрема, польським). Повнота і всесторонність дослідження полягають також у вивченні діяльності депутатів-українців не в одному якомусь аспекті (наприклад боротьба за загальне виборче право), а в різних аспектах політичної боротьби.

Наступний принцип, який використовувався у даному дослідженні, це принцип історизму. Адже дослідження діяльності депутатів-українців у австрійському парламенті повинно розглядатися в поступальному історичному розвитку, з огляду на конкретні історичні умови, що їх оточували, але не лише з точки зору моменту, але й з врахуванням подій минулого та майбутньої перспективи. Такий підхід вимагає розуміння конкретної історичної ситуації, вміння передати «дух епохи». Об'єктивно відтворити досліджувані явища можна лише за умови, якщо сприймати їх з урахуванням тодішніх звичаїв, традицій та менталітету. Наприклад, з метою обструкції уряду депутати-українці влаштовували рекордні шести- та десятигодинні виступи – цілком у дусі епохи.

Принцип історизму дав змогу вивчити проблему дослідження у взаємозв'язку з конкретними історичними обставинами. Він тісно пов'язаний з комплексним підходом до вивчення діяльності депутатів-українців у австрійському парламенті.

Сутність комплексного принципу полягає в тому, щоб дослідити функціонування австрійського парламенту та діяльність депутатів-українців у ньому не лише з юридичного погляду, але й з філософського, соціального, економічного, політичного.

Запропоновані у дисертаційному дослідженні основні засади методології діяльності депутатів-українців у австрійському парламенті у 1897–1918 рр. структурно відображають основні аспекти досліджуваної теми. У розділах науковий матеріал упорядкований за логічним принципом, що зумовлено специфікою досліджуваних процесів. Хронологічний виклад подій переважає, однак подекуди він чергується із висвітленням проблемних аспектів.

Висновки до Розділу 1

Аналіз історіографії та джерельної бази свідчить про те, що вітчизняна історико-правова наука не лише вивчала питання діяльності депутатів-українців у австрійському парламенті у 1897–1918 рр., а й цікавилася визначенням ролі і місця західноукраїнських земель в українському національному відродженні, творенні сучасної української нації, формуванні пріоритетів державотворення і міжнародного співробітництва.

Українська історіографія досліджуваної проблеми поповнювалась новими дослідженнями, незважаючи на різні ідеологічні нашарування, що залежали від політичної системи, яка панувала на західноукраїнських землях. Найбільш дослідженими вважаються державно-правовий та політичний устрій Галичини та Буковини; недоліки існуючого на той час виборчого законодавства та зловживання місцевої пропольської влади під час виборчих кампаній; боротьба депутатів-українців за Львівський університет, організацій українського національного руху, зокрема, створення і функціонування політичних партій.

Найбільшою групою офіційно-документальних джерел є нормативно-правові акти, що визначали правові основи функціонування австрійського парламенту та представництво українського населення у ньому (близько 40 нормативно-правових актів). Також значними групами використаних у роботі джерел є матеріали, опубліковані у тогочасних періодичних виданнях, епістолярна спадщина видатних українських діячів XIX – XX ст., промови депутатів-українців у австрійському парламенті, опубліковані збірники документів, у яких вміщено праці ідеологів українського національно-визвольного руху, програми політичних партій тощо. Інформація щодо діяльності українських депутатів у австрійському парламенті міститься у численних збірках державних установ, громадських організацій, приватних фондах. У роботі введено в науковий обіг комплекс джерел, що зберігаються в архівах Відня та Львова.

Методологічну основу дослідження діяльності депутатів-українців в австрійському парламенті у 1897–1918 рр. утворює система концептуальних підходів, загальнонаукових і спеціальних методів, засобів дослідження його предмета та теоретичні напрацювання відомих істориків держави і права. Загальна стратегія дослідження парламентської діяльності українців як явища історичного та правового потребувала певного синтезу концептуальних підходів. Теоретичною основою дослідження стала так звана *колективна біографія та теорія еліт*.

Розділ 2

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРЛАМЕНТАРНОЇ ТРАДИЦІЇ НА ЗЕМЛЯХ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ В СЕРЕДИНІ ХІХ ст.

2.1. Правно-політична основа діяльності австрійського парламенту у середині ХІХ – початок ХХ ст.

Парламент і парламентаризм є невід’ємними атрибутами демократичної держави. Проблеми функціонування та розвитку сучасного вітчизняного парламентаризму глибоко пов’язані з його історичним підґрунтям. Маючи досить давню тривалу передісторію становлення, сучасний український парламентаризм не може не спиратися на відповідні національні політичні традиції та культуру. Разом з тим, питання становлення українського парламентаризму викликають багато суперечок у сучасних правознавців.

Вперше, як вищий представницький орган народної влади, парламент був утворений в Англії у ХІІІ ст. Реального значення цей інститут народовладдя набув після буржуазних революцій ХVІІ–ХVІІІ ст. На цей час територію України поділили дві імперії – Австрійська та Російська.

Серед дослідників немає одностайності щодо хронології парламентаризму на українських теренах. Можна провести умовний поділ поглядів правників на такі групи: перші з них витоки українського парламентаризму знаходять ще в сарматсько-скіфській і античній добі; другі – обмежуються часами Київської Русі; треті вважають, що зародження парламентаризму на вітчизняному ґрунті відбувалося в добу Козацької республіки [143, с. 10].

Та науковці, які не дотримуються жодної з цих класифікацій, зокрема, Ю. Древаль, вважають, що процес становлення парламентаризму на українських землях потрібно пов’язати із утворенням органів загальнодержавного політичного представництва Австрійської монархії у ХІХ ст. та участі в них депутатів-українців [193, с. 197].

Зазначимо також, що існує група дослідників, зокрема П. Кислий, які при визначенні сутності та етапів становлення українського парламентаризму оминають імперський період. А якщо у відповідних наукових розробках і згадується цей період, то винятково з огляду функціонування крайових сеймів Галичини та Буковини [208].

Щоб довести та обґрунтувати наявність українського парламентаризму в часи, коли західноукраїнські землі входили до складу Австро-Угорщини, потрібно відійти від вузького розуміння самого поняття парламентаризму (лише як системи організації державної влади, що базується на активній ролі парламенту в її здійсненні) до більш ширшого його тлумачення. Зокрема, Ю. Древаль вказує, що парламентаризм – це сукупність ідей, цінностей, втілюваних у діяльності органів народного представництва. За такого тлумачення під поняття парламентаризм підпадають і окремі елементи українського суспільно-політичного руху бездержавних часів: парламентські ідеї, відповідні розробки перших політичних аспірацій, участь українців у виборчих кампаніях, діяльність депутатів у парламенті тощо [193, с. 198].

Парламентаризм – в широкому розумінні – це система органів державної влади, при якій визначальне значення надається народному представництву (парламенту). У більш вузькому значенні – політична система, заснована на принципі розподілу влади, в якій основне місце щодо інших державних інститутів належить парламенту [279, с. 112].

Щодо визначення поняття парламент, то Великий енциклопедичний юридичний словник (за ред. Ю. С. Шемшученка) дає таке визначення: парламент – (англ. parliament, франц. parlement, первісно — розмова, від франц. parler — говорити) — загальнонаціональний представницький орган державної влади, що діє постійно і головним призначенням якого є здійснення законотворчості. До основних функцій традиційно належать також прийняття державного бюджету і контроль за органами виконавчої влади, насамперед уряду. Представницький характер парламенту полягає у тому, що він повністю або частково формується шляхом прямих виборів. Парламент —

представницький орган не тільки тому, що виборний, а й тому, що діє на принципах колегіальності [172, с. 457].

Щодо періоду середини XIX ст., коли відбувалося становлення основ парламентської традиції на території Східної Галичини в складі Габсбурзької монархії, то В. Браунедер у статті «Становлення парламентаризму 1861/1867 та його подальший розвиток» [338, с. 86] зазначає, що поняття «парламент» було чужорідним для австрійського конституційного права: під поняттям «парламент» розумівся «імперський парламент», пізніше – «народний парламент». Стосовно парламентаризму, то сучасники II пол. XIX ст. висловлювались так: «Парламентаризм не є оптимальним варіантом (...), але він є запобіжним засобом у тому значенні, що люди можуть відчувати свою «представленість» (висловлювання належить цісарю Австрійської монархії Францу Йосифу у 1850 р. – А. Б.). Тому, під парламентаризмом розумілося не визначення форми правління, а визначення частини політичної системи поряд із монархом та урядом (Радою міністрів). Австрійський парламент як орган влади у час його заснування не мав вирішального впливу на державну функцію правління (рішення про призначення і розпуск уряду приймалося монархом) і був обмежений лише законодавчою функцією.

Історія парламентаризму Австрійської монархії, у складі якої на той час перебували й землі Східної Галичини, започатковується у середині XIX ст. і тісно пов'язана із революційними подіями, які отримали назву «Весна народів».

Формування засад австрійського парламентаризму та становлення конституційної монархії відбулося із прийняттям першої австрійської Конституції.

25 квітня 1848 р. імператор Фердинанд I проголосив Конституційну грамоту Австрійської монархії, підготовлену комісією на чолі з міністром внутрішніх справ Ф.- К. Піллерсдорфом (так звана *конституція Піллерсдорфа* чи *Квітнева конституція*). Важливим додатком до цієї конституції став Тимчасовий виборчий закон від 9 травня 1848 р.

Згідно з Конституційною грамотою, Австрійська імперія проголошувалася конституційною монархією. У загальних засадах Конституційної грамоти проголошувалося, що для всіх народів держави забезпечується непорушність їх народності і мови.

Конституція передбачала створення загальнодержавної законодавчої інституції – Державного Сейму (Reichstag). Парламент мав бути спільною законодавчою владою для австрійських, чеських країв і також для Галичини з Буковиною [319, s. 468].

Австрійський рейхстаг мав складатися з 583 членів. Його нижня палата – Палата послів (Kammer der Abgeordneten) чисельністю у 383 члени, обиралася на 5 років громадянами, яким було надано виборче право, шляхом двоступеневих виборів за квотою – один депутат від 50 тис. виборців.

Порядок виборів визначав Тимчасовий виборчий статут, опублікований 09 травня 1848 р. Галичина мала обрати 98 послів (Львів – 3 послы, Броди – 1, Тернопіль – 1, Станіслав – 1, Перемишль – 1, Краків – 2, решта краю – 89). Буковина обирала 8 послів (Чернівці – 1, решта краю – 7) (ст. 20). Виборча система мала куріальний характер: окремих послів вибирали міста, інших – різні групи населення.

На першому етапі виборів обиралися виборщики. Активним виборчим правом були наділені австрійські громадяни віком від 24 років, громадянські права яких не були обмежені і які жили у своєму виборчому окрузі не менше шести місяців.

Австрійське законодавство чітко визначало правила набуття громадянства: народження дитини від австрійського громадянина, одруження з австрійським підданим, вступ на австрійську державну службу, пожалування. Позбавлялися виборчого права жінки, прислуга, робітники з поденною або потижневою оплатою, особи, які отримували допомогу від благодійних установ.

На другому етапі виборщики таємним голосуванням обирали депутатів. Голосування відбувалось усно або письмово, після чого усі результати вписувались до протоколу (ст. 38). Кандидатом могла бути особа, яка в

першому турі була обрана виборщиком, досягла віку 30 років, і мала австрійське громадянство. Обраним вважався кандидат, який здобув абсолютну більшість голосів. Якщо виникала потреба, то проводилися другий і третій тури голосування [182, с. 92–102].

Верхня палата (Senat) – Сенат (200 членів). 50 членів призначалася пожиттєво цісарем з числа принців Габсбурзької династії та «заслужених» громадян. Решта (150 членів) обиралася великими землевласниками на термін 5 років. Галичина обирала 41 члена Сенату. Отже, ця норма Конституції була відносно прогресивною – лише 1/4 частину Сенату призначав цісар, решту 3/4 вибирали великі землевласники [326, s. 14–15].

Законодавча компетенція рейхстагу була визначена статтями 45–47 Конституційної Грамоти. Стаття 45 передбачала, що закони набирають сили після затвердження обома палатами та цісарем. Статті 46 та 47 вказували, що виключно законами затверджується державний бюджет, дозволи на збирання податків та зборів, стягнення державних боргів, позбавлення державних нагород. Законопроекти надходили передусім до Палати послів і, у разі схвалення, передавалися до Сенату.

З норм статей 45–47 можна зробити висновок, що питання, які в них не включені, можуть вирішуватися без участі Державного сейму, хоч з іншого боку компетенція Державного сейму не є чітко обмежена ст. 45–47. Іншими словами, Конституційна грамота на той час чітко не визначала компетенцію Державного сейму і не відділяла межі діяльності виконавчої влади від центральної законодавчої чи від крайових інституцій [229, с. 3–4].

У цілому Конституційна грамота для свого історичного часу була прогресивним законодавчим актом, особливо у частині закріплення громадянських та політичних прав жителів Австрійської імперії. Однак у Конституційній грамоті не був повною мірою врахований механізм стримувань і противаг, який би забезпечував незалежність виконавчої, законодавчої та судової гілки влади від впливу цісаря. Ставши чимось на зразок сучасного основного закону, Конституційна Грамота так і не набрала сили конституції. Під

впливом революційних подій у Відні вже 16 травня 1848 р. її реалізація була офіційно призупинена [203, с. 538].

18 травня 1848 р. цісарською проклямацією (оголошенням) проголошено зміни у формуванні та організації діяльності Державного сейму. Йому було надано статус Установчих зборів (державних зборів) та ліквідовано Сенат.

Внесено зміни також до виборчої ординації до Державного сейму. Згідно з новим виборчим законом від 01 липня 1848 р., у Галичині було утворено 25 виборчих округів. Виборчі округи поділялися на ділянки, що створювалися у населених пунктах із кількістю мешканців від 250 до 2500 осіб. Порядок проведення виборів і обрання депутатів в основному залишився тим самим, що був передбачений Тимчасовим виборчим статутом від 09 травня 1848 р.

Цісар Фердинанд I 2 грудня 1848 р. зрікся трону, на його зміну прийшов Франц Йосиф I. У своєму маніфесті, оголошеному при вступі на трон, Франц Йосиф I підтримав конституційні засади формування державної влади, однак наголосив на необхідності збереження державної єдності монархії [319, с. 406–407].

Нова «открыована» (дарована) конституція була затверджена указом № 150 Франца Йосифа I 4 березня 1849 р. («Березнева» або «Ольмюцька» конституція). Вона була у цілому менш прогресивною, ніж Конституційна грамота 1848 р. та все ж здійснила істотний вплив на політичне та соціальне життя українського населення Галичини.

У Березневій конституції 1849 р. права громадян містились у третьому розділі і були вужчими, ніж у Квітневій конституції 1848 р. Так, ст. 23 визначала, що для усього народу держави існує лише одне загальне право австрійського громадянства [273, с. 28].

Перелік політичних прав значно розширював окремий цісарський закон про політичні права № 151 від 4 березня 1849 р.: «Про конституційну форму управління та дотримання прав політичних». В цьому законі закріплювалась свобода віросповідання, право релігійного визнання (ст. 1), свобода слова,

заборона цензури (ст. 5), право звернень (ст. 6), право на об'єднання (ст. 7), свобода особи (арешт особи може мати місце лише у випадку затримання особи під час вчинення злочину і лише в силу наказу, виданого судовою владою протягом 24 год. з моменту затримання) (ст. 8), забезпечувалася таємниця листування (ст. 11) [Там само, с. 43–44].

Державний сейм складався з двох палат: верхньої та нижньої (ст. 38). Верхня палата створювалася із послів, вибраних для кожного коронного краю його сеймом. Кількість послів верхньої палати становила половину, вказаної конституцією кількості членів нижньої палати. Кожний коронний край вислав двох членів свого сейму як послів (вимоги – громадянин Австрійської монархії та вік не молодший 40 р.), а решта місць розподілялася поміж усіх коронних країв за чисельністю населення. Інших членів верхньої палати могли вибирати сейми лише з тих громадян, котрі сплачували (прямі) податки у розмірі від 50 гульденів (ст. 41, 42). Депутати верхньої палати обиралися на 10 років (ст. 49) [273, с. 31–33].

С. Дністрянський, характеризуючи правовий статус верхньої палати Державного сейму, закріпленій у Ольмюцькій конституції, зазначав, що на «170 членів має лише 40 вийти з вольного вибору соймів, а решта припадає на найвисше оподаткованих. Національні меншості (у тому числі русинське населення Галичини) окремих країв не мали, на думку С. Дністрянського, «жадного заступництва в тій (верхній. – А.Б.) палаті – і так видає ся їх на поталу сеймових більшостий. Проте навіть задержанє засади рівноправності усіх народностей не могло сего спинити (...) Вона скріплює становище давних станових організацій, котрі в відновленій формі висчої палати можуть тепер плекати свої питомі інтереси і відвигати квестію автономії країв» [190, с. 34–35].

Депутати нижньої палати обирались шляхом прямих виборів повнолітніми платниками податків (які сплачували не менше, ніж 5 гульденів (прямого) податку на рік – для жителів сіл, де кількість населення не перевищує 10 тис. мешканців, та для жителів міст, які сплачували податки у розмірі від 10 до 20 гульденів, із кількістю населення більшою, ніж 10 тис. мешканців. На 100 тис.

населення припадав один посол (ст. 44). Членів нижньої палати обирали на п'ять років (ст. 49) [273, с. 30–33]. Щодо нижньої палати, то С. Дністрянський зазначав, що «...у нижній палаті Рейхстагу жорстко стикатимуться між собою національні протилежності десятимовного Рейху» [190, с. 34–35].

Пасивне виборче право виникало – для депутатів верхньої палати після 40-річного віку, для депутатів нижньої – після 30 років. Для депутатів обох палат вимагалось бути громадянином австрійської монархії протягом останніх 5 років (ст. 45). Не можна було стати одночасно членом нижньої і верхньої палати (ст. 51) [273, с. 33]. Депутати обох палат були наділені депутатською недоторканністю та могли бути притягнуті до відповідальності чи заарештовані лише за згоди палати, до якої належать, за винятком затримання депутата під час вчинення злочину (ст. 63).

Право законодавчої ініціативи належало цісареві та обом палатам (ст. 65). Законопроект приймався обома палатами, після чого санкціонувався цісарем. Якщо проект закону відхилявся однією із палат чи цісарем, то його повторний розгляд міг відбутися не раніше, ніж на наступній сесії (ст. 66) [Там само, с. 34].

В окремих краях австрійської монархії передбачалося створення крайових сеймів, які мали право законодавчої ініціативи в Державному сеймі. Крайові сейми мали право ухвалювати закони з питань, що належали до сфери крайової влади. Однак, закон, прийнятий крайовим сеймом, мав бути санкціонований цісарем (ст. 80) [87, s. 106].

Порядок здійснення влади у коронних краях мав визначатися крайовими конституціями (ст. 77) [273, с. 36].

У Галичині Крайову конституцію було надано цісарським патентом від 29 вересня 1850 р., долучивши до неї «Виборчу крайову ординацію для королівства Галичини і Володимерії з князівствами Освенцімським і Заторським та Великим князівством Краківським». Відповідно до Виборчої ординації, крайова репрезентація королівства Галичини і Володимерії з князівствами Освенцімським і Заторським та Великим князівством Краківським складалася з трьох сеймових курій – Львівська, Краківська та Станіславська. До Львівської

курії входило 50 депутатів (11 послів групи найвищого оподаткування, 11 – групи нижчих міських майнових та 28 послів з інших гмін) (ст. 2), до Краківської – 58, Станіславської – 42. Їх очолювали президенти, які підпорядковувалися наміснику. Виконавчим округом усіх трьох курій був спільний крайовий комітет з 15 членів, що порівну обиралися куріями [Там само, с. 66–68].

Підсумовуючи викладене, вкажемо, що Ольмюцька конституція 1849 р. була перехідним етапом від прогресивної конституції Піллерсдорфа до етапу повернення Австрійської монархії до абсолютизму. Розширюючи повноваження монарха, обмежуючи компетенцію представницького органу Державного сейму та звужуючи права громадян, Конституція 1849 р. стала початком повернення до державного режиму, який існував до 1848 р.

13 квітня 1851 р. цісарським патентом утворено «прибічну раду державну» (Reichsrat) для допомоги уряду замість запланованої державної репрезентації. Членів *прибічної ради* вибирав особисто цісар з оглядом на окремі краї держави. Вони були лише «дорадниками» міністрів. Основним завданням Державної (прибічної. – А.Б.) ради, відповідно до її Статуту, стало «допомога Нам (цісарю. – А.Б.) і Нашому міністерству своїм знанням справи, відомостями і досвідом (ст. 2); та «зі свого покликання є вона дорадчим органом» (ст. 4) [87, s. 127–128].

20 серпня 1851 р. цісарським листом було визнано Державну раду виключно Радою Корони [Ibid., s. 135].

Цісарським патентом від 31 грудня 1851 р. відмінено Конституцію 1849 р. Як зазначав С. Дністрянський, «патент з 31 грудня 1851 р., що зніс конституцію, не згадав ні словечком про національну рівноправність, ані про право, плекати свою народність та мову. Тогочасний польський правник Л. Гумплович зазначав з цього приводу «ся мовчанка (про національну рівноправність. – А.Б.) вийшла із того, що правительство узнало трудність перевести рівноправність усіх народів». С. Дністрянський притримувався протилежного погляду і вважав, що «не можна сумнівати ся, що абсолютистичне правительство взагалі не

признавало народностям ніякого права, а приступило до плянної германізації» [190, с. 34–35].

Повернення до абсолютизму не дало жодних, позитивних для Австрійської монархії, наслідків. Результатом стало поширення невдоволення внутрішньою політикою влади серед широких мас населення та демократичних політичних кіл, які відкрито протестували проти антидемократичних форм і методів управління, соціальних і національних утисків. Зовнішня політика Австрійської монархії також не була надто успішною.

Повернення Габсбурзької монархії до конституційно-парламентської форми правління започаткував так званий Лаксенбургський маніфест від 22 серпня 1859 р., в якому цісар Франц Йосип пообіцяв установити парламентський контроль над державними витратами, розширити права органів самоврядування [261, с. 85].

5 березня 1860 р. був виданий цісарський патент про створення Посиленої Державної ради (verstärkten Reichsrath). Вона мала складатися із 100 осіб: 62 Надзвичайних радників (ерцгерцоги цісарського дому, високе духовенство, видатні мужі, які відзначилися у цивільній, військовій службі або в інший спосіб, які призначалися пожиттєво) та із 38 представників країв (від Галичини – 3), що обиралися на 6 років (ст. 1).

На розгляд Посиленої Державної ради мали подаватися: державний бюджет, пропозиції державної комісії боргів; усі важливі проекти у справах загальнодержавного законодавства; подання представництв країв та ін. (ст. 3).

В компетенцію Посиленої Державної ради не входило право законодавчої ініціативи (ст. 4) [87, s. 151–153].

Після перших нарад Посиленої Державної ради її члени *вимагали* від цісаря розширити власну компетенцію та створити нову політичну організацію на конституційній основі для цілої держави, яка б виражала «історичну індивідуальність поодиноких країв».

У відповідь на цю вимогу цісар видав 20 жовтня 1860 р. Жовтневий диплом. Цей документ розширив компетенцію Посиленої Державної ради на все

законодавство про права, обов'язки та інтереси, спільні для всіх коронних країв та королівств. Законодавство з усіх інших питань залишилося у компетенції крайових сеймів, які запроваджувалися цим дипломом. Члени Посиленої Державної ради і надалі не мали вирішального голосу, а лише право співучасті (*Mitwirkung*) у виданні, зміні чи відміні законодавства. Тому основна законодавча діяльність належала крайовим сеймам, а значення Посиленої Державної ради залишалось другорядним.

Жовтневий диплом не містив норм щодо виборчого права, лише вказувалось число депутатів – 100, які повинні були обиратися крайовими сеймами в кількості, що залежала від «простору, числа населення і висоти оподаткування». Депутати Посиленої Державної ради фактично мали бути делегатами крайових сеймів (федеративна система). З цим не могли погодитись окремі народи Австрійської монархії, зокрема німці, які вважали, що їхні права значно зменшаться. Угорці, користуючись федеративною системою, почали боротьбу за повну незалежність – цього австрійська влада допустити не могла, тому Державна рада, визначена федеративним Жовтневим дипломом, так і не була скликана [190, с. 34–35].

Нова віха в розвитку австрійського парламентаризму була запроваджена із прийняттям централістичного Лютневого патенту та додатків до нього від 26 лютого 1861 р.

Визначальне значення для утвердження засад парламентаризму в Австрійській монархії мав Додаток до Лютневого патенту під назвою «Основний закон про державне представництво». Він визначав, що для представництва держави створюється Державна рада, яка складається з повної (загальної) Державної ради (*gesamnten Reichsrat*) (з представниками Угорського королівства) та вузької Державної Ради (*engere Reichsrat*) (без представників Угорського королівства). Для Галичини визначальне значення мала вузька Державна рада, яка складалася з Палати Панів (*Herrenhaus*) і Палати Послів (*Abgeordnetenhaus*) (ст. 1). Членами Палати Панів за правом народження ставали повнолітні князі цісарського дому (ст. 2). Спадковими членами Палати

Панів були ті повнолітні голови шляхетських родів, яким цісар надав спадкову здатність бути Державними Радниками (ст. 3). Членами Палати Панів також були церковні архієпископи та єпископи (ст. 4). Цісар закріплював за собою право призначати до Палати панів пожиттєвих членів із «видатних мужів» держави (ст. 5).

До Палати Послів вузької Державної ради входило 223 виборних депутати (від Королівства Галичини і Володимерії з князівствами Освенцім і Затора та Великим князівством Краківським – 38 депутатів; від Буковини – 5). До повної Державної ради входило 343 послы (з них 120 з країв Угорської корони) (ст. 6) [87, s. 166–167; 190, с. 34–35].

Депутати Палати Послів обиралися крайовими сеймами (ландтагами), Державними зборами Угорщини і *сабором* (сеймом. – А.Б.) Хорватії та Славонії.

Правові підстави організації діяльності Галицького сейму регулював Додаток до Лютневого патенту № II, літера «о» від 26 лютого 1861 р. під назвою «Галицький крайовий статут». У Розділі 1 цього статуту «Про репрезентацію краю в загальному» визначалося, що крайовий сейм складатиметься з 150 членів. Серед них автоматично ставали послами сейму так звані «вірилісти»: 2 львівські архієпископи (католицький та греко-католицький), 2 – перемиські, тарнівський та станіславівський єпископи, ректори Львівського та Краківського університетів. Решта 141 посол обиралися: з курії великої земельної власності – 44; з торгово-промислових палат (у Бродах, Кракові, Львові) – 3; з міської курії – 20; з курії малої земельної власності (сільської) – 74. Сейм утворював виконавчий орган – Крайовий відділ, який очолював маршалок. Розділ II Крайового статуту визначав повноваження крайового сейму. А саме: управляти майном краю, регулювати податки, контролювати громадські ради, і громадські справи, церкву та школу (у частині, що не суперечила чинному законодавству) та згадане вище повноваження щодо обрання депутатів до Державної ради. Порядок виборів до Державної ради визначав додаток до «Галицького крайового статуту». Відповідно до даного нормативно-правового акту, Галицький крайовий сейм був уповноважений висилати до Державної Ради 38

депутатів у такому співвідношенні: від вірилістів – 9 послів; від курії великих землевласників – 4 послы; від курії міст – 6 послів; з курії торгово-промислових палат – 1 посол; з сільської курії – 18 послів [331, s. 5–13].

Голосування відбувалося в кожній курії окремо. В результаті цього представництво в Державній раді мало подвійний характер – депутати були репрезентантами крайової автономії та представниками інтересів певних груп (що мало на той час визначальне значення) [190, с. 34 – 35].

Цісар залишив за собою право призначати президентів та віце-президентів кожної з Палат (ст. 8).

Державна Рада мала скликатися щорічно (ст. 9).

Сфера діяльності повної Державної Ради охоплювала усе загальнодержавне законодавство. Зокрема, це були питання, що стосувалися військової служби; загальнодержавних фінансів; комунікацій (пошта, залізниця і телеграф) (ст. 10).

До компетенції вузької Державної Ради (не входили угорські представники) належали усі справи, які не були окремо передбачені в статутах сеймів окремих країв (ст. 11).

Право законодавчої ініціативи надавалося урядові та Державній Раді (лише в питаннях, що стосувалися до сфери її компетенції). Для законопроектів, які виносилися на розгляд Державною Радою, вимагалася згода двох Палат та санкція цісаря (ст. 12).

Для прийняття законопроекту потрібно було, щоб за нього проголосувала абсолютна більшість присутніх депутатів (ст. 14). Усі члени Державної Ради повинні були голосувати особисто (ст. 16).

Рішення про скликання чи розпуск Палати послів приймав цісар (ст. 18) [87, s. 168–170].

Цісар також володів винятковим правом прийняття тимчасових розпоряджень, які набирали сили закону у трьох випадках: 1) коли виникає крайня необхідність прийняття закону, а Державна рада не може бути скликана (такі розпорядження не можуть вносити зміни до конституції, накладати нові

зобов'язання на державу або відчужувати нерухоме майно держави). Таке розпорядження повинно бути підписано цісарем і всіма міністрами та затверджені обома палатами парламенту не пізніше, ніж за 4 тижні. 2) В разі війни або конфліктів усередині держави цісар мав право на підставі ухвали міністерства відмінити, зупинити на певний час та на певній території окремі громадянські права (особистої свободи, таємниці листування, права зібрання, товариств і т. п.). 3) Розпорядження, щодо зупинення діяльності окремого суду присяжних терміном на 1 рік у випадку, коли цього вимагає безсторонній вимір справедливості. Проте, таке розпорядження повинно бути затверджене обома палатами парламенту [217, с. 13].

Загалом, Додаток до Лютневого патенту «Основний закон про державне представництво» був прогресивним в тому, що збільшив повноваження нового парламенту, зокрема, він отримав право законодавчої ініціативи та контролю за державними фінансами. Цей нормативно-правовий акт також ввів формулу «королівства і землі, представлені у рейхсраті», яка з 1867 р. стала офіційною назвою австрійської частини Австро-Угорської монархії. Вперше вона була вжита в Додатку до Лютневого патенту при визначенні складу вузької Державної Ради, на відміну від повної Державної Ради, в якій обговорювались загальнодержавні справи, включаючи й Угорське королівство [261, с. 86–87].

У березні 1861 р. відбулись перші вибори до Галицького крайового сейму. Українці отримали в Галичині 49 послів (46 виборних і 3 вірилісти) із 150 місць (33% від усіх посольських мандатів, як і передбачала виборча ординація). Незважаючи на це, українці становили меншість у Галицькому крайовому сеймі у відношенні до поляків – 101 посол [220, с. 77].

На першій сесії Галицького крайового сейму було обрано 11 українських депутатів до Державної ради. Серед них визначались своєю активністю С. Литвинович та А. Могильницький [220, с. 81–82; 152, s. 79].

Державна рада, заснована 1861 р., проіснувала недовго. Причинами цього були невдоволення окремих народів щодо положень Лютневого патенту. Так, повна Державна рада скликала лише декілька разів, у зв'язку з тим, що

представники Угорської корони не бажали брати в ній участі. Проти вузької Державної ради, яку було відкрито 20 квітня 1861 р. [261, с.26], виступили чехи, невдоволені централістичними положеннями Лютневого патенту. Невдоволення також виказували поляки, які вимагали відокремлення Галичини з наданням їй повної автономії [190, с. 34–35; 326, s. 8].

Невдоволення виказували також українські депутати, які були прихильниками централізму та національної автономії, – через положення виборчої ординації, які надавали визначальну роль крайовим сеймам та передбачали їм національну меншість, на відміну від поляків.

В результаті внутрішньої боротьби у вузькій Державній раді між централістами та крайовими автономістами з'явився вислів, яким характеризували політику цісаря Франца Йосифа: «Divide et impera!» («Роз'єднай і пануй!») [220, с. 74–75].

В історії розвитку австрійської конституції настає період так званого «завішення» (*Sistierungsepoche*). Цісарський маніфест від 20 вересня 1865 р. «завішує» силу основного закону про репрезентацію держави від 26 лютого 1861 р. та поручає крайовим сеймам розробляти засади нової конституції [87, s. 215–216].

2 січня 1867 р. цісар розпустив крайові сейми та скликав так звану *Надзвичайну державну раду* для обговорення нової конституції та відмінив своє попереднє рішення, скликавши знову крайові сейми, що мали відсилати своїх представників до Державної ради [87, s. 216–219].

У лютому 1867 р. відновлено дію Лютневого патенту для того, щоб мати змогу відновити діяльність вузької Державної ради.

22 травня 1867 р. відкрито вузьку Державну раду, яка мала прийняти угоду з Угорською короною, укладену 17 вересня 1867 р. Угорським землям надано державну окремість та самостійність, між Австрією та Угорщиною залишилась лише унія зі спільним цісарем, так званими «спільними справами» і «спільними делегаціями» (спільна армія і торгово-митний зв'язок) [190, с. 34–55].

Одночасно з австро-угорською угодою Державна рада прийняла 21 грудня 1867 р. п'ять основних законів (*Staatsgrundgesetze*), які регулювали структуру органів державної влади та права громадян:

- 1) закон, що змінює основний закон 26 лютого 1861 р. про імперське представництво;
- 2) основний державний закон про загальні права громадян для королівств і країв, представлених у Державній раді;
- 3) основний державний закон про створення імперського суду;
- 4) основний державний закон про судову владу;
- 5) основний державний закон про здійснення урядової і виконавчої влади [306, с. 389–402].

Ці п'ять “основних законів” склали нову так звану Грудневу конституцію (*Dezember-Verfassung*) 1867 р., яка діяла в Австрії, в тому числі і на західноукраїнських землях, аж до кінця жовтня 1918 р.

Відповідно до Закону, що змінює основний закон 26 лютого 1861 р. про імперське представництво (Основний закон про репрезентацію держави від 21 грудня 1867 р.), законодавчим органом, що б виражав інтереси лише австрійської частини (Ціслейтанії) Австро-Угорської монархії, було визнано вузьку Державну раду. Угорська частина (Транслейтанія) отримала власний сейм. Поділ Державної ради на повну та вузьку було відмінено.

Основним законом про репрезентацію держави було змінено компетенцію Державної ради у частині її розмежування між державним і крайовим законодавством.

Зокрема, ст. 11, 12 постановляють: Сфера діяльності Державної ради включає всі справи, що стосуються прав, обов'язків та інтересів, спільних для всіх королівств та країв, що представлені в Державній раді, а саме:

- 1) Перевірка та затвердження міжнародних договорів (торговельних, договорів, що встановлюють нові обов'язки для держави, її частин або для окремих громадян, договори про зміну території королівств і країв, представлених у Державній раді);

- 2) Всі справи, що стосуються військової служби (набір, термін, матеріальне забезпечення);
- 3) Регламентування бюджету державного управління;
- 4) Регламентування монетної системи та емісійних банків, митних і торгових справ, пошти, телеграфів, залізничних доріг, судноплавства;
- 5) Законодавство про кредити, банки, привілеї на винаходи, про промисловість, гарантії фабричного маркування;
- 6) Медичне законодавство, заходи проти епідемій та епізоотій;
- 7) Законодавство про права громадян і націй, охорона іноземців, паспорти та перепис населення;
- 8) Законодавство про релігійні питання, права асоціацій та союзів;
- 9) Визначення порядку навчання в народних школах і гімназіях та університетах;
- 10) Кримінальне, цивільне, морське, гірниче законодавство;
- 11) Законодавство про судову та адміністративну організацію;
- 12) Законодавство про виконання конституційних законів про загальні права громадян, про суди, судову та виконавчу владу;
- 13) Законодавство про взаємовідносини окремих країв між собою;
- 14) Законодавство про форму, в якій повинні обговорюватися справи, що мають спільний інтерес із угорськими землями (ст. 11).

Всі інші законодавчі питання, які цим законом не віднесено до компетенції Державної ради, належать до відання крайових сеймів королівств і земель, представлених у Державній раді. У випадку, коли б окремий крайовий сейм вирішив, що те чи інше законодавче питання повинно бути обговорено у Державній раді, то воно переходить до компетенції Державної ради (ст. 12) [229, с.27–30].

Отже, закон про репрезентацію держави від 21 грудня 1867 р. значно розширив компетенцію Державної ради порівнянно з компетенцією крайових сеймів. З цим не погоджувались прихильники ідеї автономії країв (чехи і

поляки), в результаті чого в Державній раді продовжувалась боротьба за розширення автономії країв.

Щодо взаємовідносин уряду та Державної ради, то уряд був зобов'язаний щорічно представляти Державній раді кошторис передбачуваних на наступний рік витрат по окремих міністерствах і рубриках, план покриття цих витрат із доходів. При здійсненні витрат виконавчі органи не мали права перевищувати затверджуваний кошторис. Затверджуючи бюджет, Державна рада надавала урядові право збирати протягом наступного року встановлені попередніми законами податки. В разі не схвалення бюджету уряд втрачав «де юре» право на збирання вже затверджених раніше податків, а нових, ще не визнаних Державною радою, він взагалі не мав права стягувати.

Контроль Державної ради за адміністративними органами здійснювався шляхом додаткових запитів (інтерпеляцій) до міністрів. Палата депутатів отримала право призначати комісії для розслідування правильності дій адміністративних органів, а міністри були зобов'язані давати відповіді цим комісіям. Виключно Державній раді належало право віддавати міністрів під суд за порушення законодавства. Суд («державна судова палата») у таких випадках складався із 6 членів Палати послів і 6 членів Палати панів. Для того, щоб віддати міністра під суд, вимагалось понад 2/3 голосів усієї Державної ради, що робило цю процедуру майже неможливою.

Уряд мав також вагомий засіб впливу на Державну раду. Так, у ст. 10 закону про імперське представництво 1867 р. вказувалося, що Державна рада скликається цісарем щорічно. Уряд мав право відкладати її засідання. У разі, якщо Державна рада не була скликана, цісар видавав остаточні розпорядження під відповідальність уряду. Передбачалось, що ці розпорядження не могли змінювати основний закон, тривалий час обтяжувати фінанси держави. Вони втрачали обов'язкову силу, якщо протягом 6 тижнів після скликання Державної ради не представлялись палатам [261, с. 89–90].

Формально палати були рівними, але ініціатива належала Палаті послів. Пропоновані урядом законопроекти в галузі військового і фінансового

законодавства мали надходити спочатку на обговорення Палати послів і лише після прийняття нею позитивного рішення, відправлялися на розгляд Палати панів. Самостійно вносити поправки до такого законопроекту Палата панів не могла. Якщо Палата послів не погоджувалась із запропонованою Палатою панів поправкою, то остання мала право цілком відкинути законопроект, але не могла затвердити цю поправку самостійно.

Законопроекти з інших питань могли вноситись як до Палати послів, так і до Палати панів. У тих випадках, коли потрібна була згода обох палат, та палата, яка першою приймала позитивне рішення, повідомляла про це іншу палату. Друга палата або приймала законопроект, або пропонувала зміни, або взагалі відхиляла. Якщо законопроект був прийнятий за умови внесення змін, то він направлявся назад до палати, яка розглядала його першою, а потім переправлявся між палатами до досягнення повної згоди щодо змін. Загалом Палата панів через внесення поправок могла затягувати обговорення і прийняття незручних для неї законопроектів.

Силу закону набував законопроект, прийнятий обома палатами і санкціонований цісарем. Офіційна формула звучала так: «Законодавчою владою розпоряджається цісар зі згоди рейхсрату» [261, с. 90].

Основні положення внутрішнього розпорядку Державної ради визначали закони від 31 липня 1861 р., 15 травня 1868 р. та були доповнені положеннями від 12 травня 1873 р., яке визначало порядок діловодства Державної ради. Ст. 17 цього закону зобов'язала обидві палати розробити свої Регламенти. Палата панів затвердила його 25 січня 1875 р., а Палата депутатів – 2 березня 1875 р.

Основні положення Регламенту Палати панів були такими: урочисте відкриття Державної ради здійснювалося особисто цісарем або скликаною ним комісією (ст. 2). З середовища членів Палати панів обиралися Президент, два віце-президенти та секретар (ст. 3). Повноваження Президента визначались таким чином: Президент відкривав та закривав засідання, керував обговореннями, наділяв правом голосу, виносив питання на голосування, оголошував результати голосування, слідкував за дотриманням порядку, у разі

порушень мав право перервати або закінчити засідання, видалити із зали. Президент був представником у стосунках Палати панів з іншими інституціями. Усі документи, які видавала Палата панів мали бути підписані Президентом (ст.4).

Розділ III Регламенту Палати панів визначав обов'язки її членів. Зокрема, у випадку тривалої відсутності члена Палати панів на її засіданнях, він повинен повідомити письмово Президента із зазначенням причин відсутності (ст. 8). Кожний депутат Палати панів має бути членом однієї чи більше комісій (ст. 9).

Розділ IV визначав організацію діяльності комісій та комітету Палати панів. Комісії поділялися на постійні та тимчасові. Зокрема, постійні комісії створювались для справ: політичних, в результаті яких видавалась петиція, що стосувалась судового законодавства; фінансових. Ці комісії обиралися під час відкриття сесії на весь час її діяльності, складалися у більшості випадків із 9 членів (ст. 11). Рішення комісії було легітимним, якщо за нього проголосували більшість членів комісії (ст. 16). Засідання Палати панів могли проводитись у формі комітету, без сторонніх осіб, які не були членами палати (ст. 18).

Розділ V Регламенту Палати панів окреслював порядок засідань, ведення протоколів та стенографічних звітів. Зокрема, ст. 20 зазначала, що засідання палати є відкритими. Закриті засідання могли проводитись на вимогу президента або 10 членів та після ухвали такого рішення палатою. Протокол засідання мав вестися на кожному засіданні; його підписував особисто президент та два секретарі. Протокол повинен був містити відомості про кількість присутніх членів палати на засіданні; подання, які обговорювалися та разом із зазначенням осіб, які їх подавали; дослівний перелік питань, поданих до голосування; результати голосувань та прийняті ухвали. До протоколу долучався список внесених петицій. Усі протоколи засідань мали міститися у книзі протоколів палати, в тому числі й протоколи таємних засідань (ст. 22). Ст. 24 передбачала порядок ведення стенографічних звітів. Стенографічний звіт містив усі внесення, пропозиції, рішення комісій, інтерпеляції тощо.

Розділ VI визначав порядок подання внесень до Палати панів. Внесення мало бути підписане не менше, ніж 10 членами палати, включно із ініціатором та починатись словами «Палата зволить ухвалити». До внеску долучались обґрунтування, роз'яснення щодо його змісту (ст. 26).

Розділ VII окреслював порядок подання пропозицій до Палати панів урядом або Палатою послів. Уряд міг на власний розсуд вносити пропозиції до однієї із палат. Лише пропозиції, що стосувалися фінансового та військового законодавства, мали вноситись, насамперед, в Палату послів. Урядові пропозиції мали першочергове значення при розгляді їх на засіданні Палати панів. Як і урядові, так і пропозиції іншої палати не можна було відкинути без попереднього обговорення (ст. 30).

Відповідно до ст. 32, президент визначав за згодою палати в кінці кожного засідання порядок денний наступного засідання та вивішував його в залі засідань.

Розділ IX розкривав процес прийняття рішень Палатою панів (I, II, III читання). I читання розпочинається з дня, коли внесення перший раз входить до порядку денного засідання Палати панів та секретар зачитує його зміст. Далі вирішується, чи внесення направляється до комісії, чи до комітету цілої палати (ст. 34). II читання проходить у формі обговорення та голосування за окремими частинами внесення (ст. 35). III читання – це голосування за внесення загалом (ст. 37). Щодо особливих (*наглих*, в розумінні невідкладних. – А.Б.) внесень процедура могла бути скороченою (лише одне читання) (ст. 38).

Розділ X окреслював порядок виступів у Палаті панів. Члени палати, які виявили бажання доповідати по обговорюваному внесенні, перед початком засідання реєструвались у секретаря і зазначали чи виступатимуть за, чи проти внесення (ст. 41). У випадку, коли під час промови виступаючий відходив від суті обговорюваного питання, президент мав право його зупинити зі словами «До справи», при повторній зупинці президент мав право забрати право промови (ст. 45).

Розділ XI розкривав порядок голосування. Зокрема, ст. 48 передбачала, що для того, щоб палата могла прийняти легітимне рішення, потрібна була присутність щонайменше 40 членів Палати панів. Будь-які рішення палати приймалися більшістю голосів, за винятком окремих випадків. Голосування відбувалось переважно шляхом вставання з або не вставання з місця. Іменне або таємне голосування картками могло мати місце лише у випадку особливої ухвали палати. При голосуванні картками, кожен член палати отримував картки з написом «так» і «ні», які кидав до урни. Якщо кількість карток виявиться іншою, ніж кількість присутніх членів палати, відбувалося повторне голосування (ст. 52). Керівництво палати не брало участі у голосуванні, за винятком виборів (ст. 53).

Розділ XII визначав право інтерпеляцій, яке надавалось кожному членові палати. Інтерпеляцію, яку член палати подавав до одного з міністрів або начальника окремого органу державної влади, потрібно було вручити президентові письмово щонайменше з 10 депутатськими підписами. Інтерпеляція не зобов'язувала до відповіді, та в будь-якому випадку обговорювалась на засіданні Палати панів (ст. 57). Ст. 62 передбачала скликання конференції обох палат Державної ради (щодо річного бюджету, фінансових та військових законопроектів).

Порядок внесення змін до Регламенту Палати панів був передбачений Розділом XV, відповідно до якого, зміни вносились самою Палатою панів при обов'язковому повідомленні уряду [87, s. 561–579].

Регламент Палати послів Державної ради був прийнятий 2 березня 1875 р. Відповідно до Розділу I, керівництво у Палаті послів здійснювали також, як і в Палаті панів, президент та два віце-президенти. Також у розділі окреслено сферу прав та обов'язків президента (ст. 6, 7).

Розділ II визначав загальні права та обов'язки послів (депутатів) Палати послів. Щодо обов'язків послів, то основними з них були: обов'язкова присутність на засіданнях палати, членство в одній із комісій (ст. 11). Від обов'язку присутності на засіданнях звільняла лише формальна відпустка або

хвороба. Відпустка на 8 днів дозволялась президентом палати, на довший термін за згодою палати (ст. 12) [Ibid., s. 580–585].

Відповідно до закону від 7 червня 1861 р., послы отримували добові в сумі 10 гульденів і гроші на проїзд в обидва кінці з розрахунку: 1 гульден 32 крейцери за кожних 10 км (підстава – закон 1861 р. і розпорядження міністрів фінансів від 31 липня 1876 р.). Цих добових грошей послы могли бути позбавлені при від'їзді на більш як 2-тижневу перерву у роботі Палати послів [261, с. 91].

Предмет слухань Палати послів був визначений Розділом 3, зокрема, ним могли бути: пропозиції уряду та Палати панів; внесення членів палати; внесення комісій; інтерпеляції та петиції (ст. 15). Порядок розгляду пропозицій уряду такий ж самий, як і в Палаті панів (ст. 16). Щодо внесень членів Палати послів, то кожний її член мав на це право. Внесення мало починатись словами: «Висока палата багатиме ухвалити», також містити суть майбутньої ухвали, підпис ініціатора. Якщо внесення буде виноситись на обговорення, то воно має бути підписане не менше, як 20 послами (ст. 18).

Порядок проведення попередніх обговорень над предметами слухань визначався четвертим розділом. Зокрема, для попередніх обговорень створювались комісії: відділами, через безпосередні вибори палатою, або – частина комісії створювались відділами, а частина шляхом безпосередніх виборів палатою (ст. 22). Міністрам та керівництву органів державної влади надавалось право участі в засіданнях комісій (ст. 29).

Розділ IV окреслював порядок проведення слухань в палаті (I, II, III). На слухання виносились законопроекти, подані урядом, Палатою панів, членами Палати послів чи комісіями (ст. 34). Порядок проведення I, II та III читання законопроектів у Палаті послів був схожим до порядку, затвердженого Регламентом Палати панів.

Для прийняття будь-якого рішення Палатою послів вимагалася присутність не менше 100 її членів (ст. 47). Засідання Палати послів були відкритими або, на вимогу президента чи не менше, як 10 членів палати,

закритими (ст. 49). На кожному засіданні складався протокол, який мав містити питання, що були предметом обговорення; внесення разом з прізвищами ініціаторів; зміст цих внесень; внесення, щодо яких проводилось голосування; результати голосування та прийняті ухвали (ст. 50). На засіданнях Палати послів також велись стенографічні звіти (ст. 51).

Порядок виступів був аналогічний порядку, затвердженому у регламенті Палати панів (ст. 52). Відхід у промові від предмету промови також надавав президентові право заклику «До справи» та позбавлення слова, якщо Палата послів не буде заперечувати (ст. 56). Із закликом «До порядку» президент може звернутися до послів й у разі, якщо хтось особисто образив уповноваженого до участі в обговоренні (ст. 58).

Право голосування усі послы мали здійснювати особисто, жоден присутній депутат не міг утриматись від голосування (ст. 59). Голосування відбувалося у спосіб вставання чи не вставання з місця. Палата також могла прийняти рішення про таємне голосування за допомогою карток. У випадку однакової кількості голосів «за» і «проти» внесення вважається неприйнятним (ст. 63). Керівництво палати не брало участі у голосуванні (ст. 64).

Кожен депутат мав право вносити інтерпеляції до президента палати, до керівництва відділів та комісій, до міністрів або керівництва органів державної влади. Інтерпеляція повинна бути підписана не менше як 15 депутатами (ст.ст. 67, 68). Щодо кожної поданої інтерпеляції, незалежно від відповіді на неї, мала відбутися дискусія (ст. 69). Петицію можна було вносити лише через депутата Палати послів (ст. 70).

Зміна Регламенту Палати послів була можлива лише самою палатою (ст. 80) [87, s. 585–608].

Законодавство Габсбурзької монархії містило норми щодо особистої недоторканності та не відповідальності членів Державної ради (Закон № 98 від 3 жовтня 1861 р.). Члени Державної ради не могли бути притягнуті до відповідальності, за винятком якщо палата, до якої вони належали надала згоду.

Навіть, у разі затримання депутата на місці злочину, на вимогу палати він мав бути звільнений з-під арешту [Ibid., s. 615].

Щодо структури Державної ради, то вона залишилась такою ж самою, яка була визначена Лютневим патентом 1861 р. Змінено лише кількість послів, яка зменшилась із 343 до 203 та їх пропорційна кількість від окремих країв залишилась такою ж [326, s. 9].

Нормативно-правовим актом, який мав визначальне значення для становлення української політичної еліти у середині XIX ст., поміж інших конституційних законів, був також Закон про загальні права громадян. Основні його положення були згодом закріплені в ст. 149 Конституції республіки Австрії 1920 р. і до сьогодні є основою її конституційного ладу.

Згідно з цим законом, було проголошено: рівність усіх громадян імперії перед законом (ст. 2); однакові можливості в зайнятті державних посад (ст. 3); свобода пересування (ст. 4); недоторканність приватної власності (ст. 5, 6); таємниця листування (ст. 10); право подавати петиції і прохання (ст. 11); свобода слова й друку (ст. 13).

Також проголошувалася свобода віри й совісті за умови, що релігійні погляди не завдаватимуть шкоди державним обов'язкам громадян.

Зазначалося, що австрійські піддані мають право свободи вибору професії та здобуття фахової освіти.

Для українців Галичини виняткове значення мала ст. 19, якою було визнано рівноправність усіх народів імперії, право кожного народу зберігати і плекати свою мову, звичаї, традиції, релігію.

Засвідчувалося визнання державою рівноправності всіх крайових мов у школі, державних установах і громадському житті [309, с. 401].

Загальні права мали подвійне значення. Вони виступали як принципи та алгоритми, відповідно до яких мали функціонувати органи державної влади. Реалізацію громадянських прав забезпечували не лише законодавчі акти, але й спеціальна інституція судового контролю за їх виконанням – Державний Трибунал [327, s. 53]. Тобто фактична можливість реалізації зазначених прав

безпосередньо залежала від діяльності Державного Трибуналу. Він розглядав справи, які стосувались політичних прав громадян, порушених органами виконавчої влади або місцевого самоврядування. Трибунал також відхиляв скарги на рішення та дії законодавчих органів, суду або приватних осіб [327, s. 66].

Для публікації згаданих та новоприйнятих конституційних законів Міністерство внутрішніх справ Габсбурзької монархії з 10 червня 1869 р. запроваджує видання «Вісник державних законів» німецькою мовою та з перекладом на мови всіх народів монархії, в тому числі й українською мовою. В такий спосіб українське населення Східної Галичини могло ознайомлюватись із всіма оголошеннями австрійського уряду, призначеними для загального користування [222, с. 6].

Отже, в II половині XIX ст. австрійсько-імперське конституційне законодавство дало поштовх демократизації тогочасного суспільства, й тим самим відіграло роль каталізатора національної свідомості у провідній верстви українського населення краю, зокрема галицької інтелігенції. А це, у свою чергу, сприяло активізації подальшої боротьби за національне відродження галицьких українців.

В середині XIX ст. в Австро-Угорщині було сформовано нормативно-правову базу, яка забезпечувала представництво громадян імперії в здійсненні ними своїх прав щодо участі в управлінні державою. Австрійсько-імперське конституційне законодавство стало основою демократизації тогочасного суспільства, зуміло відіграти роль каталізатора національної свідомості у провідній верстви українського населення краю, зокрема галицької інтелігенції. А це сприяло активізації подальшої боротьби за національне відродження галицьких українців.

Втім, найактивніше застосовували основні засади конституційних законів від 21 грудня 1867 р. польські послы Галицького сейму. На сесії Галицького сейму, яка відбулася безпосередньо після ухвалення основних законів від 22 серпня до 10 жовтня 1868 р., польські послы виступили з внесенням, щоб через

Державну раду вимагати розширення автономії краю. Ця думка знайшла своє підтвердження у резолюції, ухваленій 24 вересня 1868 р. Основні положення цієї резолюції були такими: «Королівству Галичини і Володимирії з Великим князівством Краківським буде признана національна самоуправа в розмірах відповідних його потребам і окремим відносинам: 1. Сойм рішиться виключно про спосіб вибору до Державної ради. 2. Делегація сойму (...) братиме участь в діяльності Державної ради тільки в справах тому королівству з іншими частями монархії, заступленими в Державній раді» [229, с. 37–38]. Справи, які мали бути виключені з компетенції Державної ради і вирішуватись Галицьким крайовим сеймом, стосувались таких питань, як організація торговельних палат та органів; фінансове законодавство; шкільництво, законодавство в справах кримінального права та кримінальної поліції, цивільного та гірничого права; законодавство про організацію судових і адміністративних органів влади; законодавство, яке повинно реалізовувати принципи основного закону про права громадян; законодавство про відносини Галичини з іншими краями монархії [Там само, с. 39].

Можна погодитись із думкою відомого польського політика М. Бобжинського, який зазначав, що «програма (Галицька резолюція. – А. Б.), означена так широко, пропонувала зовсім інший зв'язок, який би з'єднував Галичину з державою» [321, с. 20].

Після ухвалення Галицької резолюції польське представництво Галицького крайового сейму в Державній раді розпочало заходи з її реалізації. Повною мірою впровадити в життя цю програму не вдалося. Як зазначав М. Лозинський: «Конституційно-правні здобутки Поляків обмежили ся до того, що 17 цвітня 1871 р. іменовано з кругів польських послів «міністра без портфелю» («міністра-земляка») [229, с. 48].

Компетенція «міністра для Галичини» не була однозначно окресленою. Окрім повноважень, якими були наділені інші члени Ради Міністрів, «міністр для Галичини» мав право брати участь у вирішенні всіх справ, що стосувались Галичини, також був наділений можливістю подавати письмове чи усне

клопотання до «профільного міністра» під час засідань Ради Міністрів. Якщо «профільний міністр» не погоджувався із думкою «міністра для Галичини» чи вдавалось дійти до компромісу в тому чи іншому питанні, тоді остаточне рішення приймала Рада Міністрів. Тільки в «наглих» справах «ресортний міністр» мав право приймати рішення самостійно, без погодження з «міністром для Галичини», проте з повідомленням про це на найближчому засіданні уряду. Загалом «міністр для Галичини» мав виконувати функції «мужа довір'я» польських політичних сил в центральному уряді Габсбурзької монархії [326, s. 75].

Один із найважливіших етапів змін правової основи діяльності австрійського парламенту припадає на початок 70-х років XIX ст. В цей час було проведено виборчу реформу до Палати послів Державної ради, яка полягала в тому, що членів палати вибирали уже не крайові сейми, а безпосередньо населення. В такий спосіб цісар Франц-Йосиф мав намір вивести Державну раду з-під впливу автономічних репрезентацій крайових сеймів.

10 березня 1873 р. Палата послів Державної ради ухвалила проект виборчої реформи (в час відсутності польських та чеських депутатів – противників цієї реформи. 2 квітня 1873 р. цей проект отримав цісарську санкцію [229, с. 31].

Виборча ординація Державної ради від 3 квітня 1873 р. запроваджувала прямі вибори до Державної Ради та збільшувала кількість депутатських місць (з 203 до 353). З цих 353 місць для Галичини було виділено 63, для Буковини – 9.

Німецький дослідник даного періоду Г. Біндер, аналізуючи тогочасне виборче законодавство, зазначає, що після прийняття нового виборчого закону у 1873 р. змінився принцип, на якому базувались вибори до Палати депутатів. А саме, до 1873 р. вибори більшою мірою базувалися на принципі представництва крайових органів влади, а з 1873 р. – на принципі представництва інтересів виборців [320, s. 17].

На основі принципу представництва інтересів виборці ділилися на курії (класи) за своїм родом занять, а ті, у свою чергу отримували визначений

відсоток своїх представників у парламенті. Первісно встановлено було 4 курії: 1) курія великих землевласників; 2) курія торговельних палат; 3) міська курія; та 4) сільська курія. На Галичину припадало 20 мандатів першої, 3 – другої, 11 – третьої та 27 – четвертої курії.

Вибори відбувались окремо у кожній із цих курій. Вони були *одиничними* або *кумулятивними* (одиничні – коли голосували лише за 1 посла, кумулятивні – одночасно голосували за декількох послів). Правилком були одиничні вибори. Кумулятивні вибори проводили у курії великих землевласників, курії торговельних палат та міській курії. В сільських куріях вибори завжди були одиничними [190, с. 34–55].

Франц-Йосиф I, прийнявши нову Виборчу ординацію, з однієї сторони, ліквідував залежність складу Державної Ради від крайових сеймів, які втрачали право вибору послів до Державної Ради, а, з іншого боку, – сприяв законодавчому затвердженню в державі ідеї рівності усіх громадян перед законом.

У даному нормативно-правовому акті містилися й певні недоліки. Активним виборчим правом не наділялися жінки (за винятком тих, хто мав диплом про освіту або володів нерухомістю в курії великих землевласників, але й вони голосували через представників, що давало можливість для зловживань, бо такого роду представництво масово скуповувалось виборчими агентами). Мінімальний майновий ценз для виборця встановлювався у розмірі 20 крон прямих податків на рік. Високим залишався і віковий ценз для виборців – 24 роки. Це означало, що фактично понад половина населення Габсбурзької монархії не була допущена до участі у виборах до парламенту. Пасивним виборчим правом володіли особи, які, окрім перелічених вимог, мали досягти 30-річного віку. У трьох перших куріях вибори були безпосередніми, а в четвертій (сільській) і надалі залишались посередніми (в пропорції 1 виборець на 500 «правиборців»). В сільській курії також збережено «явне» голосування, у трьох інших впроваджено таємне голосування. Для українського населення Галичини, яке становило більше, ніж 40 % від усього населення краю, не було

змоги отримати більше, ніж $\frac{1}{4}$ мандатів (на практиці ще менше), призначених для Галичини [326, s. 80].

Наступний етап реформування виборчого законодавства був проведений у Габсбурзькій монархії у 1896 р. Цього року була впроваджена п'ята загальна курія, до якої увійшли ті верстви населення, які не були представлені в перших чотирьох куріях. Кількість депутатів у Палаті послів австрійського парламенту зросла із 353 до 425.

В перших трьох куріях виборці безпосередньо вибирали послів, у 4-ій та 5-ій робили це в два етапи, через виборщиків [260, с. 1]. П'ята загальна курія обирала до парламенту 72 депутати. З них від Галичини обиралось 15. Запровадження у 1896 р. п'ятої курії збільшило кількість виборців з 1 млн. 700 тис. осіб до 5 млн. [278, с. 131]. Виборче право залишалось нерівним, наприклад, у I-й курії одного депутата обирали 64 виборці, а у V-ій – 69 697. У 1897 р. українці становили в імперії 13,2% населення, а в парламенті мали лише дев'ять (з 353) послів [275, с. 49]. Незважаючи на це, впровадження «загальної» виборчої курії, з точки зору розширення виборчого права, стало, мабуть, найзначнішою реформою в усій австрійській історії виборів. Політичні сили, які до цього не мали жодних шансів, отримали доступ до парламенту.

Отже, зародження парламентаризму, який став невід'ємною ознакою суспільно-політичного устрою Габсбурзької монархії, поступово змінювало суспільно-політичну свідомість українського народу. Український народ Галичини ставав співносієм влади, тобто з підданих – громадянами Габсбурзької монархії.

Політичне значення австрійського парламенту як демократичного та репрезентаційного інституту було набагато більшим, ніж його повноваження.

2.2. **Виборчі кампанії до австрійського парламенту на землях Східної Галичини у 1897–1918 рр.**

Із встановленням конституційного ладу у Габсбурзькій монархії, законодавче оформлення виборчого права відображало інтереси панівної частини суспільства. Разом із тим виборча система великою мірою визначала соціальний склад парламенту і цим самим якість політичних рішень, а також впливала на ставлення громадян до держави і на загальний суспільний розвиток.

Як уже зазначалося, Закон «Про імперське представництво», прийнятий у 1861–1867 рр., впровадив у Цислейтанії (австрійській половині монархії Габсбургів) двопалатну систему парламенту. Вибори до однієї з цих палат – Палати депутатів – базувалися на трьох принципах:

- 1) принцип представництва місцевих громад;
- 2) принцип представництва інтересів;
- 3) виборчо-правова винятковість.

Два перших принципи корінилися у давньому європейському понятті конституційності, за яким не індивід, а колектив уповноважувався бути правовим суб'єктом представництва у репрезентативному органі. Третій принцип щодо обмеження виборчих свобод можна пов'язати із буржуазно-ліберальною моделлю, яка виводила обсяг політичних прав із соціального статусу, освіти, статі та заможності окремого громадянина.

Перший принцип представництва місцевих громад базувався на тому, що історичні землі Габсбурзької монархії були тими одиницями, які й утворювали парламент. Це було особливо виражено до 1873 р., коли парламент усієї держави складався із представників місцевих крайових сеймів. Після 1873 р. цей принцип вже не був настільки важливим, але все одно залишався визначальним, адже парламент скликався з урахуванням квоти розподілу депутатів між коронними землями. Ні виборча реформа 1897 р., ні 1907 р. не скасували цей принцип. Можна також зауважити, що Галичина постійно мала відносно меншу кількість своїх представників у парламенті. Щоправда, кількість галицьких

депутатів у 1907 р. наближалася до середніх значень по Цислейтанії, але це було пов'язано не стільки з ідеєю народного представництва, скільки із принципом так званих «подвійних» виборчих округів. Щодо представництва українців у парламенті, то його кількість в жодному разі не відповідала кількості населення. Як уже вказувалося, у 1897 р. українці становили 13,2 % населення, а у парламенті мали лише 9 з 353 послів, тобто менше, ніж 2,5 % від загальної кількості [277, с. 74].

Забезпечення справедливого представництва української національності могло бути реалізоване лише через пропорційну видачу відповідної кількості мандатів національностям коронних земель, оскільки парламент скликався за територіально-федеративним, а не за національно-федеративним принципом.

За другим принципом – представництва інтересів – виборці ділилися на «курії» за своїм родом занять, а ті, у свою чергу, отримували визначений відсоток своїх представників у парламенті. Як уже зазначалося було чотири (згодом – п'ять) «курії» виборців: 1) великі землевласники; 2) міські жителі; 3) торговці та ремісники; 4) селяни. Цей принцип встановлювало нерівномірне та непропорційне співвідношення депутатських мандатів від різних верств населення. Так, представники великих земельних власників та платники високих податків, що становили 0,4% загального числа населення, мали гарантовано близько 30% мандатів [278, с. 131].

Впровадження п'ятої, «загальної» виборчої курії у 1896 р. спричинило появу нового класу виборців. Виборче право, яке діяло між 1897 і 1907 рр., являло собою перехідну модель між вираженням групових інтересів та новітнім «всенародним» представництвом.

У 1907 р. цей принцип «загальності» був поширений на весь парламент, виборчі класи були скасовані, було введено загальне виборче право, а також прями та таємні вибори. Нове виборче законодавство якраз і визначалося цими принципами, за якими парламент у Відні ставав саме «народним» представницьким органом. Щоправда, деякі норми, так і залишилися незмінними, навіть після 1907 р. Наприклад, принцип права голосу тільки для

чоловіків та поділ на міські та сільські виборчі округи. Міські округи мали перевагу над сільськими.

Міські виборчі округи лише умовно вважалися такими: річ у тому, що при визначенні меж округів у Галичині доводилося застосовувати «виборчу геометрію», щоб реалізувати національно-політичні вимоги виборчого законодавства. І тому «міські» округи, які в результаті з'являлися на політичній карті, були не тільки територіально розпорошені, але й містили у собі найрізноманітніші утворення – від провінційного містечка до села з тисячею мешканців. До того ж, часто центр судового округу не співпадав із центром виборчого, або й взагалі окружний суд не потрапляв до виборчого округу, зате туди натомість потрапляли різні незначні адміністративні одиниці.

Третій принцип – «винятковості» базувався не на політичній ролі певних колективів відносно їх представництва у парламенті, а на принциповому допущенні (чи недопущенні) окремого громадянина до виборчої урни. Протилежним до цього поняття є виборче право як демократичне право народу. «Винятковість», «ексклюзивність» реалізувалася у різних класах виборців по-різному: серед великих землевласників, наприклад, через обчислення об'ємів маєтків та податків (щонайменше 100 гульденів прямого податку); серед торговців та ремісників – через належність до певного цеху. У міських та сільських округах перевагу отримували заможніші прошарки. І саме у цих двох станах – міщан та селян – розгорталася боротьба за розширення виборчого права. Перший крок у цьому напрямку був зроблений у 1882 р., коли було знижено ценз із 10 до 5 гульденів, а це, у свою чергу, по-різному вплинуло як на місцеві вибори, так і, у підсумку, на особливості виборів по всій державі. Щоправда, на Галичину це мало найменший вплив: тут частка сільського населення, яке могло голосувати, залишалася незмінною на рівні 9,2 % (тоді як у середньому по Цислейтанії цей показник зріс від 6,4 % до 7,7 %), і тільки у класі міщан ця цифра дещо збільшилася – від 6,8 % до 7,0 % (по Цислейтанії – з 5,0 % до 7,0 %) [320, s. 188].

Принцип винятковості базувався не лише на статусі та заможності громадянина, а й на статевій (гендерній) ознаці. Єдиним винятком тут були лише великі землевласниці, що належали до першого стану та здійснювали виборче право через уповноваженого.

Підсумовуючи, приходимо до висновку, що внаслідок реформування виборчого законодавства політично активними ставала все більша частина населення імперії, але процес сильно розтягувався у часі (для порівняння у 1891 р. голосували 8,39 %, у 1911 – 18,81 % населення) [320, s. 189].

Характерним для двох останніх передвоєнних десятиліть явищем стало те, що групи, які брали участь у виборах, все менше відповідали тим групам, що сприймалися суспільством як домінуючі. Стрімкий розвиток національних рухів нівелював принцип представництва інтересів. «Класове» (куріальне) виборче законодавство та виборчий ценз були вигідними тим національностям, які займали позиції соціальних еліт. У Галичині такою національністю, внаслідок переважаючої кількості великих землевласників та заможних городян, були поляки. Тому всі дебати про виборчу реформу велися (особливо з 1890-х) із «національної» точки зору – чи йшлося про справедливе представництво усіх національностей, чи про права національних меншин, чи про полегдження міжнаціонального конфлікту. Зазвичай виборчі округи чітко визначалися і окреслювалися за критерієм співвідношення національностей.

Що ж стосувалося Галичини, то тут у 1907 р. було введено особливий порядок: усім виборчим округам краю виділялося по два мандати. Це робилося для того, щоб гарантовано забезпечити представництво у парламенті польській меншості, яка проживала у Східній Галичині. Цим самим, по суті, реалізувалася ідея пропорційності. Оскільки кожен голосуючий міг скористатися своїм голосом лише один раз, то при перевищенні визначеної законом мінімальної частки у 25 % голосів одним кандидатом другий мандат обов'язково діставався меншості. Усе це обчислювалося і пояснювалося у «національних» категоріях, хоча у законах, взагалі-то, ніде не було чіткої вказівки на те, що саме національна група може бути тим суб'єктом, який уповноважується на

представництво у парламенті. Так чи інакше, із 106 галицьких мандатів 78 вважалися «польськими», а 28 – «українськими». Із цього випливає, що поляки мали перевагу над українцями у співвідношенні 2,2:1 [161]. А те, як ці законодавчі національно-політичні наміри втілювалися у життя, залежало уже від виборчої практики, від політики партій та від індивідуальної поведінки виборців. Визначальну роль у цьому процесі займали виборчі організації.

Щодо українського населення, то його перша виборча організація виникла у 1870 р. Це була Руська Рада, яка у своєму статуті проголосила себе виборчою організацією. За підтримки львівської газети «Слово» Руська Рада стала у наступні роки координаційним центром під час усіх виборів до парламенту та Галицького крайового сейму [344, s. 243–262].

Українська виборча організація займалася лише одним виборчим класом – сільськими громадами. У всіх інших станах (класах) українські кандидати не мали жодних шансів уже з самого початку. Тому діяльність комітету обмежувалася сільськими виборчими округами, переважно – у Східній Галичині (але не тільки). У виборчій організації українців існував інститут довірених осіб, який мав завдання зробити місцеві комітети надійною опорою в округах. Крім того (і це впливало із політичного становища українців), довірені особи мали викривати різні зловживання на виборах і повідомляти про це. Довіреними особами ставали переважно вихідці з духовенства. Світська інтелігенція також відігравала все важливішу роль, поряд із греко-католицькими священиками, тоді як селяни були все ще усунуті від прийняття рішень. Першими виборами в історії Руської Ради стали перші прямі парламентські вибори у 1873 р., які вона провела у коаліції з єврейською центральною виборчою організацією. Результат виборів для українців був досить вдалим – 15 депутатів, порівнянно з 4 – у 1870 р. [320, s.202].

У 1883 р. Руська Рада створила на паритетних засадах з «народовцями» Головний Руський Комітет виборчий, що брав участь у виборах до Галицького крайового сейму 1885 р. Ці вибори завершилися невдало для українців. То ж

«народовці» заснували Народну Раду, яка стала самостійною виборчою організацією.

Обидві українські виборчі організації ділили між собою одне й те ж політичне (електоральне) поле, тобто, сільські виборчі округи Східної Галичини. Народна Рада створила власні структури, які спершу базувалися на відділеннях «Просвіти», а з 1890-х – усе більше на самостійних політичних організаціях в округах. На подальших виборах 1889, 1891 і 1895 рр. Руська Рада і Народна Рада діяли окремо, але не виключали можливості висунення спільних кандидатів і співпрацю в окремих округах [103, с. 1].

Отже, вже в другій половині XIX ст. були утворені виборчі організації галицьких українців, які стали офіційно оформленими, легальними та довготривалими політичними об'єднаннями. Найбільшу активність виборчі організації розгортали під час виборів, але поєднання виборчих та загальнополітичних функцій надавало їм характеру політичних партій.

Виборча кампанія до австрійського парламенту 1897 р. розпочалась для українців із створення виборчого комітету, основним завданням якого став пошук порозуміння з обома діючими політичними об'єднаннями: Народною Радою і Руською Радою. Таке об'єднання було створено 28 грудня 1896 р. (Краєвий руський виборчий комітет) і мало на меті стати найвпливовішою виборчою організацією українців у 1897 р.

Громадськість Східної Галичини сприймала цей комітет не лише як стратегічний компроміс двох політичних напрямів (народовців і москвофілів), але і як легітимний політичний представник в'єго українського суспільства Східної Галичини. Склад комітету будувався не на принципах партійно-політичної рівноваги, а був створений за професійно-соціальними ознаками: у нього входили 30 священників, 30 місць пропонувалося інтелігенції і ще 30 було надано селянам та міщанам. Організаційно комітет складався з окружних комітетів, які утворювалися в межах судового округу. При відборі кандидата окружні комітети одного виборчого округу мали узгоджувати між собою кандидатури майбутніх депутатів. Головою комітету обрали о. Івана

Озаркевича; заступниками – Юліяна Романчука і Богдана А. Дідицького, та секретарями: д-ра Євгена Петрушевича і Романа Бачинського [220, с. 290].

Передвиборча агітація відбувалася в основному за допомогою проведення зборів українського населення. Проведенням віч займалися як Народна Рада, так і Руська рада – в українських селах та провінційних містах. Усі передвиборчі заклики, що публікувалися у друкованих органах обидвох політичних напрямів (газети «Діло» і «Галичанин»), зводились до загальних лозунгів про національну солідарність, про українство, а також пов'язану із ними надію на те, що введення загального виборчого права нарешті дасть шанс «незаслужено забутому народу імперії» поборотися за кращу долю серед інших національностей. Така роз'єднаність дій може бути непрямим свідченням того, що ці політичні напрями мали досить різні групи виборців та ідеології, зазначалось у Передвиборчому зверненні Крайового виборчого комітету від 2.02.1897 р. [105, с. 1].

Співпраця між українофілами та москвофілами, яка до того ще ніколи не проявлялася у подібній формі, давала надію на успіх у виборах 1897 р.

Разом з тим вона унеможливила співпрацю між окремими народовцями, що знаходились під впливом Ю. Романчука, та українськими радикалами (РУРП). Оскільки РУРП проводила гостру агітацію проти москвофілів та проти Церкви, вона не змогла офіційно увійти до національного виборчого союзу. Передвиборчі заяви радикальної партії підкреслювали її особливу роль на майбутніх виборах [104, с. 1].

Але те, що радикали пішли на вибори самостійно, не завадило Крайовому руському виборчому комітету підтримати 4 їхніх кандидатів. РУРП отримала підтримку також від народовців та від соціал-демократів, серед яких домінували поляки, але були також представники інших національностей, зокрема українці, які одночасно були членами РУРП. Втім, й передвиборчі акції польських соціал-демократів відбувалися за участі представників РУРП [320, с. 216].

Відособленою групою, що узяла самостійну участь у виборах до австрійського парламенту у 1897 р., став КРНС (Католицький русько-народний

союз) на чолі з О. Барвінським (газета «Руслан»). З одного боку КРНС прагнув виражати національно-політичні інтереси, але, з іншого, тяжів до примирення з польською стороною. На початку березня 1897 р. КРНС опублікував звернення, у якому оголосив про свій відхід із активної передвиборчої боротьби, що пояснювалося численними зловживаннями влади під час виборів. Крім того, КРНС не міг більше йти на вибори з лозунгом «Примирення з поляками», оскільки ті постійно «утискали» українців. У цьому ж заклику йшлося про те, що священники повинні агітувати вірян голосувати тільки за українців, а газета «Руслан» в – їхній друкований орган – у подальших випусках висловлювала підтримку кандидатам від Крайового виборчого руського комітету [129, с. 1].

Щодо виборчої боротьби з польськими кандидатами, то вона йшла у 4-й та 5-й виборчих куріях – між Центральним виборчим комітетом поляків та Крайовим виборчим руським комітетом. Разом з тим, окремі польські сили (союз людовців) підтримували українських кандидатів (І. Франка) [135, с. 2].

Виборче голосування проходило в березні 1897 р. протягом 12 днів. Вибори по окремих куріях відбувалися у різні дні (11.03. – загальна курія, 16.03 – сільська, 18.03 – міська, 19.03 – торговельно-промислова палата і 22.03 – великі землевласники). Газети змогли повідомити офіційні результати виборів тільки в останній тиждень березня. Серед українців найбільшого успіху добилися висуванці КРНС, які отримали 6 депутатських мандатів (Ксенофонт Охримович, Анатоль Вахнянин, Олександр Барвінський, Данило Танячкевич, Корнило Мандичевський і Теофіль Окуневський – з четвертої курії) – при 7 виставлених кандидатах. Натомість велика виборча коаліція українців зазнала поразки, оскільки із її 23 кандидатів перемогли лише 3 (Роман Яросевич, Іван Гробельський – з п'ятої курії, та Модест Каратницький – з четвертої курії) [220, с. 292].

В ході цих виборів мали місце народні заворушення як вияви протесту на допущені владою зловживання. В результаті були вбиті та поранені – в с. Чернийів (Станіславський округ) та с. Давидів (Львівський округ). У першому випадку проведені властями арешти виборців-українців призвели до ще більших

заворушень, в результаті яких було вбито людину, в другому випадку виборчий комісар, призначений владою, – убитий натовпом селян, після чого поліція застрелила двох із них. Через декілька днів після того заарештовані селяни постали перед судом у Львові і заворушення почалися в самому місті Львів [320, s. 227].

«Баденівські» вибори до австрійського парламенту в Галичині 1897 р. в подальшому отримали назву від імені намісника Галичини графа К. Бадені. Як зазначає, М. Демкович-Добрянський «Вибори провів граф Бадені з нечуваним тероризмом. Впали стріли, полилася селянська кров, задзвеніли кайдани, тюрми наповнились сотками людей, яких уся вина була в тому, що хотіли виконати свій громадянський обов'язок. Найзухвалішими фальшуваннями, хабарництвом і надужиттями вдалося зламати руську опозицію і провести урядових послів у більшості округів загальної і селянської курії» [188, с. 72-73].

З часу утворення українських політичних партій (цей процес було розпочато ще у 1890 р. з утворення Русько-Української радикальної партії) організація виборчого процесу переходить до їхніх виконавчих органів.

В кінці XIX – на початку XX ст. у Габсбурзькій монархії в межах існуючої правової системи склалися сприятливі умови для розвитку демократичних політичних інститутів. Українське населення Галичини, яке досягло певного рівня самоорганізації, що виявилось, насамперед у піднесенні національної культури, науки, літератури, просвітницького та кооперативного руху, захопив активний процес політизації, політичної соціалізації та формування української національної, в тому числі і політичної еліти.

Все це підготувало ґрунт для створення і успішної діяльності українських політичних партій, які через своїх депутатів у австрійському парламенті мали змогу впливати на владні структури і сприяти зростанню національної свідомості населення.

Аналізуючи партійний склад українських депутатів 1897–1918 р., можна зазначити, що вони належали до п'ятьох основних політичних організацій Галичини, а саме до: Русько-української радикальної партії (РУРП), Української

націонал-демократичної партії (УНДП), Української соціал-демократичної партії, Католицького русько-народного союзу (КРНС) та Руської народної партії (РНП).

Першою українською партією європейського зразка стала Русько-українська радикальна партія (РУРП), заснована на з'їзді так званих «драгоманівців» 4-5 жовтня 1890 р. Партія сформувалась з радикальних молодіжних гуртків, які виникли у Галичині в кінці 70-х рр. ХІХ ст. Засновниками РУРП були І. Франко, М. Павлик, С. Данилович, Є. Левицький (депутат у 1907–1911, 1911–1918 рр.), В. Охримович (депутат у 1907–1911рр.), Т.Окуневський (депутат у 1897–1900, 1907–1918 рр.), О. Терлецький, К. Трильовський (депутат у 1907–1911, 1911–1918 рр.), Р. Ярославич (депутат у 1897–1900 рр., голова української фракції), В. Будзиновський (депутат у 1907–1911, 1911–1918 рр.) та ін. [293, с. 9]. Як вважає, В. Шатіло «поява цієї партії, що на десятиліття випередила східноукраїнську Револьюційну українську партію, започаткувала новий період суспільно-політичного розвитку українців [314, с. 118].

Програма партії, прийнята на установчому з'їзді, містила такі вимоги: «автономія громад, повітів, країв у справах, котрі тільки їх дотикають; уділення кожному народові можливості якнайповнішого розвою культурного». Але основна увага у програмі зосереджувалась на соціальних питаннях, зокрема, шляхах еволюційного переходу до соціалістичного ладу. Концепція ж автономізму, яку обстоювала РУРП, передбачала культурний і національний розвиток провінцій у складі Австро-Угорської імперії з використанням можливостей конституційного ладу. В програмі зазначалось, що розвиток народних мас можливий тільки на національному ґрунті, і тому навіть в справах соціальних основним знаряддям визначалася боротьба за піднесення почуття національної самосвідомості та солідарності всього русько-українського народу «через літературу, збори, з'їзди, товариства, демонстрації, відчити, печать і т. і.». Програма максимум передбачала запровадження автономії у межах Австрії шляхом послідовного культурного й національного розвитку провінцій і

народностей, а програма мінімум обмежувалась питанням розвитку національної культури [85, с. 9].

У 1897 р. РУРП видала пояснення до своєї програми, в якому зазначалося, що рух радикалів об'єднує людей рішучих, таких, що цілеспрямовано чимось займаються. Назва «русько-українська» означала, що партія виступає за краще життя русинів, які проживали у Габсбурзькій монархії, та всього українського народу, який проживав на українських землях під владою Російської імперії. У поясненні до програми РУРП зазначалося: «На Україні т.є. в полудневій частині російської держави живе близько 20 мільйонів такого самого народу як наш руський, що говорить тою самою бесідою, має однакові звичаї, однакові обставини життя і одну минувшість. Наша партія хоче отже, щоби також і наш нарід на Україні тою самою дорогою, що у нас добився до ліпшої долі. Там, на Україні, де нема свободи, навіть такої, як у нас, між мужиками нема ще вправді ніякого життя політичного, але зате між інтелігенцією українською чимраз більше радикалів і є надія, що колись і вони зоорганізують свій народ на наш взір і що у них також стануть мужики до класової боротьби політичної» [281, с. 27–28].

Отже, підставою того, що в основних положеннях програми РУРП містилися положення, що партія буде працювати для «відродження Русинів у всіх частях руської землі» стало те, що представники партії виступали не лише за «кращу долю» русинів, які проживали в Австрійській державі, а й усього українського народу Австро-Угорщини і підросійської України. Проблемам українців у сусідній Російській імперії присвячувалось окреме положення, в якому ставились вимоги вільного розселення населення по всій території держави без виявлення перешкод окремим національностям, захисту права розмовляти українською мовою та видавати книги українською мовою тощо. [317, с. 28–29; 293, с. 13–14].

У кінці 90-х рр. XIX ст. в радикальній партії діяли три напрямки: соціалісти-народники (драгоманівці), соціалісти-марксисты і радикальні народовці. У 1899 р. з РУРП відокремились представники двох останніх

напрямків: М. Ганкевич, Ю. Бачинський, Р. Ярославич, С. Вітик та ін. й створили Українську соціал-демократичну партію (УСДП) [293, с. 21]. Спершу УСДП була партією, організаційно пов'язаною з польськими соціалістами. Але з часом УСДП стає самостійною політичною організацією. У 1900 р. починає виходити газета УСДП «Воля». Вже у першому номері видання, серед основних завдань партії було визначено основне політично-національне завдання української соціал-демократії: «боротьба на смерть із царизмом, аж до знищення його і збудування на його руїнах вільних самостійних республік поневолених націй» [Там само, с. 30].

Прихильники марксизму і соціалізму в радикальній партії М. Ганкевич, С. Вітик (депутат у 1907–1911, 1911–1918 рр.), Ю. Бачинський, Я. Ярославич у 1899р. заснували Українську соціал-демократичну партію (УСДП) [176, с. 36]. У програмі, прийнятій установчою конференцією партії, визначалась головна мета партії: «Щоб цілий народ український виборов собі національну волю та самостійність політичну; наша ціль – вільна держава українського люду, українська республіка». Керівники УСДП на Брюнському конгресі СДП Австрії (1899 р.) заявили, що партія боротиметься за політичну незалежність українського народу. Зокрема, лідер УСДП М. Ганкевич у своєму виступі на конгресі наголосив на тому, що завдання української соціал-демократії вбачається у змаганнях забезпечити національну волю усьому своєму народові з тією метою, щоб «з'єднаний та вільний український народ міг увійти в сім'ю європейських народів як рівноправний член» [296, с. 33].

У 1899 р. у Львові відбулася нарада прихильників української національної ідеї з метою консолідації українців. Ініціаторами були М. Грушевський, Ю. Романчук (депутат у 1891, 1907–1910, 1916–1917, голова українського клубу у 1907–1910 рр. та 1916–1917, віце-спікер Палати панів австрійського парламенту у 1910–1918 рр.), І. Франко, В. Охримович, К. Левицький (депутат у 1907–1911, 1911–1918 рр.), Є. Левицький (М. Грушевський та І. Франко невдовзі вийшли з партії – А.Б.). На нараді прийняли рішення створити Українську національно-демократичну партію (УНДП).

Практична більшість членів новоствореної партії були радикалами, які обстоювали ідею національної демократії [176, с. 36].

У програмі партії, авторами якої головним чином були І. Франко і В. Охримович, наголошувалось, що галицькі Русини є частиною українсько-руського народу, що мав колись державну самостійність і боровся віками за свої державно-політичні права, ніколи не зрікався і не зрікається свого права мати самостійну незалежну державу. Тому завершальною метою «народних змагань є досягнення того, щоби цілий український народ здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм, в яким би загал народу на свою загальну користь орудував всіма своїми справами культурними, економічними і політичними». Найближчою ж тактичною метою партія висувала досягнення крайової автономії при збереженні цілісності Австро-Угорської імперії.

У разі утворення крайової автономії, куди б входили східна частина Галичини (з Лемківщиною) та руська (українська) частина Буковини, для цієї української провінції мав бути створений власний крайовий сейм, власна Крайова шкільна рада, намісник і крайовий маршалок також повинні були призначатись з українців, українські урядники очолювали б староства, повітові управління, суди, податкові установи, пошту, залізницю тощо.

Програма вимагала також надання українській мові статусу урядової.

Щодо реформування виборчого права, програма містила такі пункти: «заведення пропорціональної репрезентації національних меншостей у всіх публічних інституціях. Пропорціональна репрезентація полягає в тому, що кожна національна меншість відповідно до свого числа законом має забезпечити відповідну кількість своїх відпоручників (репрезентантів) в публічних інституціях, наприклад, в радах повітових, громадських, шкільних тощо.» [164, с. 11].

В програму також входили вимоги, що стосувались політичних свобод українського населення. До них відносились, насамперед, демократизація

виборчої системи, дотримання конституційних прав та свобод громадян, тобто забезпечення українському чиннику більшого впливу на державну політику.

Що ж стосується економічних вимог, то програмні вимоги УНДП найбільше вирізнялися з-поміж економічних вимог інших політичних партій. УНДП вимагала в Галичині перерозподілу землі з тим, щоб селяни володіли 58 моргами землі із кожних 100 моргів, а решта, тобто 42 морги залишалися б у власності спадкових поміщиків (дідичів). Земля у такій пропорції повинна була перерозподілятися, а фактично забиратись у дідичів для утворення даного співвідношення наділів шляхом примусового державного викупу» [Там само, с. 12].

УНДП включила у програму цілий перелік завдань з утворення кредитних, молочарських спілок, спілок для збуту худоби та по організації селян у товариство «Сільський господар».

Реалізація економічного блоку програми сприяла тому, що національний рух мав матеріальну базу. Створювались українські економічні організації – «Народна торгівля», «Дністер». «Крайовий кредитовий союз», «Союз молочарських спілок», «Крайовий ревізійний союз», «Сільський господар», Центральний союз українських кооперативів мав близька 550 філій і 180 тисяч членів [293, с. 46].

Найважливішою та найпопулярнішою вимогою економічного характеру УНДП була вимога примусового викупу панських земель, тобто вимога проведення земельної реформи. Ця реформа, здійснення якої планувалося у майбутньому, стала б важливим чинником піднесення економічного стану українського населення в Галичині, заспокоєння так званого «земельного голоду» в Галичині [293, с. 47].

Щодо культурно-освітньої сфери, то програма УНДП містила також широкий комплекс заходів. Встановлювалася вимога утворення окремої української крайової шкільної ради у Львові для всіх українських шкіл; поділу існуючої крайової шкільної ради на окремі незалежні одна від одної секції – українську – для українських шкіл і польську – для польських шкіл. Також мали

бути засновані окремі окружні шкільні ради по повітах (утворювались українські школи, що підлягали контролю з боку українських окружних шкільних інспекторів).

В програмі УНДП містилась вимога заснування українського університету у Львові та, в разі необхідності, й інших вищих навчальних закладів. Також йшлося про заснування в українській частині Галичини та Буковини українських середніх шкіл – гімназій, реальних шкіл, учительських семінарій, фахових середніх шкіл – рільничих, промислових і торговельних училищ. В українській частині Галичини і Буковини планувалося створення достатньої кількості народних шкіл. Окреме положення стосувалось мови викладання: «жадаємо, щоби в українській частині Галичини і Буковини у всіх публічних школах отже і таких, де є польська, волоська (румунська) або німецька викладова мова, наша українська мова була обов'язковим предметом науки» [164, с. 14].

Важливе значення приділялось у програмі УНДП і стосункам галицьких та буковинських українців з підросійськими українськими землями і українським народом, що мешкав на них. УНДП у своїй програмі підкреслювала: «наш руський (український) нарід мешкає не лише в Австрії (в Галичині і Буковині), але і поза її границями (в Угорщині і Росії). Наша партія буде старатися нав'язати і підтримувати зносини з угорськими і російськими Русинами (українцями), щоби витворити почуття національної (народної) єдності на цілій землі, замешканій нашим народом і щоби на цілیم просторі руських (українських) земель наш нарід здобув собі повну свободу та став паном своєї долі» [Там само, с. 15].

Керівним органом УНДП став Народний з'їзд, який відбувався в грудні кожного року. Центральним виконавчим органом партії був тісніший Народний Комітет, що складався з голови, якого обирав Народний з'їзд, і з семи членів правління політичного товариства «Народна рада» [38, арк. 13].

Поєднання в програмі УНДП демократичних принципів з потребами українського національного розвитку, розпочата партією глибока інституціоналізація українського галицького суспільства зумовили її

перетворення в масовий політичний рух та забезпечили УНДП лідерство в українському політичному житті [148, с. 11].

Втілювати у життя мету та завдання, поставлені програмою, УНДП намагалася шляхом активної парламентської політики. Вже в перших програмних документах УНДП визначала за мету участь у виборах до парламенту, а також зусилля у боротьбі за демократичну виборчу реформу, яка б сприяла збільшенню впливу українських депутатів у австрійському парламенті [113, с. 2].

У 1896 р. на чолі з О. Барвінським (депутат у 1891–1907 рр.) була створена перша українська клерикальна партія у Галичині – Католицький русько-народний союз (КРНС), у 1911 р. перетворена у Християнсько-Суспільний Союз (ХСС). Окрім О. Барвінського до КРНС (згодом до ХСС) входили Сильвестр Сембратович (член Палати панів у 1885–1898 рр.), А. Вахнянин (депутат у 1893–1900 рр.), І. Гробельський (1897–1900 рр.), М. Каратницький (депутат у 1897–1900 рр.), Є. Мандичевський (депутат у 1885–1907 рр.). Друкованим органом КРНС був часопис «Руслан».

На початку ХХ ст. дана політична організація була малочисельною. Однак, вона представляла певну станову та світоглядну групу українського населення в Галичині – священиків та освітян. Найважливіше місце в її політичній програмі відповідно займали Церква та освіта. У справі освіти християнські суспільники змагалися за впровадження української мови у школи краю, за відкриття нових українських навчальних закладів, за реформування системи освіти, у тому числі за реформування Крайової шкільної ради у Галичині (О. Барвінський був членом Крайової шкільної ради у 1893–1918 рр. – А.Б.), з іншими політичними організаціями – за створення українського університету. Також КРНС стояла на захисті Української греко-католицької церкви перед наступом радикально-соціалістичних ідей. Щодо тактики боротьби за національні інтереси українського народу, КРНС займала позицію вірнопідданства австрійській короні та найбільш оптимальними методами

вважала легітимні методи, шукаючи, при цьому шляхів для усунення конфлікту в українсько-польських відносинах у краї [290, с. 98].

На початку ХХ ст. українські партії Східної Галичини розгорнули активну політичну діяльність. На цьому етапі відбулося злиття партійно-політичних структур з рухом мас. Це свідчило про зростання національно-політичної свідомості українського народу. В своїй політичній роботі радикальна, національно-демократична й соціал-демократична партії поставили перед собою спільне завдання: «Пізнати народні маси, їх положення і потреби, й працювати над їх усвідомленням і піднесенням. Витворити з українського селянства й робітництва свідомих членів українського народу, який не дав би на поталу своїх прав та вмів охоронитися перед загибеллю» [218, с. 13].

Помітне місце у політичному спектрі Галичини на початку ХХ ст. займала Руська народна партія (РНП). Вона виникла внаслідок поступової трансформації галицького москвофільства у політичну організацію у 1900 р. у Львові з ініціативи Руської ради. Її прихильниками були консервативні елементи світської і духовної інтелігенції, представники великого землеволодіння, чиновництва, а також частина селянства, які орієнтувалися на російський царизм. РНП відстоювала національну єдність українців з росіянами, відстоювала необхідність повного переходу «русинів» (українців) на російську мову. У соціальній і політичній сферах її програма проголошувала прагнення покращити долю бідних верств населення через поділ великих землеволодінь, надання дешевого кредиту, зменшення податкового тягаря.

В умовах наростаючого і міцніючого українського національного відродження ця політична організація, що заперечувала існування українського народу, його самобутньої культури, об'єктивно не мала перспектив і була приречена. Незважаючи на співпрацю з польськими політичними силами РНП мала нечисельне представництво у австрійському парламенті (у 1901–1907 рр. – 1 депутат (буковинець М.Василько), 1907–1911 рр. – 5 депутатів (М. Король, В. Давидяк, В. Курилович, Д. Марков, М. Глібовицький), 1911–1918 рр. – 2 депутати (Д. Марков і В. Курилович) [343, с. 160–161]. У вересні 1900 р.

Народний комітет світської (на противагу КРНС) УНДП самопроголосив себе Центральним українським виборчим комітетом, «головним захисником Русі», який відніс увесь контроль над проходженням виборчих кампаній до власної компетенції [107, с. 1].

Ця ініціатива пояснювалася тим, що 7 вересня 1900 р. цісарським патентом було розпущено парламент і оголошено проведення нових виборів до Палати послів. Політикум Галичини позитивно сприйняв дану подію і негайно включився у передвиборчу боротьбу. 24 вересня 1900 р. Народний Комітет (керівний орган Української національно-демократичної партії) оголосив передвиборчу відозву, яка закликала все українське населення Галичини брати активну участь у передвиборчій діяльності. Для забезпечення справедливих виборів прийнято «пропам'ятне письмо», яке депутація під проводом політичного провідника галицьких українців Ю. Романчука вручила намісникові Галичини Л. Пінінському у Львові і президентові міністрів д-ру Керберу у Відні [220, с. 338].

24 вересня 1900 р. часопис «Діло» опублікував відозву Народного комітету УНДП з приводу розпуску австрійського парламенту. Документ підписали І. Белей, О. Борковський, К. Левицький, Є. Левицький, В. Нагірний й ін. У ньому проголошувалося, що на виборах до парламенту українські виборці повинні обрати таких депутатів, які б виборювали автономію, проводили б економічні реформи, зміни в освіті та відстоювали б інтереси українського населення [106, с. 1].

Передвиборча боротьба однієї із найвпливовіших українських політичних сил в Галичині, народно-демократичної партії, проводилась у формі скликань віч, на яких оголошувалися основні завдання, які ставила перед собою партія в разі обрання її представників до австрійського парламенту.

25 грудня 1900 р. Народний комітет УНДП опублікував відозву до українського народу Галичини із закликом вносити протести проти порушень під час виборів до австрійського парламенту [108, с. 1].

Проведенню успішної передвиборчої агітації у 1900 р. для українських кандидатів у депутати стали на заваді міжпартійні суперечки. Водночас ведення виборчої боротьби вимагало від керівництва УНДП певної політичної гнучкості. Парламентські вибори 1900 р. УНДП проводила в союзі з москвофільською Руською народною партією [171, с. 66], що в непоодиноких випадках породжувало невдоволення рядових членів та їх обурення діями керівництва.

Член УНДП Т. Старух про ці вибори згадував, що після ведення ним 4-місячної виборчої кампанії в п'ятій курії на Бережанщині Народний Комітет ухвалив підтримати в цьому окрузі кандидатуру москвофіла. З цього приводу Т. Старух писав: «Комітет тоді Народній, а власне пан Др Кость Левицький, наразив мене на страту здоров'я і на великий кошт [...]. Нарід як то почув, то шахрайство зі сторони Народного комітету, зробив всюди нарід поновно віча, затвердив мою кандидатуру» [39, арк. 67].

Кількість спільних кандидатів, висунутих УНДП і РНП була досить великою – разом 17 кандидатур (із 24, висунутих від Народного комітету та 20, висунутих Руською Радою). До цих 17 погоджених депутатів потрапили переважно помірковані представники обидвох політичних таборів, тоді як більш радикальні кандидати, що прийшли до УНДП із радикальної партії, а також радикально налаштовані засновники РНП у цей спільний список кандидатів не потрапили [320, с. 239].

Неофіційна домовленість існувала також між національно-демократичною виборчою організацією Народним комітетом і виборчою організацією від українських радикалів – «Головним Хлопським виборчим комітетом». Тут також існував список спільних кандидатів, але він був набагато меншим, ніж спільний список УНДП і РНП, і налічував всього 5 кандидатур (при 24 – від Народного комітету і 10 – від радикалів). Це свідчить про певні протиріччя, що існували між цими партіями на той час [100, с. 201; 101, с. 236].

Три українські соціал-демократичні кандидати на цих виборах отримали підтримку партії радикалів, оскільки вони троє до заснування УСДП були

членами РУРП. Особливу підтримку радикалів вони отримали у тих округах, де йшла боротьба з кандидатами від УНДП. Клерикальні консерватори пішли на вибори одноосібно, у зв'язку з тим, що розраховували на підтримку церковного електорату.

Кількість кандидатів на 1 мандат порівнянно з 1897 р. зростає до 3, але в округах, що належали до загального виборчого стану, ця цифра була більшою.

Вибори 1900 р. у Східній Галичині, окрім суперечностей в українському таборі, також характеризувалися й протистоянням між Центральним виборчим комітетом (ЦВК) поляків, з однієї сторони, та УНДП та Руською Радою, з іншої сторони (в 13 із 20 виборчих округів). У 1900 р. ЦВК вирішив підтримати у Східній Галичині окремих українських національно-клерикальних кандидатів, але лише у тих округах, де польські кандидати не мали жодних шансів порівнянно з 1897 р. [320, с. 241].

У підсумку послами X каденції (1900–1906 рр.) австрійського рейхсрату від українського сегменту були обрані: від п'ятої курії – А. Кос, від четвертої – Ю. Романчук, М. Король, В. Яворський, О. Барвінський, К. Мандичевський, Е. Гладишовський, І. Длужанський. Як влучно зазначив з цього приводу К.Левицький, «значить чотири незалежні та чотири угодові послы. Незалежні послы вийшли з волі народу, а угодові з волі краювого правительства і Поляків» [220, с. 338–339].

Отож, порівняно з виборчою кампанією 1897 р., співпраця між виборчими організаціями українського (в тому числі й москвофільського) спрямування змінилася кількісно і якісно, та проходила набагато важче.

Дана виборча кампанія, як і попередні, не забезпечила проведення справедливих виборів і не усунула зловживань, які допускалися місцевою владою під тиском польської шляхти.

Фактично відмінності від виборів 1897 р. не були такими вже великими. В українському представництві відбулися зміни, які насторожили поляків. Українська опозиція збільшила кількість своїх мандатів до 4 (серед них був один москвофіль), а так звані «помірковані русини» (КРНС) втратили 2 мандати і

отримали також 4 представників. Особливо знаменним був той факт, що політичний лідер УНДП Ю. Романчук, якому стільки часу перешкоджали пройти в парламент, цього разу був обраний.

Важливий аспект виборів 1900–1901 рр., яким вони не відрізнялись від попередніх: українське населення не отримало пропорційного представництва у парламенті. Навіть якщо врахувати, що депутатів українського походження становило вже не 4, а 8, навіть цією збільшеною кількістю вони дали тільки 10,2 % від усієї кількості депутатів (78) Галичини [152, s. 79].

Українці завоювали всього 1 із 9 мандатів, призначених для Східної Галичини у загальній виборчій курії. Після цього газета «Діло» писала про «сумний результат виборів»; відповідальність покладалась на польські державні установи та на місцевих представників влади, які займалися різноманітними виборчими махінаціями [109, с. 1].

Парламентське представництво у новообраному рейхсраті загалом відповідало структурі українських політичних сил. Аналізуючи партійну приналежність обраних українських послів до австрійського рейхсрату X каденції від Галичини, вкажемо, що вони представляли дві політичні партії – Народно-демократичну партію (УНДП) – 4 (Ю. Романчук, М. Король, В. Яворський, А. Кос) та Католицький русько-народний союз (КРНС) – 4 (О. Барвінський, К.Мандичевський, Е. Гладишовський, І. Длужанський). Від Буковини був обраний один буковинський народний демократ Є. Пігуляк та один від Руської ради – М. Василько (москвофіл). Представники КРНС і буковинський демократ ввійшли до Слов'янського центру і належали до групи так званих «Проурядових русинів», а представники УНДП та москвофіл – до опозиції, і створили Руський клуб [343, s. 136]. Головою клубу було обрано Ю. Романчука, заступником М. Василька, секретарем А. Коса [286, с. 1].

Основу діяльності Руського клубу складала його політична програма, яка містила такі положення: «1) законна і справедлива адміністрація в Галичині; 2) оберігання і розширення прав і конституційних свобод громадян; 3) реформа виборів із введенням загального, рівного і безпосереднього голосування; 4)

автономія народностей, а саме видання окремого закону про національності та мови; 5) економічна підтримка найбільш вразливих верств населення; 6) увага правительства на економічні та культурні потреби Галичини і Буковини» [220, с. 343].

5 лютого 1901 р. оприлюднено заяву Руського клубу з протестом проти незаконного проведення виборів в Галичині із застереженням проти того, щоб незаконно вибраних послів вважати за дійсних заступників руського (українського) народу та із зазначенням потреби виборчої реформи та прийняття закону про народності [286, с. 3].

У листопаді 1904 р. до Руського клубу приєдналися О. Барвінський і О. Гладишовський [343, с. 160–161]. Як зазначила газета «Діло»: «Існування самостійного українського клубу мало надзвичайно важливе значення, адже цей клуб репрезентував весь український народ як Галичини, так і Буковини» [110].

Суспільно-політичне життя початку ХХ ст. у Галичині характеризувалося активною боротьбою населення за проведення виборчої реформи до австрійського парламенту, а саме за впровадження загальної, рівної, безпосередньої участі у виборах всього (наразі, чоловічого) населення Австро-Угорської монархії. Впровадження загального рівного виборчого права було надзвичайно важливим для українців Галичини, адже діюче на поч. ХХ ст. виборче законодавство не відповідало їх національним інтересам. Українські депутати австрійського парламенту Х-ї каденції (1900–1906 рр.), під час якої відбувалась підготовка до зміни виборчого законодавства, приклали чимало зусиль, щоб виборча реформа надала українському населенню Габсбурзької монархії таке число місць в парламенті, яке відповідало б територіальним розмірам краю та відсотку населення імперії.

Активізація демократичного руху всіх народів багатонаціональної конституційної парламентської Австро-Угорської монархії та окремих верств населення, позбавлених загального виборчого права, спонукали владу прийняти 26 січня 1907 р. нове законодавство про вибори до парламенту – «Закон виборчий до Ради Державної». Хоча цей закон містив ряд нових позитивних

норм, які забезпечували демократичні і рівноправні вибори, однак він і надалі обмежував можливості українців Галичини на рівноправну участь у виборчих змаганнях порівнянно з іншими національностями, що населяли імперію.

Відповідно до нового виборчого закону, австрійський парламент як і раніше складався з двох палат – Палати Послів і Палати Панів. Палата Панів призначалася імператором з найвідоміших громадян імперії та верхівки духовенства. Палата Послів обиралася шляхом загального, рівного, безпосереднього й таємного голосування. Вона нараховувала 516 членів (до 1907 р. – 425), представникам Галичини було надано 109 депутатських місць (до 1907 р. – 78) [260, с. 9].

Активним виборчим правом наділялися особи чоловічої статі віком від 24 років і більше, які мали австрійське громадянство та щонайменше річний цenz осілості. Пасивним виборчим правом були наділені чоловіки від 30 років і більше, які мали щонайменше 3 роки австрійського громадянства [Там само, с. 10].

Проведена у 1907 р. реформа виборчого законодавства розширила можливості українського населення імперії парламентськими методами відстоювати свої національні і політичні права. Значно зростає його політична активність, глибшим стає усвідомлення власних національних і державницьких інтересів, відстоювати які належало українському представництву в австрійському парламенті. Відтак, виборча кампанія 1907 р. висвітлила тогочасний рівень правової свідомості українців Галичини і їх участь в суспільно-політичних процесах державного розвитку.

Територія Галичини була поділена на 70 виборчих округів [31, арк. 33]. Вони охоплювали 6275 громад (з них 950 німецьких, 15 160 – польських та 6680 – українських) [33, арк. 41]. Виборчі округи обирали по Австрії, як правило, одного депутата, і лише в Галичині, поруч з 34 міськими одномандатними округами, було утворено 36 двомандатних округи для невеликих міст та сіл. У двомандатних округах для обрання першого депутата вимагалось 50 % відданих голосів плюс один голос, а для другого – лише 25% [308, с. 35].

Територія одномандатних міських виборчих округів у Галичині була поділена нерівномірно. У Західній Галичині міста з меншою кількістю населення, як наприклад, містечко Тартаків (1 735 мешканців), було зараховано до міського виборчого округу, тоді як у Східній Галичині до таких округів зараховувались лише більші міста, як Збараж (8 310 мешканців), Підволочиськ (5 176 мешканців), Скалат (5 728 мешканців), Терехівля (8 283 мешканців), Гусятин (5 736 мешканців), Городенка (близько 11 тис. мешканців), Яворів (близько 10 тис. мешканців), Тисмениця (близько 8 тис. мешканців) і Борислав (понад 10 тис. мешканців). Якщо в східногалицькому місті поляки не становили більшості населення, то до міського округу включались окремі польські громади навколишніх сіл, як наприклад, це було зроблено у Самбірському виборчому окрузі, що надавало переваги у виборах польським кандидатам [151, s. 160].

Сільські громади Галичини голосували у 36 двомандатних виборчих округах, з яких 16 було у Західній Галичині, а 19 (10 двомандатних – польсько-українських та 9 українських) – у Східній Галичині [263].

Сільські виборчі округи в Галичині були поділені також нерівномірно. Зокрема, у Західній Галичині найбільший округ Кросно охоплював 169 611 мешканців, а найменший – Бяла – 116 343 мешканців, тоді як у Східній Галичині, де в основному проживало українське населення, найбільший округ Борщів налічував 290 625 мешканців, а найменший – Броди – 176 266 мешканців [151, s. 161].

У Австро-Угорській багатонаціональній імперії українці були четвертою за величиною національною групою – 13,21 % населення після німців, чехів і поляків, але виборчий закон 1907 р. давав українцям лише 6,40 % парламентських мандатів, тобто один мандат на 109 тисяч українського населення. Для інших національностей це відношення було таким: італійці – 45 тисяч, німці – 44, румуни – 57, словенці – 51, поляки – 66, хорвати (в Далмації) – 54 і чехи – 60 [284, с. 1].

Впровадженням нового виборчого закону «створено в Галичині спеціальні постанови для українців, які на половину вкоротили їхні виборчі права», –

заявив у парламенті Український клуб [220, с. 579]. Втім, незважаючи на всі недоліки нового виборчого закону, для українців він міг стати переломним моментом в історії Галичини, оскільки означав початок кінця неподільного панування польської шляхти в цьому краї, а для українців – початок «нової ери в наших визвольних змаганнях» [187, с. 18].

Початок виборчої кампанії за загальним виборчим правом був призначений на 18 лютого 1906 р. Проте виборча агітація серед українського населення у Східній Галичині розпочалася ще в період боротьби за загальне виборче право. Так, у грудні 1905 р. і січні 1906 р. у східних повітах Галичини відбулося 544 політичних віча, тобто ця боротьба йшла від останніх місяців 1905 р., і тривала аж до весни 1907 р., коли закінчились перші загальні вибори [347, с. 7–8]. Молоді українські політичні партії вступили у передвиборчу боротьбу самостійно, проте в окремих випадках дійшло до формальних або частіше до фактичних погоджень, не тільки між українськими партіями, але й з опозиційними польськими та єврейськими партіями [308, с. 38].

Хід виборчої кампанії яскраво висвітлював тогочасну розстановку політичних сил в Галичині. Українці розпочали виборчу боротьбу, як і на попередніх виборах, розділеними на 2 напрями: москвофільство та українство. До українства входили три політичні сили: Українська націонал-демократична партія, радикальна та соціал-демократична. Українство і москвофільство протистояли одне одному, як два ворожих табори. Поляки були ворогами обох таборів, проте намагалися використати москвофілів для послаблення українського національного руху [292, с. 117].

I. Вінярські у своєму дослідженні «*Rusini w Radzie Panstwa (1907–1908)*» зазначає: «Декілька місяців перед виборами здавалося, що компроміс між цими двома частинами можливий, зважаючи на те, що голоси про взаємодію виходили від обох блоків. Існувала реальна небезпека того, що українське населення Східної Галичини розділить свої голоси навпіл, то це створить вигідну ситуацію для польських сил. Проте до компромісу не дійшло. Більшість

представників українства вирішила розірвати всі компроміси з москвофілами, вважаючи їх неприродними. І виступати на виборах самостійно» [347, s. 9].

Газета «Діло» вказала на причину відмови від співпраці. Москвофіли вимагали відступлення їм половини (14) мандатів, прощтовхування в одному із округів В. Дудикевича, завзятого ворога українства, та також приєднання майбутніх депутатів до російської декларації у парламенті. Ця вимога видалася українцям занадто великою. Москвофільська «Руська Рада» виступила у квітні 1907 р. з власною виборчою відозвою, в якій у загальній формі сформулювала основні постулати своєї програми: москвофільські депутати будуть захисниками селян і аграрної реформи; будуть представниками єдності всього руського народу і будуть ставати в оборону Церкви і не розірваності шлюбних відносин. Москвофіли висунули у всіх сільських округах Східної Галичини своїх кандидатів» [Ibidem, s. 8–9].

Під час виборів до парламенту кандидати у депутати від москвофілів діяли спільно з поляками у боротьбі за депутатські мандати проти українських партій. Так, на Золочівщині москвофіл д-р Глібовицький проголосив спільну відозву з поляком Обертинським проти українського кандидата. В Бережанщині польські агітатори активно агітували за москвофіла Дудикевича [310, с. 6].

Співпрацю москвофілів із поляками можна пояснити таким чином: вже перший ідеолог всепольського руху Ян Л. Поплавський, «провів основну ревізію традиційних польських поглядів на стосунок до обох руських таборів. Він переконував, що москвофільство на галицькому ґрунті не загрожує полякам ніякою небезпекою, бо його цілі зовсім утопійні і під австрійським пануванням нездійснювальні (...) зате москвофільство як ворог національно-русського напрямку є природним союзником поляків на Русі, бо послаблює їх найгрізнішого ворога – український табір (...) цей погляд у Східній Галичині здобув собі популярність і став провідною ідеєю в боротьбі польського націоналізму з руським» [187, с. 31].

Об'єднані політичні сили представників українства виконували провідну роль у виборчій кампанії. Агітація і боротьба цих сил була полегшена

обставиною виборчого компромісу між націонал-демократами і радикалами. У них були подібні передвиборчі програми. Виборчою акцією цих двох партій керував «Народний комітет» у Львові на чолі з К. Левицьким. Газети «Діло» і «Свобода» були їх офіційними друкованими виданнями [347, s. 10].

Особливістю тактики проведення виборчої кампанії 1907 р. українськими партіями стало питання про компроміс із партією сіоністів.

Т. Андрусак у статті «Українсько-жидівська коаліція» зазначає: «Результатом цієї коаліції було обрання трьох жидівських депутатів від Східної Галичини. Так, від 60 сільського змішаного округу (Бучач, Підгайці, Монастирська, Вишнівчик) було обрано львівського адвоката д-ра Генрика Габля, від 69 сільського, змішаного округу (Чортків, Терехів, Микулинці, Будзанів) професора Артура Малера, від 31 міського округу (Броди) – Адольфа Штанда. Це був перший виступ на політичній арені жидівських політичних діячів, а згадані послі були першими жидівськими депутатами вищого законодавчого органу влади не тільки в Австро-Угорщині, але й у світі. Тут необхідно підкреслити, що мова йде про жидівських послів, тобто про таких, які виразно диференціювали себе як представники жидівського народу, а не послів чи депутатів жидівської національності, які обиралися як представники різних політичних партій, скажімо, польських чи німецьких. Так, безперечно, були й раніше.

Жиди ж повинні були підтримати українського кандидата на виборах у 15 міському окрузі (Тернопіль). Проте жидівським політичним лідерам не вдалося достатньо оволодіти передвиборчою ситуацією, і по згаданому виборчому округу пройшов польський кандидат» [153].

Передвиборча агітація у Галичині перетворилася у потужний національно-політичний рух. Керівництво українських партій застерігало своїх прихильників не вживати силових методів і погроз, щоб їх не використала влада для обґрунтування репресій проти українських сил. У зверненнях звучав заклик одностайного і солідарного виступу усіх верств українського населення – селян, міщан, робітників та інтелігенції для досягнення мети. У передвиборчу агітацію

активно включилася й українська університетська молодь. У пресі, на зборах організацій і товариств розглядалися питання економічного, політичного, культурно-освітнього характеру. За допомогою цих зібрань українські кандидати в депутати до австрійського парламенту намагалися підняти політичну свідомість та активність усіх верств населення.

Щодо польських політичних сил, які брали участь у виборчій кампанії 1907 р., як зазначає відомий дослідник польських політичних партій Ю. Михальський, то до виборчого марафону всі соціальні верстви польського суспільства, окрім багатих землевласників, прийшли сформованими у політичні партії зі своїми статутами та програмами. До найбільш впливових відносились: консерватори (станьчики), які вважались партією влади у Галичині, польські демократи, їх союзники – людовці, та польські ліві сили в особі соціал-демократів. Основною об'єднавчою метою усіх польських партій під час виборчої кампанії 1907 р. стало ослаблення українського табору. Адже чим менше представників українського населення Галичини пройде до парламенту, тим більше можливостей залишалося полякам для збереження польського характеру правління в краї. З метою послаблення виборчої агітації українців та досягнення певного політичного компромісу між польськими партіями Галичини Посольське Коло Польське в грудні 1906 р. схвалило рішення створити єдине передвиборче об'єднання всіх польських галицьких партій під назвою «Рада Народова». Згідно з програмним документом новоствореної організації, метою Ради Народової була «оборона національних інтересів» польської суспільності Галичини. Рада уособлювала «солідарність Кола Польського» та всього польського політичного табору. Під час виборів завданням Ради було провести якомога більше польських представників до парламенту. Центром розміщення Ради Народової стало місто Львів. Керівником цієї політичної структури в 1907 р. було обрано Т. Ценського – активного діяча Сторонництва національної демократії [248, с. 90–92].

Створення Ради Народової мало на меті створити противагу зростаючим впливам українських сил в Галичині.

На жаль, українські політичні партії не мали змоги належним чином протистояти польській політичній експансії та проводити активну виборчу агітацію у всіх виборчих округах з однаковою силою: нестача коштів та підготовлених агітаторів була цьому перешкодою. Найбільш активними та найвпливовішими були Радикальна партія та УНДП.

У виборах 1907 р. до австрійського парламенту на основі загального виборчого права українці Галичини здобули 27 мандатів [117]. Це було найбільше українське представництво Галичини у австрійському парламенті після 1861 р.

Поляки Галичини на тих же виборах здобули 76 депутатських мандатів. Проте І. Вінярські характеризує результати виборів польською «поразкою», бо українські кандидати здобули 45,75 % всіх голосів виборців, хоча в Галичині у 1900 р. було лише 42,2 % населення, що розмовляло українською мовою, а на польських кандидатів припало 50,82 % голосів, хоча згідно статистичними даними, у 1900 р. 54,76 % населення розмовляло польською мовою [347, s. 18].

На нашу думку, це є маніпулювання суспільною свідомістю. Не будемо забувати, що понад 10 % населення Галичини складала єврейська община, значна частина якої намагалася позиціонувати себе як польсько- та німецькомовних громадян. На виборах 1907 р., як уже вказувалося, єврейські політичні сили виступали в союзі з іншою пригніченою меншиною – українською. По-друге, при незначному – менше 10 % – перевищенні польськомовного населення над русино(україно) мовним, поляки отримали **утричі** більше мандатів, ніж українці. І це називають поразкою?

Українське представництво у парламенті утворило Русько-український клуб. Новоутворена структура нараховувала 30 депутатів (25 від Галичини та 5 – із Буковини). До нього увійшли представники націонал-демократів: Юліан Романчук, Євген Олесницький, Кость Левицький, Теофіль Окуневський, Григорій Цеглинський, Євген Петрушевич, Олександр Колесса, Станіслав Дністрянський, Володимир Охримович, Євген Левицький, Тит Войнаровський, Данило Стахура, Степан Онишкевич, В'ячеслав Будзиновський, Йосиф Фолис,

Михайло Петрицький, Тимотей Старух; радикалів: Кирило Трильовський, Лев Бачинський, Микола Лагодинський; москвофілів: Михайло Король, Василь Давидяк, Володимир Курилович, Дмитро Марков, Микола Глібовицький і 5 буковинських послів (Микола Василько, Єротей Пігуляк, Ілля Семака. Антін Лукасевич і Микола Спину). Лише соціал-демократи Семен Вітик і Яцко Остапчук вступили до загальноавстрійського соціалістичного клубу [220, с. 444].

Ініціаторами входження москвофільських послів до майбутнього українського парламентського клубу стали народно-демократичні депутати Ю. Романчук та М. Василько. Аргументи були такими: «...москвофільські послы будуть нам у клубі менш шкідливі, як поза клубом» [225, с. 26–27].

К. Левицький окреслював ці аргументи як умоглядні, оскільки досвід взаємовідносин українських партій з москвофілами та організаціями свідчив про неможливість єдності. Газета «Діло» (друкований орган УНДП. – А.Б.) писала з цього приводу: «...наші послы не схотять для п'ятох русофілів торгувати чистотою нашої національної ідеї» [116].

З іншого боку, М. Грушевський у «Ділі» характеризував утворення українського парламентського клубу «маніфестації єдності й солідарності українства австрійського і російського» [225, с. 27].

Друкований орган москвофілів – газета «Галичанинь» називала приєднання москвофільських депутатів до українського клубу зрадою «русской народной идеи» [99].

Члени Руського (українського) клубу поставили перед собою завдання: «заступництво і оборону інтересів малоруської нації для її самостійного розвою політичного, економічного, суспільного і культурного» [118].

Основними положеннями програми Руського (українського) клубу було: 1) усунення сваволі властей; 2) охорона і розширення конституційних свобод; 3) усунення окремих постанов виборчого закону з виборів до парламенту від Галичини і виборча реформа на виборах до Галицького сейму; 4) національна автономія для українського народу на українській території Галичини і

Буковини і видання мовного закону відповідно до XIX статті основних державних законів; 5) економічне піднесення всіх верств Галичини і Буковини, а особливо селянства через справедливе вирішення аграрного питання та забезпечення всіх робітників і безземельних селян на випадок непрацевдатності; б) справедливий розподіл податків на основі податку на прибуток і скорочення або відміна військової служби; 7) задоволення культурних потреб українського народу, а саме відкриття українського університету та інші.

Радикальна частина клубу, окрім перерахованих, виставляла ще й такі: 1) виборче право для жінок; 2) однорічна військова служба; 3) звільнення школи від впливу церкви; 4) відділення церкви від держави; 5) примусове відчуження землі на користь безземельних; 6) свобода розлучень і рівність замужніх і незамужніх жінок [270, с. 12–13].

Лише за період з 17 червня до 24 липня 1907 р. члени Руського (українського) клубу подали до австрійського парламенту 2 офіційні заяви, виголосили 10 промов, внесли 18 загальних і 15 спеціальних поправок і подали 84 інтерпеляції. Відбулися ряд окремих засідань української фракції, її члени активно брали участь у роботі парламентських комісій [119].

Віденський уряд звернув належну увагу на українську «перемогу» у виборах до парламенту. Як зазначає історик М. Демкович-Добрянський «Він (уряд. – А.Б.), перший раз, устами президента ради міністрів, барона Бека, признав, що в австрійській монархії існує українське питання, якого центральний уряд не знав досі, але хоче зацікавитися ним» [187, с. 22]. Барон Максиміліян В. Бек «був перший державний муж Австрії, що пізнав значення нашого народу для австрійської держави і розпочав заходи, щоб довести до рівноправності обох народів (польського і українського. – А.Б.)» у Галичині, – пише К. Левицький [220, с. 460].

На нашу думку, пальма першості у даному питанні належить усе ж Ф. Стадіону, губернатору Галичини у революційному 1848 р. Тоді його намагання використати «тірольців Сходу» в інтересах Відня увінчалися певним успіхом. Перед обличчям польського сепаратизму дряхліюча Габсбурзька

монархія знову звернула свій погляд до «вірних русинів», намагаючись обіцянками, на кшталт відкриття українського університету у Львові, в котрий раз привернути їхню лояльність.

Руський клуб 18 липня 1907 р. подав урядові меморандум, в якому сформулював усі свої вимоги. Уряд прийняв ці вимоги, бо хоч Руський клуб й був відносно невеликою фракцією, проте руські вимоги зустріли прихильність в інших партіях (в німців, чехів), невдоволених впливами польських послів. Окрім цього, руські послы могли завадити нормальному функціонуванню парламенту при вирішенні важливих питань засобом обструкцій. Тому голова уряду барон Бек уклав з Руським клубом так звану угоду (надав протокольовану відповідь) 19 листопада 1907 р. Зустрічні зобов'язання українців полягали у тому, щоб не застосовувати обструкцій під час засідання парламенту, принаймні до 1908 р.

Зобов'язання центрального уряду були такими: дбати, щоб обіжник намісника А. Потоцького від 20 жовтня 1907 р. до старостів про об'єктивність і безсторонність у трактуванні громадян обох національностей був точно виконуваний; вплинути в порозумінні з Колом Польським, щоб Галицький сейм ухвалив реформу сеймових виборів; розслідувати скарги з приводу виборчих зловживань; залагодити справу урядової мови у громадах і провести законні вибори до громадських рад; вплинути на сенат Львівського університету, щоб дати право руським студентам вписуватись до університету руською мовою і нею користуватись на іспитах; сприяти, щоб сенат утворив дві нові руські кафедри (римського права та хімії) у Львівському університеті; підтримати вимогу русинів про створення нових середніх шкіл; уряд забезпечує концесію на іпотечний банк у Львові; призначає постійні субсидії для «Просвіти», схвалює фундацію Народного Дому у Львові [187, с. 23–24].

Переговори між українською фракцією та австрійським урядом викликали негативну реакцію польських політичних сил Галичини. У пресі вони вимагали пояснень найвищих чиновників і депутатів, широкого публічного обговорення

й запоруки, що «польська національна справа не зазнає жодних збитків» [137, s. 1].

У другій половині жовтня 1907 р. угоду між українською фракцією та австрійським урядом обговорювало Польське коло у Відні за участю галицького намісника А. Потоцького. Переговори українців з австрійським урядом і фактичне визнання останнім слушності їх вимог посилили серед польських політиків відчуття загрози національним інтересам.

Польський політик того часу М. Бобжинський так характеризує руську угоду з урядом: «...угода мала величезне значення для Галичини, бо давала можливість урядові втручатися у відносини між поляками та русинами та збільшила його вплив на внутрішню ситуацію в краї. Політична автономія Галичини захиталася, русини отримали підтримку центрального уряду і зміцніли. Було це наслідком також і того, що після введення в Галичині крайової автономії поляки не змогли реалізувати угоди з русинами. Намісник Галичини А. Потоцький представив дану угоду у Колі Польському, це викликало трьохденну дискусію. В результаті якої виявлено усі негативні сторони угоди та не визнано її, хоча без будь-яких активних опротестувань» [322, s. 6–7].

Щоб протидіяти домовленостям уряду з українцями, голова Польської фракції С. Глембінські розпочав переговори з М. Беком, їх результатом стало підписання «ясно окресленої, суворо таємної угоди, про яку не знало й знати не могло навіть Польське коло». Вона передбачала: підтримку урядом рішень Галицького Сейму щодо розширення галицької автономії і сфери офіційного вжитку польської мови; ведення урядом переговорів з українцями лише за згодою голови польської фракції, відсутність односторонніх «концесій» і негайного повідомлення голови Польського кола про вимоги українців. За твердженням С. Глембінські, М. Бек намагався дотримуватися цієї угоди [328, s. 86–92]. Підтвердженням цьому можна вважати наступну позицію українського парламентського клубу, який згодом визнав обіцянки уряду декларативними і не погодився змінити опозиційне становище до виконання урядових зобов'язань [220, с. 459–460].

Польський посол-соціаліст Герман Ліберман з приводу урядової угоди так висловлювався у парламенті: «Панове русини, я вас застерігаю перед цими концесіями (...) Тут, у Відні йде все гладко, а в краї прийде розчарування. Бо в Галичині граф А. Потоцький – цісар – і там ніхто не сміє йому втручатися» [187, с. 25].

На жаль, невдовзі після створення Руського клубу між його членами почались суперечки та непорозуміння. Голова Руського клубу Ю. Романчук для вирішення цього звернувся до українських депутатів із неофіційною запискою: «До всіх Вп. Пн. Товаришів, членів українсько-руського клубу парламентарного» від 14 грудня 1908 р. [49, арк. 50].

У цьому записі Ю. Романчук звернувся до українських депутатів з проханням внести скарги на діяльність клубу, гарантуючи при цьому анонімність. На прохання висловити думку про взаємовідносини у клубі відгукнувся лише один з депутатів, який зазначив, що основною причиною конфліктів у клубі стало те, що: «Стираються в клубі два світогляди, три сторонництва і чотири особисті культу. Два світогляди: дипломатично-утілітарний і опозиційно-принципальний. Три сторонництва: галицьке і буковинське народно-демократичне і галицько-радикальне сторонництво. Чотири особисті культу, що групуються коло осіб – М. Василька, К. Левицького, Є. Олесницького і Є. Левицького. Ріжниці тепер загострилися так, що щораз менше є стичних пунктів поміж обома світоглядами і поміж трьома сторонництвами. Для того є два чинники: брак повного довір'я до діяльності Президії і неясні дороги сегорічної сеймової репрезентації» [49, с. 58].

То ж Українська парламентська фракція «Русько-український клуб» проіснувала недовго. Процес її розпаду почався з виходом москвофілів. Це було не випадково, оскільки спільний союз українофілів та москвофілів був від початку його створення приречений.

У цьому зв'язку пригадаємо й польські намагання внести розкол в українське середовище, про що йшла мова вище.

Більш помірковані москвофіли у вересні 1907 р. утворили власну фракцію «Клуб Староруський» (голова В. Давидяк), до якого вступив пізніше Д. Марков як госпітант (тобто як гість). Після виборів 1911 р. Д. Марков, В. Кирилович приєдналися як госпітанти до чеської народно-соціалістичної партії.

Іншу групу, яка від'єдналася від Русько-українського клубу, становили депутати від Буковини. Причиною цього стали розбіжності між галицькими та буковинськими послами щодо ставлення до австрійської влади: буковинці були більш консервативні та лояльні стосовно до Габсбурзької монархії, ніж галичани. Це пов'язувалося із тим, що у Буковині діяла створена Віднем система рівноваги сил між окремими національностями. Конфліктів не виникало, доки клуб вів помірковану політику, як тільки фракція у червні 1909 р. почала радикально діяти, то буковинські послы вийшли з неї і у червні 1909 р. утворили Русько-буковинський клуб (голова М. Василько) [343, s. 142–143].

Найдовше до Руського клубу (*Ruthenenklub* – офіційна назва німецькою мовою) входили представники Радикальної партії. Участь радикалів у Руському клубі сприяла зростанню його значення та збільшенню кількості партійних симпатиків. Підтримку населення Галичини на виборах радикали отримали завдяки вимогам, які вони висували, а саме: надання виборчого права жінкам, відділення Церкви від держави та підтримка експропріації землі.

Участь радикалів у Руському клубі перешкоджала народно-демократичному керівництву клубу виступати у Відні у якості поважного і поміркованого партнера для переговорів.

Весною 1908 р. предметом дебатів у Палаті послів стало погіршення українсько-польських відносин у Галичині. Їх проведення вимагали передусім українські послы і віце-президент Українського клубу Григорій Цеглинський, які, враховуючи нові факти виборчих зловживань під час виборів до Галицького крайового сейму, 1 лютого і 2 квітня внесли подання про необхідність зміни адміністративної системи в Галичині [89, s. 3951–3953].

5 квітня 1911 р. «Українсько-руський парламентський клуб» в газеті «Діло» надрукував своє звернення «Русини Галицької землі!». У ньому

українські послы звітували про свою діяльність за 1907–1911 рр., а саме:

- 1) клуб голосував проти нового бюджету і проти нових рекрутських наборів;
- 2) за вимогою клубу знято з посад кількох старост і комісарів, які зловживали даною їм владою;
- 3) не допустив нового податку на алкогольні напої;
- 4) виступав проти підвищення податку за землю (проте цей закон був прийнятий);
- 5) виступав за звільнення від заробітного податку дрібних ремісників та від ґрунтового — малоземельних селян;
- 6) за сприянням клубу скасовано оплату від судових доручень;
- 7) уряд виділив кошти на господарські потреби українців (підтримка «Сільського Господаря», заснування «Земельного Банку Гіпотечного» у Львові);
- 8) за вимогою клубу уряд почав готувати закон про зменшення часу військової служби до двох років, про введення нового справедливого кримінального права у війську;
- 9) українським послам вдалося домогтися деяких військових пільг: відпусток на час жнив для військових, вихідців із селянських сімей; допомоги з державної скарбниці для сімей незаможних рекрутів; підвищення платні солдатам; введення покарань за знущання над солдатами;
- 10) у соціальному плані теж було досягнуто певних результатів, зокрема: введення пенсій для робітників; прийнято закон про «надомництво», який давав право на існування дрібній торгівлі;
- 11) було змінено закон щодо політичних товариств (за цим законом допускалося існування філіалів, членам політичних товариств дозволялося носити відзнаки; жінки здобули право брати участь у діяльності політичних організацій);
- 12) у культурному плані клуб домагався заснування українського університету у Львові. Із конкретних доробків: домоглися збільшення кількості українських кафедр у Львівському університеті; відкриття української гімназії у

Вижниці; виділення коштів для шкіл Українського педагогічного товариства, НТШ, «Просвіти», поставили вимогу поділу краєвої Шкільної ради на українську і польську;

13) на пропозицію українських послів Ю. Романчука було обрано віцепрезидентом Палати Послів (українець вперше став членом президії австрійського парламенту). Це означало, що у Відні визнали українську парламентську репрезентацію за важливий окремий політичний чинник [120].

1 березня 1911 р. Франц-Йосиф I, імператор Габсбурзької монархії, видав розпорядження про розпуск нижньої палати австрійського парламенту – Палати Послів [220, с. 570].

Причиною розпуску стали наростаючі національні суперечності, що фактично паралізували діяльність нижньої палати і не дозволяли ухвалювати важливі державні закони.

Президія Українського клубу в парламенті 4 квітня 1911 р. видала відозву до народу, в якій представила загальний огляд діяльності українських послів за період їх діяльності з 1907 р. Оцінюючи роботу першого парламенту, обраного на підставі загального голосування, К. Левицький писав: «Палаті послів було мож зробити закид, що вона не зуміла сконсолідуватись і супроти безпрограмового і пасивного правительства поставити свою програму національних і соціальних реформ» [Там само, с. 571].

5 квітня 1911 р. Ширший Народний Комітет видав постанову про те, щоб розпочати самостійну виборчу акцію; рішучо поборювати всі русофільські кандидатури та не входити в «ніякі зносини і поборювати кандидатури групи Барвінського, що є обчислені на розбиття українського національного фронту...» [Там само, с. 571].

На цих виборах УНДП не вдалося порозумітися з іншими українськими партіями — соціал-демократичною та радикальною, які створили окремий блок. До неофіційних ухвал Народного Комітету належало рішення повторного висунення попередніх депутатів. Непокоячись, що уряд на виборах підтримає русофільські кандидатури та прихильників О. Барвінського, К. Левицький

особисто зустрівся з австрійським прем'єром Річардом Бінертом, аби переконати його в недоцільності подібних політичних ставок. На доказ він згадав про сумні наслідки так званих *баденівських виборів* 1895 і 1897 рр., а також підтримки А. Потоцьким русофілів на виборах до Галицького Крайового Сейму 1908 р. Р. Бінерт пообіцяв, що уряд дотримуватиметься на виборах засад законності й невтручання в політичну боротьбу та, за визнанням К. Левицького, виконав цю обіцянку за посередництвом тогочасного галицького намісника М. Бобжинського [220, с. 572–573].

К. Левицький зазначав, що українські політичні партії йдуть «у виборчу боротьбу з тим, що посла не покінчили ще своєї діяльності, а виборці мають рішити, чи дотеперішня діяльність їх має продовжуватися, чи ні. Тому нема в нас мови про особисті зміни в кандидатурах, докопались тільки деякі пересунення осіб, не з політичних, а з особистих причин» [122].

Отже, перед політичним проводом українців Галичини знову постало завдання виборів. На цих виборах українці сподівалися збільшити кількість своїх представників у австрійському парламенті, які б захищали національні права та свободи українського населення Галичини.

Політична еліта українського населення Галичини активно включилася у передвиборчу кампанію. Проте серед українських політичних сил й далі не було єдності. Представники УНДП знову не змогли дійти до порозуміння з радикальною партією, щоб утворити спільний виборчий блок.

Натомість представники радикалів дійшли до компромісу з соціально-демократичною партією і розпочали спільну передвиборчу боротьбу проти УНДП. Прибічники О. Барвінського та русофіли виступали у згоді з польськими політичними силами у краї. Підтвердженням цьому стало те, що Християнсько-суспільний союз на чолі з О. Барвінським не висував своїх кандидатів у депутати, а москвофільські кандидати Глібовицький, Король, о. Давидяк і о. Костецький зняли свої кандидатури. Як вважав К. Левицький, наслідком несолідарності українських партій виступали не лише кандидати у депутати від

партійних угруповань, але також кандидатури «на власну руку» (самовисуванці) [220, с. 571].

Як і раніше однією із найбільш поширених форм виборчої агітації у передвиборчій кампанії галицьких українців було скликання віч, на яких висувалися кандидатури майбутніх депутатів. Часто ці віча закінчувалися сутичками. Наприклад, 5 червня 1911 р. в Комарно проходило віче, на яке з'їхалося кілька тисяч населення. По даному округу балотувалися кандидати в депутати як від українців, так і від поляків. Віче почалося спокійно та незабаром з'явилися прихильники польського кандидата і спровокували сутичку, однак жандармерія не втрутилася [120]. Такі повідомлення газета «Діло» друкувала у рубриці «виборчі розбої».

Кількість зловживань під час виборів 1911 р. перевершила попередні. В округах роздавалися бюлетені, вже заповнені на ім'я польського кандидата. Силою відбиралися бюлетені з ім'ям українського кандидата і натомість роздавали бюлетені з вписаною польською кандидатурою. Для збільшення голосів в число виборців записували неповнолітніх, злочинців, неіснуючих осіб і навіть давно померлих. Поляки, маючи в руках політичну владу і економічну силу, могли різними засобами впливати на виборців. Погроза старости позбавити заробітку, не продати дров, не наділити пасовища, залякування податковим інспектором, страх перед польським судом подекуди змушували населення віддавати голоси за польського кандидата [292, с. 178].

Вибори у Східній Галичині і до 1911 р. проходили із значними зловживаннями польської влади краю та сутичками. Зокрема, вибори до австрійського парламенту 1895–1897 рр. за часів губернаторства Бадені вже називали «кривавими виборами». У 1897 р. під час «втихомирення виборців» було вбито 8, поранено 50 і заарештовано близько 1 тис. чоловік. У 1907 р. до жителів с. Горуцького, які виступали проти махінацій парламентських виборів також була застосована зброя і вбито декількох селян [292, с. 159–160].

В результаті виборчої кампанії 19 червня 1911 р. українці вибороли 26 місць у парламенті. Було обрано 18 членів УНДП: В. Будзиновський, С.

Дністрянський, С. Голубович, О. Колесса, Є. Левицький, К. Левицький, Л. Левицький, Т. Окуневський, Є. Олесницький, С. Онишкевич, М. Петрицький, Є. Петрушевич, Ю. Романчук, В. Сінгалевиц, Т. Старух, Л. Цегельський, Г. Цеглинський і Й. Фолис; із радикальної партії: Л. Бачинський, М. Лагодинський, П. Лаврук, В. Стефаник, К. Трильовський; від соціально-демократичної партії: С. Вітик; із москвофільського табору: Д. Марків, В. Курилович [220, с. 573–574].

Результати виборів 1911 р. засвідчили, що москвофільські кандидати не знайшли значної підтримки серед населення Галичини: вони отримали лише 7,6 % усієї кількості мандатів, які належали українцям Східної Галичини. Одночасно вибори 1911 р. продемонстрували зміцнення національної демократії в краї, яка здобула 70 % від загальної кількості мандатів (в 1907 р. – 63 %) [123].

З виборами 1911 р. пов'язана так звана Дрогобицька трагедія. У день виборів у Дрогобичі (19 червня 1911 р.) «військова асистенція», що мала дбати «про порядок» у виборах, під час дрібної сутички з юрбою місцевих людей відкрила проти них вогонь: було убито 28 і більше 100 поранено. За цей злочин влада нікого не притягнула до відповідальності [187, с. 66]. Спеціальна делегація поїхала до Відня, щоб висловити протест проти виборчих зловживань. Зокрема, у виборчі списки було записано 724 особи, які ніколи й не народжувались, 67 померлих, 58 осіб записано по кілька разів, а 551 особа відбувала покарання [228, с. 16].

Одним із перших питань, яке винесли українські послы на розгляд австрійського парламенту, стали «Дрогобицькі вибори». Соціал-демократичні депутати вимагали від уряду організувати розслідування подій у Дрогобичі, притягти до відповідальності осіб, за розпорядженням яких солдати стріляли у беззбройне населення. Міністр оборони у відповідь на це заявив у парламенті, що жандарми і солдати не винні. Проте події в Дрогобичі набули такого широкого розголосу, що австрійський парламент змушений був прийняти рішення про розслідування цих подій [292, с. 171–172].

Напружені відносини з поляками, нестабільна міжнародна ситуація вимагали консолідації українських сил у австрійському парламенті у боротьбі

за національні права та свободи. Тому на початку XII-ї парламентської каденції (1911 р.) усі три українські політичні сили (Клуб Русько-Український (націонал-демократи – 18), Буковинський парламентський клуб (5) та радикали (5) утворили, подібно до 1907 р., нову спільну організацію – Український союз. Головою Українського союзу став К. Левицький, заступниками М. Василько, Т. Окуневський та М. Лагодинський, секретарем – Є. Левицький [125].

19 липня 1911 р. Український союз в обнародуваній програмі визначив своїми цілями захист громадян від перевищення повноважень властей, захист конституції та заснованих на ній прав власності і свободи, виборчу реформу; національну автономію у Східній Галичині і Північній Буковині; забезпечення культурної автономії та видання закону про мови; поліпшення умов життя усіх верств населення в Галичині і на Буковині; скорочення терміну військової служби; заснування українського університету.

Українські політичні сили входили до союзу як незалежні організації. Об'єднання усіх українських депутатів австрійського парламенту у єдину організацію у XII парламентській каденції відіграло важливе значення для вирішення таких важливих питань, як виборча реформа до Галицького крайового сейму та створення українського університету у Львові [343, с. 144; 261, с. 79].

З приводу створення Українського союзу один з його членів зазначав, що «утворення одноцільного клубу українських опозиційних послів у Відні – це перший постулат наших парламентарних політиків. Один за всіх, а всі за одного – це повинно стати національним паролем всіх опозиційних українських партій, які однаково відповідальні перед майбутнім народом» [121, с. 4].

Діяльність Українського парламентського союзу на чолі з К. Левицьким почалась із безуспішних переговорів у Відні влітку 1911 р. між президіями польської та української парламентських фракцій з пошуку компромісів у справі виборчої реформи до Галицького сейму. Також пізніші (осінні) наради не дали ніякого результату [220, с. 581].

Українське парламентське представництво також провело переговори із прем'єр-міністром Австро-Угорщини П. Гаучем у жовтні 1911 р., які вказали, що уряд не піде назустріч її вимогам, бо не бажає конфлікту з польськими політичними силами. «Отся конференція, – стверджував К. Левицький, – переконала нас, що барон Гавч хоче нас присилувати до угоди з Поляками». Виступаючи в Державній Раді, К. Левицький різко засудив таку позицію австрійського уряду й задекларував перехід українського парламентського представництва у «виразну опозицію» проти австрійської політики, яка «замість рівноправності й рівнорядного заспокоєння домагань нашого народу відсилає нас до угоди з поляками (...) Ми бажаємо угоди українського народу з Австрією і аж цим шляхом буде створений терен для польсько-українського порозуміння. А коли поляки супроти наших домагань виставлять вимогу розширення крайової автономії, нам не залишається нічого іншого, як виставити наше давнє жадання поділу краю на часть українську і польську» [220, с. 586].

Під тиском національних рухів в усіх частинах імперії уряд П. Гауча пішов у відставку; на його місці був сформований кабінет Карла Штірка [Там само, с. 585–586].

З цього часу розпочалися регулярні консультації президії українського парламентського представництва, Польського кола та австрійського уряду з метою врегулювання польсько-українських суперечностей у Галичині. Головними питаннями для обговорення стали виборча реформа до Галицького Крайового Сейму й заснування українського університету.

У 1914–1916 рр. в умовах Першої світової війни австрійський парламент не скликався.

Робота рейхсрату відновилась на початку 1917 р. але жодних кардинальних рішень прийняти він уже не зміг [261, с. 110].

2.3. Структура (склад) українського представництва в австрійському парламенті (1897–1918 рр.)

Застосовуючи колективно-біографічний підхід до вивчення фракції депутатів-українців в австрійському парламенті, які були обрані між 1897–1918 рр. (49 осіб), за основу розподілу на окремі підгрупи використаємо приналежність українських депутатів до політичних організацій. Аналізуючи структуру групи українських депутатів австрійського парламенту можна прослідкувати взаємозв'язок між ознаками групи депутатів (вік, соціальне походження, освіта, кар'єра) та їх політичною діяльністю. Парламентське представництво, яке складалося в основному з «інтелігенції» проводило політичну діяльність по-іншому, ніж, наприклад, парламентське представництво, яке складалося в основному з аграріїв чи промисловців. Безпосередній зв'язок між особою і її соціальним становищем та професійною діяльністю стосувався передусім старшого покоління депутатів, які були обрані в часи обмеженого виборчого права, коли політична діяльність була прерогативою виключно еліти суспільства. За таких умов депутат приймав рішення особисто, у відповідності до свого суспільного становища. На початку ж ХХ ст., коли кандидати у депутати висувались політичними партіями, які мали чітко визначені програмні принципи, парламентарій ставав «політичним менеджером» певної партійної ідеології. Досліджуваний нами період можна визначити як перехідний між так званим традиційним парламентаризмом (роль особистості депутата) та сучасним (роль політичної партії).

Також аналіз структури парламентського представництва дає можливість робити висновки про те, що мало найбільший вплив у здобутті депутатського мандату: вік, соціальне походження, освіта чи професія?

Щодо вікової структури, то більша частина українських депутатів обиралася вперше після введення загального виборчого права. Тому їх група була молодшою за віком і в основному складалася із політиків, які народилися між 1850–1870 рр., і тільки представники національно-консервативного

спрямування (КНРС), котрі обиралися ще до виборчої реформи 1907 р., належали до покоління, народженого в середині століття (табл. 2.1.) [320, с. 585].

Таблиця 2.1.

**Роки народження українських депутатів австрійського парламенту
у 1897–1918 рр.**

Роки народження	УНДП	РУРП	УСДП	КНРС	РНП	Разом
До 1840	0	0	0	1	0	1
1840–1849	2	0	0	4	0	6
1850–1859	5	0	0	3	2	10
1860–1869	12	3	1	0	3	19
1870–1879	7	2	2	0	1	12
1880-	1	0	0	0	0	1
Разом	27	5	3	8	6	49

Щодо професійної приналежності українських депутатів, то її аналіз можемо здійснити на основі табл. 2.2. Дані цієї таблиці охоплюють як основну, так і неосновну професійну приналежність українських депутатів.

Таблиця 2.2

**Професійна приналежність депутатів-українців австрійського парламенту
(1897–1918 рр.), %**

Професія	УНДП		РУРП		УСДП		КНРС		РНП		Разом	
	Ф	Д	Ф	Д	Ф	Д	Ф	Д	Ф	Д	Ф	Д
Аграрії	3,7	3,7	20	20	0	33,3	0	12,5	0	0	4,1	8,2
Промисловці	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Вчителі	11,1	11,1	0	0	0	0	11,1	14,8	0	0	12,2	14,2
Викладачі	7,4	7,4	0	0	0	0	7,4	7,4	0	0	4,1	4,1

ВНЗ												
Державні службовці	7,4	11,1	0	0	0	0	25,5	25,5	16,7	16,7	10,2	12,2
Лікарі	0	0	0	0	33,3	33,3	12,5	12,5	0	0	4,1	4,1
Адвокати	40,7	44,4	60	60	0	0	0	0	50	50	34,7	36,7
Духовенство	14,0	18,5	0	0	0	0	25,0	25,0	33,3	50	16,3	20,4
Редактори, письменники	14,8	51,9	20	20	20	66,7	0	25,0	0	0	14,3	40,8
Інші	0	3,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2,0
Разом	27		5		3		8		6		49	

Ф – приналежність за фахом (освітою); Д – приналежність за діяльністю

Проаналізувавши табл. 2.2, встановлюємо, що більшість українських депутатів австрійського парламенту в досліджуваний період належали до інтелігенції (люди розумової праці) та досить незначний відсоток (8,2 %) займалися сільським господарством. Цікавим є також той факт, що навіть серед депутатів від радикальної партії (РУРП) тільки 1 із 5 (20 %) був аграрієм, хоча ця політична організація на початку ХХ ст. притримувалася іміджу селянської партії, а саме їх передвиборчі кампанії були побудовані під лозунгом «Селяни для селян» [320, s. 586].

Як бачимо з таблиці, духовенство відіграло особливу роль в українському парламентському представництві. Якщо пов'язувати рід діяльності та політичну приналежність, то можна виявити, що, наприклад, у рядах москвофілів (РНП) та церковно-консервативної партії (КНРС), які у своїх програмах мали релігійні елементи, постійно було щонайменше по 2 представники духовенства. І навпаки: серед антиклерикальних радикалів та соціал-демократів ми не знайдемо жодного представника Церкви. Зате у складі націонал-демократів їх було аж 4, що суттєво вплинуло на інтеграцію та примирення цієї партії з

духовенством (3 із цих священників були вибрані у 1907 р. – Й. Фолис, С. Онишкевич і Т. Войнаровський та Д. Танячкевич – депутат у 1897–1900 рр.).

Частка духовенства, яка в українському парламентському середовищі становила 16 % (тобто 8 депутатів), була однією із найвищих у цілому австрійському парламенті [Ibid., s. 532]. Це пояснюється секуляризацією, яка відбувалася серед політичної еліти українців із середини XIX ст., коли почали виникати новітні національні рухи. Ще між 1861–1891 рр. із всіх 32 українських депутатів парламенту 18 були священниками [320, s. 239]. Те, що на початку XX ст. духовенство втратило свій вплив, може бути пояснено по-різному. Насамперед це було пов'язано зі зміною політики українців: москофіли і консерватори, які були сильно пов'язані із Церквою, витіснилися новими українськими національними рухами, які з 1880-х рр. були більш відділені від Церкви. Крім того, вкажемо, що москофіли також перетворилися з часом на позацерковну групу професійних політиків [344, s. 341].

Слід звернути увагу й на те, що сама структура сільського населення і роль священника змінилися. До цього духовенство займало домінуючу соціальну позицію, виступаючи в ролі інстанції, яка доносила до переважно неграмотного населення різні суспільні та політичні ідеї. Однак, коли освіта дійшла до сільських місцевостей, значення священників уже не було таким великим. Священик як посередник, між міською інтелігенцією та селянством став непотрібним у той момент, коли з'явилися культурні, економічні, політичні організації, які давали інтелігенції безпосередньо контактувати із сільським населенням [333, с. 426].

Найбільшу частку серед нецерковної інтелігенції становили адвокати. 17 українських депутатів, тобто більше, ніж кожен третій, були адвокатами. Цей показник можна пояснити тим, що професія адвоката сама по собі була дуже близькою до сфери політики і до громадських завдань. Те, що адвокатів серед українських депутатів було більше, ніж їх було в середньому в парламентських фракціях інших національностей, теж можна пояснити тим, що адвокатська професія була не тільки інститутом захисту індивідуальних прав [320, s. 532].

Політичні цілі, а також ідеї звільнення з-під соціального та політичного впливу поляків призвели до того, що адвокат став свого роду захисником колективних національних прав. І тому у цьому сенсі адвокат був не просто близький до політики, він сам був політиком, депутатом і адвокатом цілої нації. З іншої сторони, молодий український юрист, який ставав патріотом своєї нації ще в студентські роки, в умовах контрольованої поляками системи влади практично не міг зробити кар'єри на державній службі. Тому жоден український депутат не займав офіційної посади в органах влади.

Єдиний депутат, який був пов'язаний із службою в органах влади, це колишній фінансовий радник В. Яворський, вся біографія якого є прикладом невдалої кар'єри – співредактор «Русинського ревю», а пізніше «Українського огляду» у Відні. Спершу В. Яворський був фінансовим радником, але з 1897 р., коли він балотувався у парламент і займався передвиборчою агітацією як український кандидат, в нього почалися труднощі. Через це він був відряджений у Західну Галичину, а потім, коли він не припинив займатися політичною агітацією серед тамтешнього лемківського населення, був переведений до Кракова і понижений до посади другорядного службовця). Врешті-решт В. Яворський зайнявся кар'єрою журналіста і політика. У парламенті він завжди наводив свою біографію як приклад ставлення державних установ до проукраїнськи налаштованих службовців.

Порівнянню з державними службовцями юристи-українці не підпадали під такий тотальний контроль поляків. Наприклад, на посаді судді українські депутати, як і адвокати боролися за справедливість для свого народу. Цим пояснюється те, що 5 (разом з Буковиною 6) українських депутатів були судьями, і цей показник у відсотковому відношенні був вищий, ніж у поляків (І. Длужанський, М. Каратницький (націонал-консерватори), Л. Левицький, В. Сінгалевич (націонал-демократи), В. Курилович (москвофіл) [320, s. 532].

Серед українських депутатів було 9 гімназійних та вишівських викладачів. Це пояснюється тими ж причинами, що і у адвокатів, а саме національно-політичними. Боротьба за національне самовизначення в Східній Галичині

багато в чому була боротьбою за збереження та завоювання позицій у сфері освіти. Відкриття українських гімназій стало одним із важливіших політичних завдань, оскільки цим самим створювався і зміцнювався культурний фундамент, на якому можна було розбудувати український національний рух. З цієї точки зору, вчителі уже від самого початку були причетні до сфери політики. Тому, не випадково, що аж троє з провідних українських парламентарів були вчителями. Крім того, слід брати до уваги, що й вони також мали обмежені кар'єрні можливості в умовах контрольованих поляками органів освіти. Це, наприклад, О. Барвінський – викладач Педагогічного училища у Львові, який не зміг в середині 1880-х рр. зайняти пост ректора, оскільки йому було відмовлено з політичних причин [165, с. 350] та інші два – А. Вахнянин, вчитель гімназії Франца-Йосипа у Львові та Ю. Романчук, директор української гімназії у Львові. Останній взагалі залишив професію вчителя у 1899 р., щоб повністю присвятити себе політичній діяльності [320, с. 589].

Іншою була ситуація з викладачами вищих шкіл: їх кількість не була настільки великою, оскільки україномовних кафедр у Львівському університеті було небагато. Українськими депутатами – викладачами вишів були львівські професори С. Дністрянський та О. Колесса, з Буковини – С. Смаль-Стоцький.

Третя велика група – письменники та редактори газет. Політичною журналістикою як основною професією займалися лише 6 українських депутатів, але близько 40% були з нею пов'язані. Насамперед, редакторами часто працювали адвокати, юристи і викладачі. Якщо розглядати окремі біографії депутатів, то можна помітити, що шлях у журналістику починався у них часто ще за студентських часів. Свою основну професію вони здобували пізніше, але все одно зберігали зв'язки із газетами. Преса мала велике значення для галицьких політиків. У зв'язку з цим найвідоміші редактори, засновники і видавці важливих українських газет у Галичині були представлені в австрійському парламенті, оскільки їхня присутність там давала гарантію координування політико-парламентської діяльності та політичного впливу на громадськість. Одна лише газета «Діло», найбільша і найвпливовіша українська

газета Галичини, була представлена в парламенті 2 колишніми співзасновниками О. Барвінським та А. Вахнянином, а також 3 редакторами: Л. Цегельським, Є. Левицьким та В. Охримовичем [320, s. 590]

Для повного аналізу структури парламентського представництва українців доцільно було б зробити огляд й кандидатів у депутати, адже самі депутати – це лише частина від усіх кандидатів. Різниця між ними полягає лише в тому, що депутати успішно пройшли вибори і таким чином змогли брати участь у процесі прийняття рішень на державному рівні. Але кандидати у депутати також активно брали участь у політичному житті краю. Зокрема, до кандидатів у парламент свого часу належав і такий впливовий політик та непересічна особистість, як І. Франко, який двічі, у 1897 і 1900 р., невдало боровся за мандат до парламенту [320, s. 590].

Від себе додамо, що недопущення Великого Каменяра до австрійського парламенту пояснювалося не лише підступами польських та австрійських проурядових кіл, а й обструкцією з боку поміркованих українських діячів.

Для реконструкції колективної біографії українських депутатів важливим є вивчення їх походження. Більш ніж половина українських депутатів походила із сімей греко-католицьких священників. Це пояснюється тим, що у середині XIX ст., коли більша частина майбутніх депутатів були дітьми, українське духовенство і вчителі були (принаймні, в селі) єдиною силою, яка доносила до людей різні суспільні та політичні ідеї. Завдяки своєму авторитету, а також через своє краще матеріальне становище священники виділялися з свого оточення. За цих умов син священника навряд чи погодився стати сільським господарем. Йому залишалося займатися батьковою професією або піти іншим шляхом, який визначався тим інтелектуальним середовищем, в якому він ріс. Обидва ці шляхи приводили його в гімназію, університет чи семінарію. Якщо ж навіть батько-священик і сам займався політикою, то все одно університетське оточення грало у справі політичної соціалізації молодого людини набагато більшу роль.

Ще 1/5 частина депутатів за фактом народження походила із середовища позацерковної інтелігенції (вчителі, службовці, редактори). Тільки 8 депутатів походили із селянського середовища.

3 із 4 українських парламентарів народилися в населених пунктах, населення яких було меншим за 5 тис. чол. Дехто, особливо діти вчителів та службовців, походили із більших міст і тільки 1 з них народився у Львові. Політична діяльність батьків не була визначальним фактором для політичної кар'єри дітей. Шлях від батьківського дому до парламенту не був прямий: він пролягав через освітні заклади.

Щодо рівня освіти в українських депутатах, то він вказує на їх приналежність до інтелігенції ще чіткіше, ніж їхні професії.

Таблиця 2.3

Рівень освіти за політичними партіями

Рівень освіти	УНДП	РУРП	УСДП	КНРС	РНП	Разом
Початкова школа	1	1	0	0	0	2
Середня школа	0	0	2	0	0	2
Гімназія	2	0	0	1	1	4
Університет	24	4	1	7	5	41
Разом	27	5	3	8	6	49

Дані табл. 2.3 [320, s. 595] свідчать, що понад 90 % депутатів здобули освіту в гімназіях, понад 80 % відвідували університети. Щодо університетів, в яких вчилися українські депутати, то на першому місці, звичайно Львівський

університет (32 депутати). Це пояснюється не лише географічним положенням, а й тим, що тут існувала українська студентська культура і україномовні кафедри, зокрема дві з них на факультеті права. 17 із 41 слухачів університетів навчалися у більш, ніж у 1 навчальному закладі. У цих випадках майже завжди першим їх університетом був Львівський, другим – Віденський, через його полікультурність, де український студент мав змогу зберегти свою культурну ідентичність серед інших слов'янських студентів. Приблизно половина українських депутатів навчалися у Відні. З цього можна зробити висновок про помітну роль Відня у політичному житті Галичини, коли саме місто і установи, які в ньому працювали (у тому числі і парламент), були для українців важливою протизагою польським державним установам у Галичині (Галицький крайовий сейм).

Університет був не тільки місцем навчання, але й місцем політичного самовизначення. Студенти з 1870 р. поділялися на прихильників русофілів і українофілів. На основі досліджень студентських організацій Львівського університету можна зробити висновок, що більше, ніж половина депутатів, які навчалися в цьому університеті були учасниками різних студентських організацій. Двоє депутатів належали до студентських об'єднань москвофілів «Академический кружок – М. Король і В. Давидяк, 11 депутатів – до об'єднання українофілів «Дружній Лихвар», 4 – до «Академічного братства» і «Академічної громади») [320, s. 598]. Те, що політична орієнтація студента університету та пізніша орієнтація депутата співпадають, пояснюється тим, що політичне самовизначення відбувалося уже під час навчання в університеті. Тобто політична диференціація відбувалася спершу не за політичними, а за культурними чи світоглядними критеріями. Крім названих львівських організацій, існувало також студентське об'єднання у Відні («Січ»).

Деякі із депутатів готувалися до своєї майбутньої політичної діяльності завдяки арештам чи виключенням із університету, що давало їм сильнішого поштовху до побудови політичної кар'єри. Найбільш активними і найбільш відомими діячами студентських рухів, які потім стали депутатами, були К.

Трильовський (з 1888 р. президент «Академічного братства»), В. Будзиновський, Л. Цегельський, М. Король, М. Лагодинський, Є. Левицький, В. Стефанік, Д. Танячкевич [320, s. 598].

Університети для багатьох майбутніх українських депутатів ставали школою політичної активності. Там вони здобували свій перший досвід громадської діяльності та зав'язували між собою важливі знайомства, які в майбутньому визначали сам процес творення української політичної еліти, її орієнтацію та діяльність. Але, незважаючи на освіту та ранній досвід політичної діяльності, українцям було досить важко потрапити на скільки-небудь важливі посади в органах державної влади.

Єдиний український депутат К. Охримович свого часу займав посади в органах державної влади – маршалка Дрогобицької повітової ради та бургомистра Дрогобича [274, с. 49].

Виключення становить діяльність у Галицькому крайовому сеймі – 22 депутати австрійського парламенту (із загальних 49) були й депутатами Галицького крайового сейму. Із цих 22 тільки 1 депутат зміг зайняти у Галицькому сеймі вищу посаду, ніж він займав у загальнодержавному віденському парламенті [320, s. 603].

Отже, українські депутати австрійського парламенту 1897–1918 рр. були представниками української політичної еліти Галичини, родом переважно із родин греко-католицьких священиків. На зламі XIX – XX ст. саме вони перебрали політичний провід в українській національно-визвольній боротьбі. Українські депутати працювали за складних політичних обставин, коли русинському населенню Східної Галичини, яке перебувало у правовому полі парламентсько-конституційної Австро-Угорщини, доводилося самотійно та прискореними темпами долати відставання від інших націй у різноманітних сферах суспільного життя.

Висновки до Розділу 2

Із встановленням конституційного ладу у Габсбурзькій монархії, законодавче оформлення виборчого права відображало інтереси домінуючої частини суспільства. Разом із тим виборча система великою мірою визначала соціальний склад парламенту і цим самим якість політичних рішень, а також впливала на ставлення громадян до держави і на загальний суспільний розвиток.

Формування засад австрійського парламентаризму та становлення конституційної монархії відбулося із прийняттям першої австрійської Конституції.

25 квітня 1848 року імператор Фердинанд I проголосив Конституційну грамоту Австрійської монархії, підготовлену комісією на чолі з міністром внутрішніх справ Ф.- К. Піллерсдорфом (т. зв. конституція Піллерсдорфа чи квітнева конституція). Тимчасовий виборчий закон від 9 травня 1848 р. визначав основні засади австрійського виборчого права.

Нова віха в розвитку австрійського парламентаризму була запроваджена із прийняттям централістичного Лютневого патенту та додатків до нього від 26 лютого 1861 р.

Закон про репрезентацію держави від 21 грудня 1867 р. значно розширив компетенцію Державної ради у порівнянні з компетенцією крайових сеймів.

В середині XIX ст. в Австро-Угорщині було сформовано нормативно-правову базу, яка забезпечувала представництво громадян імперії в здійсненні ними своїх прав щодо участі в управлінні державою. Австрійсько-імперське конституційне законодавство стало основою демократизації тогочасного суспільства, зуміло відіграти роль каталізатора національної свідомості у провідній верстві українського населення краю, зокрема галицької інтелігенції. А це сприяло активізації подальшої боротьби за національне відродження галицьких українців.

Закон «Про імперське представництво», прийнятий у 1861–1867 рр., впровадив у Цислейтанії (австрійській половині монархії Габсбургів)

двопалатну систему парламенту. Вибори до однієї з цих палат – Палати депутатів – базувалися на трьох принципах. Два перших принципи корінилися у давньому європейському понятті конституційності, за яким не індивід, а колектив уповноважувався бути правовим суб'єктом представництва у репрезентативному органі. Третій принцип щодо обмеження виборчих свобод можна пов'язати із буржуазно-ліберальною моделлю, яка виводила обсяг політичних прав із соціального статусу, освіти, статі та заможності окремого громадянина.

Безпосередні вибори були впроваджені у Габсбурзькій монархії з прийняттям Закону «Про вибори членів Палати послів рейхсрату» від 2 квітня 1873 р. Даний нормативно-правовий акт визначав, що правом голосу був наділений кожен повноправний громадянин Австрії чоловічої статі, якому виповнилося 24 роки і який не був виключений з виборчого права.

Впровадження у 1896 р. «загальної» виборчої курії, з точки зору розширення виборчого права, стало, мабуть, найзначнішою реформою в усій австрійській історії виборів. Політичні сили, які до цього не мали жодних шансів, отримали доступ до парламенту.

У другій пол. XIX ст. були утворені виборчі організації галицьких українців, які стали офіційно оформленими, легальними та довготривалими політичними об'єднаннями. Із моменту утворення партій організація виборчого процесу переходить до їх виконавчих органів.

Українські депутати віденського парламенту в 1897–1918 рр. належали до п'ятих основних політичних організацій Галичини, а саме до: Русько-української радикальної партії (РУРП), Української націонал-демократичної партії (УНДП), Української соціал-демократичної партії, Католицького русько-народного союзу (КРНС) та Руської народної партії (РНП).

Більшість українських депутатів австрійського парламенту в досліджуваний період належали до інтелігенції (люди розумової праці) та досить незначний відсоток (8,2 %) займалися сільським господарством. Частка духовенства, яка в українському парламентському середовищі становила 16 %

(тобто 8 депутатів), була однією із найвищих у цілому австрійському парламенті, юристів – 17 та педагогів – 9. Більш ніж половина українських депутатів походила із сімей греко-католицьких священників. Щодо рівня освіти в українських депутатів, то він вказує на їх приналежність до інтелігенції ще чіткіше, ніж їхні професії – понад 90 % депутатів здобули освіту в гімназіях, понад 80 % відвідували університети.

Досвід діяльності депутатів-українців у парламенті Габсбурзької монархії був важливим чинником формування на західноукраїнських землях новочасної політичної свідомості та основ громадянського суспільства.

Саме за часів конституційної Австрійської (згодом Австро-Угорської) монархії піднесено свідомість пересічного українця до розуміння ним своїх національних прав. Політико-правове поле і зв'язки з іншими народами Габсбурзької монархії орієнтували західноукраїнське суспільство на західні і центральноєвропейські моделі політичного розвитку.

Розділ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В АВСТРІЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ (1897–1918рр.)

3.1. Виборчі реформи 1896–1907 рр. і роль українських політичних сил у їхньому проведенні

В кінці XIX ст. існуюче виборче право в Австро-Угорській монархії не забезпечувало справедливого (пропорційного) соціального і національного представництва в парламенті. У 1897 р. українці становили 13,2 % населення, а у рейхсраті мали лише 9 з 353 послів, тобто менше, ніж 2,5 % від загальної кількості. Причиною цього були не стільки недоліки виборчого права, а й зловживання державної адміністрації, яка традиційно перебувала в Галичині в руках поляків. Як відомо, виборче законодавство до австрійського парламенту встановлювало нерівномірне та непропорційне співвідношення депутатських мандатів від різних верств населення [277, с. 74]. Так, представники великих земельних власників та платники високих податків, що становили 0,4 % загального числа населення, мали гарантовано близько 30 % мандатів [278].

Реформа 1896 р. стала тимчасовим паліативом, який не влаштував найширші маси австрійського населення. Для порівняння, «колиска демократії» Англія ще у 1884–1885 рр. перейшла до загального виборчого права для чоловіків. Воно ж було надане підданам Німецької імперії у 1871 р. Прогресивніші, у порівнянні з австрійськими, виборчі закони мали у цей час США, Франція, значна частина європейських держав, за винятком Російської імперії.

Однією із найважливіших та найгостріших проблем для українських послів у парламенті 1900–1906 рр. стало проведення нової виборчої реформи і домагання запровадження справедливого, загального виборчого права. За загальне виборче право у Габсбурзькій монархії ще в кінці XIX століття почали боротьбу «молодочехи» (які з 1891 р. очолили чеське політичне життя) та

австро-німецький християнсько-суспільний рух. Очолювали цей рух представники австрійської соціал-демократичної партії, яка впродовж тривалого часу об'єднувала робітників усіх національностей Австрії. Австрійські «християнські суспільники» вимагали в своїх програмах (1896 р.), щоб усі громадяни-чоловіки, яким виповнилося 24 роки, користувалися активним виборчим правом. Соціал-демократи у резолюції «Про політичні права», схваленій на партійному з'їзді в Гайнфельді (1888–1889 рр.), пішли ще далі – вимагали «введення загального, рівного, прямого і таємного виборчого права», без різниці статі, з 20-річного віку».

Після декількох років популяризації та агітації, боротьба за загальне виборче право вступила в свою парламентарну стадію. 26 вересня 1905 р. молодочехи, соціал-демократи та інші прихильники повної демократизації виборчого права внесли на розгляд Палати Послів чотири екстрені пропозиції, які вимагали від уряду введення загального виборчого права.

Через три дні подібні екстрені пропозиції були внесені від українських і польських демократичних депутатів. Українську пропозицію (26 вересня 1905 р.) вніс Ю. Романчук, окрім нього, її підписали послы: О. Барвінський, Є. Пігуляк, А. Гладишовський, В. Яворський, А. Кос, М. Король, М. Василько, один чеський та шість польських депутатів. В документі стверджувалося, що діючі виборчі правила, навіть після реформи 1896 р., не відповідають умовам часу і що «наша Палата Послів не може вважатися за дійсний вираз загальної волі народу» [308, с. 51–52].

Однак, внесені пропозиції були відхилені на засіданні парламенту 6 жовтня 1905 р., хоч більшість присутніх депутатів – 155, голосували «за», «проти» – 114 (переважно польські депутати). А для схвалення спішної пропозиції, що зобов'язувала б уряд до акції, потрібно було більше двох третин голосів від загальної кількості депутатів (425) [286, с. 16].

Проти реформи проголосували 46 членів Кола польського, 18 німців-клерикалів, 28 великих німецьких землевласників, 15 членів німецької прогресивної партії, 5 італійців та 2 «диких» (послы, які не входили до жодного

парламентського клубу [304, с. 361]. Проте кампанія щодо впровадження загального виборчого права продовжувалася і навіть посилилася відтоді, як австрійський уряд відмовився від колишнього свого опору виборчій реформі. Підставою змін позиції уряду стало те, що в Російській імперії 17 жовтня 1905 р. цар Ніколай II видав Жовтневий Маніфест, в якому проголошувався конституційний устрій, а також активна кампанія за демократизацію виборчого права, що розгорталася в Угорщині [286, с. 16].

В цій ситуації цісар Австро-Угорщини Франц Йосиф I вважав, що поширення загального виборчого права призведе до зміцнення конфесійних та соціальних масових партій, ослабить буржуазно-націоналістичні групи і, отже, пом'якшить національні конфлікти, які перешкоджали нормальній роботі парламенту [309, с. 421].

Як зазначав у спогадах польський політик М. Бобжинський «здавалося цісареві, єдиний засіб рятунку це – запровадити загальне рівне право для послів до парламенту, бо послі, вибрані найширшим загальним людністю, займуться її суспільними вимогами й залишать національну боротьбу» [187, с. 16].

1 грудня 1905 р. голова Руського клубу посол Ю. Романчук виступив у австрійському парламенті з промовою, в якій зазначив, що «від початку дев'яностих років тисячі петицій надійшли від українських громад, в яких вимагається забезпечення прямих виборів до парламенту». Також Ю. Романчук висловився проти намагань окремих депутатів, щоб виборчі округи були не рівні щодо населення і щоб в окремих коронних краях були різні «ключі для розподілу мандатів». Він заперечив пропозицію одного із членів чеської парламентської фракції, щоб краї із більшим господарським значенням і вищою культурою дістали більше мандатів. В наступній частині промови Ю. Романчук звернув увагу на необхідність створення окремих національних виборчих округів у Галичині, із визначеним числом мандатів для польської і української національностей. Також український посол запропонував надати євреям право вважатись за окрему націю в політичному відношенні, бо якщо б євреї вважалися окремим народом, то вони «не трималися б так за поляків». У

Галичині було 800 тис. євреїв, з них 621 тис. власті зараховували до поляків, 139 тис. – до німців, а 40 тис. – до українців [286, с. 17]. Врешті, за прикладом християнських суспільників, Ю. Романчук запропонував встановити обов'язковість участі громадян у виборах. На завершення промови посол висловив надію, що виборча реформа доведе «народи до їхніх прав, до рівноправності» [308, с. 33].

Активним промовцем від української фракції на засіданнях парламенту, присвячених виборчій реформі, був й буковинець М. Василько, який входив до «комісії для виборчої реформи» як єдиний представник українського (русинського) народу (поляки мали 7 представників) [307, с. 30]. У своїй промові він вказав, що «за діючим виборчим правом українцям належить 24 чи 25 мандатів, але фактично це не здійсненне внаслідок «олігархічної жадоби» влади поляків» [308, с. 34].

У парламентській промові 20 березня 1906 р. Ю. Романчук вніс наступні пропозиції до проекту виборчого закону: 1. Справедливий і для Австрії доцільний розподіл мандатів не за територіальними, а національними виборчими округами (розподіл виборців на національні курії); 2. У остаточному розподілі мандатів визнати «індивідуальність людини як найцінніший капітал»; 3. Усунення нерівності Галичини супроти інших країв і в той же час відмова від «відкритого сприяння польському елементові» всередині краю; 4. Поліпшення правил про виборчі комісії з метою усунення виборчих шахрайств; також треба утворити верховний виборчий трибунал для розслідування зловживань; 5. Питання про виборчу реформу не повинно бути сполучене зі справою збільшення крайової автономії, зокрема Галичини, бо на ділі б це було б «віданням українського народу на поталу його безсовісних противників» [286, с. 17–18].

Починаючи з березня 1906 р. переговори про виборчу реформу тривали як в парламенті, так і поза ним. В ході переговорів, які мали часто характер справжніх торгів, погоджений законопроект здобув запевнення про підтримку від більшості депутатів, але коштом знецінення його демократичної суті.

Остаточню в листопаді 1906 р. цей, винятково складний, законопроект був внесений на розгляд парламенту [308, с. 36].

Відповідно до законопроекту, Палата послів мала налічувати 516 членів, в тому числі 109 – від Галичини і 14 – від Буковини.

Активним виборчим правом наділялися особи чоловічої статі віком від 24 років і вище, які мали австрійське громадянство та щонайменше річний ценз осілості. Пасивним виборчим правом були наділені особи чоловічої статі від 30 років і вище, які мали щонайменше 3 роки австрійського громадянства [239, с. 9–10].

Виборчі округи обирали по усій Австрії, як правило, одного депутата, і лише в Галичині утворено 34 округи (міста) одномандатних і 36 округів – двомандатних (невеликі міста та села). В цих округах для обрання першого депутата треба було отримати 50 % від усіх поданих голосів плюс один голос, а для другого – лише 25 % [308, с. 35].

Як зазначав І. Вінярські: «це було створено для того, щоб забезпечити певну кількість місць для репрезентації польських римо-католиків Східної Галичини (у 1900 р. у Східній Галичині було 4 814 171 населення, з них 1 131 333 римо-католиків, а 1 611 501 громадян (в т.ч. євреїв) розмовляли польською мовою). Менша частина двомандатних округів (17) знаходилася в західній Галичині, а більша (19) східній її частині. Та друга частина охоплювала судові повіти, що належали до території Вищого львівського крайового суду. З тих 19 двомандатних східно-галицьких округів є 9 таких, які мають виключно українське населення. В цих округах врахована та можливість, що 2 вибрані послы будуть українцями. Інші 10 мають великий відсоток (26,9-41,4) польського римо-католицького населення, зважалося на то, що в цих округах, мішаних етнографічно, один посол буде вибраний українською більшістю, другий – польською меншістю. В цей спосіб призначено для українського населення у Східній Галичині 28 мандатів. Мандатів з міст чи із західної Галичини русини не могли б сподіватися, через невелику кількість греко-католицького населення, яке жило у містах східної частини Галичини і

підкарпатських повітах західно-галицьких, у відношенні до римо-католицького і єврейського населення. Решта мандатів галицьких призначено було для польського населення» [347, s. 6–7].

Міські виборчі округи були явно упривілейовані; в міських округах Галичини один депутат припадав на 28 300 мешканців, в сільських – на 87 800. Особливо нерівний був розподіл мандатів відносно до окремих національностей. Хоч в Австрії українці були четвертою за величиною національною групою – 13,21 % населення (за німцями, чехами і поляками), та законопроект давав українцям лише 6,40 % мандатів, тобто один мандат на 109 тисяч українського населення. Для інших національностей це відношення було таким: італійці – 45 тисяч, німці – 44, румуни – 57, словенці – 51, поляки – 66, хорвати (в Далмації) – 54 і чехи – 60 [284].

Українські депутати гостро засудили цей законопроект. 22 листопада 1906 р. Ю. Романчук зачитав заяву протесту, після чого українські депутати покинули залу нарад. Він доповів президії парламенту про те, що Руський клуб не братиме участі у подальших нарадах над виборчою реформою. На підтримку позиції української парламентської репрезентації орган УНДП 1 листопада 1906 р. опублікував звернення Народного Комітету «Протест Русинів Галицької Землі», спрямоване проти нерівномірного поділу виборчих округів та опосередкованого розширення крайової автономії [284].

1 грудня 1906 р. урядовий законопроект був прийнятий Палатою Послів – «за» проголосували 194 учасників голосування, «проти» – 63, при відсутності багатьох депутатів. Палата Панів схвалила його 21 січня 1907 р. Закон затверджений цісарем 26 січня 1907 р. [308, с. 37].

Незважаючи на окремі вади виборчої реформи, вона мала принципове значення для формування демократичних політичних традицій у Східній Галичині. Не випадково УНДП розглядала її як «тиху революцію» в краї [266, с. 76].

Вибори 1907 р. за новим виборчим законодавством дали позитивні для української справи зрушення. В загальному українці здобули 32 мандати (у 1900 році – 10), в тому числі 27 у Галичині і 5 – у Буковині [152, s. 79].

Важливим аспектом виборчої реформи 1907 р. стало забезпечення законності виборчого процесу нормами кримінального права. Практика виборів попередніх років у Австро-Угорській монархії показала наявність чисельних зловживань та порушення конституційних прав та свобод громадян у сфері виборчого процесу і вимагала негайного вирішення. Виборчі зловживання з боку місцевих органів влади були різноманітного характеру: заборонялися народні зібрання для обговорення кандидата в депутати до австрійського парламенту, не оголошувалось ні часу, ні місця виборів в окремих населених пунктах, безпідставно арештовували громадян, які були правиборцями, силою не допускали до місця виборів, чинили тиск на вільне волевиявлення виборців, не видавалися картки для голосування (легітимаційні картки), допускалися помилки в складанні виборчих списків [81, с. 17-25].

Під тиском постійної критики та звинувачень українських депутатів у бездіяльності органів державної влади щодо виборчих зловживань, 26 січня 1907 р. австрійський парламент прийняв Закон «Про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів» [84, с. 13–22].

Закон складався з трьох розділів: 1. Постанови для охорони свободи виборів. 2. Про охорону свободи виборів. 3. Кінцеві постанови та 20 параграфів. Цей закон став одним із перших нормативно-правових актів в галузі кваліфікації злочинів, пов'язаних з порушенням виборчого процесу, у Габсбурзькій монархії.

Законодавець визначив такі види злочинів, за які передбачалась кримінальна відповідальність: 1) підкуп виборців; 2) прилюдне пригощання виборців стравами та напоями; 3) примушення до невиконання обов'язку голосувати чи голосувати неналежним чином; 4) поширення неправдивої інформації на виборах; 5) фальсифікація результатів виборів; 6) гальмування виборів; 7) неналежне виконання виборчого права; 8) псування виборчих документів; 9) порушення таємниці виборів; 10) погрози кандидатам в депутати;

11) скоєння проти кандидатів в депутати протиправних дій; 12) неповага до виборчої комісії чи скоєння проти її членів протиправних дій (ст. 86).

Відповідальність за такого роду злочини встановлювалася залежно від тяжкості порушень. За важчі передбачався арешт на термін від одного тижня до шести місяців «суворого арешту». За пригощання виборців у шинках та інших публічних місцях стягувався грошовий штраф від 10 до 20 крон (ст. 4), а за незаконну участь у виборах штраф міг сягати до 200 крон (ст. 16). У випадку ж доведення факту хабара (його дачі чи прийняття) під час виборів, на винну особу чекало ув'язнення, а вилучений хабар передавався до «фонду убогих громадян» (ст. 3).

У Габсбурзькій монархії на початку ХХ ст. було чинним Кримінальне уложення 1852 р. У ньому не існувало окремого розділу про злочини проти виборчих прав громадян. Однак певні посилання у законі на кодекс можна прослідкувати. У ст. 13 «Виборча комісія», законодавець зробив пряме посилання на ст. 101 Кримінального уложення Австрії «Комісаря виборчого, членів комісії виборчої та її письмоводця треба уважати урядниками в понятті параграфу 101 карного закону, а виконуючи свій уряд, користуються вони охороною, яку признає карний закон особам начальства».

Осудження громадянина за проступки, що визначені у ст. 3, 5, 7, 8 і 10 Закону, тягло за собою позбавлення винної особи активного і пасивного виборчого права на шість років. При цьому слід зазначити, що визначити факт провини громадянина та винести йому вирок мав право виключно суд.

Кожні вибори мали свої особливості і проводились не в однакових умовах. Так, наприклад, виборча кампанія до Державної ради Австрії 1901 р. виявила факт низької довіри та розчарування в її діяльності серед громадян держави. Від цього органу вже не чекали плідної роботи, тому й кількість виборців значно скоротилась.

Деякі з виборців, налякані проведенням попередніх так званих баденівських виборів, побоювалися приходити на виборчу дільницю (під час виборів 1897 р. у Східній Галичині було вбито 8, поранено 29 і заарештовано

понад 800 осіб, а у післявиборних судових процесах засуджено 149 осіб загалом до 65 років 11 місяців і 25 днів тюремного ув'язнення [212, с. 29]. Також в деяких випадках спрацьовували різноманітні махінації з датою та часом проведення виборів, то ж зацікавлені виборці не володіли інформацією. Але у більшості випадків виборці не вірили у реальну можливість організації належного порядку виборів та в гарантії своєї безпеки. І хоча після реформування виборчого законодавства у 1907 р. активізація виборців значно зросла, вона рідко коли перевищувала 60 % від загальної кількості зареєстрованих [195, с. 84].

В результаті діяльності депутатів-українців австрійського парламенту на початку 1914 р. було ухвалено нову систему виборів до Галицького сейму та новий Краєвий статут. Куріальна система зберігалася, але в сільській курії було введено безпосереднє голосування й додано нову курію загального голосування, тобто виборче право поширилось на незаможні верстви електорату. Галицький сейм мав складатися із 221 депутата, з яких 62 мандати (27,2 %) призначалися для українців. А позаяк усі наступні зміни до Крайового статуту могли вносити тільки три чверті голосів, то Галицький крайовий сейм не міг ухвалити жодного політичного рішення без згоди українців [315, с. 78].

Українцям гарантувались постійні місця в робочих комісіях сейму та крайових установах. Закріпити ці здобутки не вдалося, оскільки почалася Перша світова війна [293, с. 51–52].

Польсько-українське протистояння почало потрохи схилитися в українську сторону, в австрійському та галицькому крайовому парламентах посилювалося українське представництво. В цих умовах австрійський уряд змушений був виробити нову політику щодо українського населення імперії.

3.2. Боротьба українських депутатів австрійського парламенту за надання українським землям національної автономії

Найважливішим завданням, яке ставили перед собою українські депутати у австрійському парламенті, було утворення української автономії у формі адміністративно-політичної одиниці – Коронного краю (первісно передбачалося включити до нього не тільки Східну Галичину, а й населену українцями частину Буковини та інші «русинські» території). У правовому аспекті під поняттям «автономії» розумілось як фактичне так і юридичне закріплення особливого статусу українців в Австро-Угорській монархії, що передбачало б відносно самостійне вирішення проблем на заселених ними територіях, поза межами прав і повноважень держави та створення власних місцевих органів влади, подібних до органів влади інших коронних країв імперії.

Формами боротьби за автономію були як легітимні методи – діяльність політичних партій і громадських організацій, використання парламентської трибуни, організація віч, маніфестацій, страйків, так і демонстративно антиурядові – обструкції засідань парламенту, що виражалися у довгих промовах депутатів, шумовому супроводі, співі пісень, організації сутичок і бійок в залі засідань тощо.

Домагання автономії для Східної Галичини, як вважав М. Лозинський, «у 1847–1850 рр. було близьким до здійснення, найкраще доводило свою життєздатність тим, що все глибше і глибше вкорінювалось у свідомість українського народу. Так, що на поч. ХХ ст. всі українські партії і весь український народ вважали його здійснення єдино правильним вирішенням української проблеми в Габсбурзькій монархії» [232, с. 1].

15 січня 1890 р. друкований орган Народної Ради «Діло» майже в ультимативній формі зазначав, що потрібно домагатися автономії народів. А за нібито неможливості поділу Галичини необхідно домагатися окремої української курії у сеймі, наділеної правом вето: створення максимально моноетнічних повітів; зміни виборчих квот до сейму, парламенту, інституцій

автономії; поділу Крайової шкільної ради за національним принципом; створення українського та польського сенатів при Львівському вищому крайовому суді; окремих господарських товариств; реальної мовної рівноправності [243, с. 163].

Політичний вплив Народної Ради виразно проявився у виборах до австрійського парламенту у 1891 р., коли було обрано 5 із 7 кандидатів зі списку Народної Ради.

Діяльність українських депутатів у австрійському парламенті після виборів 1891 р. здійснювалась під гаслом другої великої спроби польсько-українського порозуміння, так званої « нової ери ». Вона постала у Галицькому крайовому сеймі, проте окреслювала політику українців і у загальноавстрійській Державній Раді.

В очікуванні поступок зі сторони польської галицької влади українські депутати у своїх виступах підкреслено демонстрували помірковані настрої, хоча використовували кожную нагоду, щоб нагадати про свою боротьбу за національну рівність та автономію. У своєму першому виступі на засіданні австрійського парламенту український депутат Ю. Романчук утримався від різких антипольських висловлювань та одночасно зазначив, що його довіра опирається на переконання, що укладена у Галицькому сеймі українсько-польська угода буде беззаперечно виконуватись.

А. Кос під час промови у австрійському парламенті 14 лютого 1901 р. зазначив, що національне питання для українців Австро-Угорської монархії є найважливішим і потребує негайного вирішення [79, с. 6]

Особливе місце в боротьбі за національну українську державу відігравали перші українські політичні партії: Русько-Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія та Українська національно-демократична партія. Якщо члени УСДП стояли на засадах « культурно-національної автономії », то члени УНДП виразно обстоювали ідею політичної української автономії.

Партією, яка об'єднувала українські сили в боротьбі за українську автономію, а пізніше і за незалежність, стала УНДП. Вимоги УНДП були дуже схожими із вимогами, висунутими членами Головної Руської Ради ще у 1848 р. Партія вимагала поділу Галичини на східну частину (з Лемківщиною), руську (українську) з руським (українським) сеймом у Львові та західну (польську, мазурську, без Лемківщини) з польським сеймом у Кракові. Схожою була й позиція щодо Буковини: поділ її на руську (українську) частину і волоську (румунську) та приєднання української частини Буковини до Східної Галичини. Тобто це була чітка програма утворення однієї української провінції в Австрійській державі з широкими автономними повноваженнями.

У разі утворення на території Галичини і Буковини спільної української провінції, у Львові мав бути сформований власний український сейм, власний намісник і крайовий маршалок також повинні мали бути українцями, українські урядники очолювали б староства, повітові управління, суди, податкові установи, пошту, залізниця та ін. [293, с. 43–44].

5 січня 1900 р. УНДП проголосила гасло соборної незалежної України. Що ж до радикальної партії, то лише окремі послі від радикалів виражали українські національно-державницькі ідеали, але чіткої концепції з цього приводу керівництвом партії не було вироблено [Там само, с. 21–22]

Головна ідея РУРП зводилась до союзу з Віднем і підтримки тих українських послів, які виступали за поділ Австрії на краї за народностями та «поставили собі метою в спілці з ними довести до здійснення се домагання»[102].

Водночас не всі українські політичні партії підтримували ідею створення української автономії на території Східної Галичини. У 1911 р. виникла християнсько-суспільна партія – поміркована консервативна організація на чолі з О. Барвінським. Хоча окремі її представники й були депутатами австрійського парламенту, вона ніколи не висувала конкретних завдань «національного творення» [293, с. 8–19].

Не були прихильниками автономії Східної Галичини і «москвофіли», оскільки вони заперечували саме існування українського народу, його мови, а, отже, і національного руху за окремішність: «Наша національна ідея цілком інша, що позитивно не має нічого спільного з українською (...)», – вказувала газета «Галичанинъ» [238, с.107].

15 серпня 1903 р. у Львові відбувся з'їзд українських депутатів австрійського парламенту та Галицького крайового сейму на чолі з Ю. Романчуком. Під час його роботи було прийнято декларацію про становище українців у краї та в монархії і цілому. Тут вказувалось, що австрійський уряд є противником встановлення рівноправності всіх народів монархії і це є основною причиною «невідрадного політичного положення австрійської держави» [220, с. 360]. Вихід з такого становища українські парламентарі вбачали лише в зміні устрою держави на основі автономії народів, які її населяють. Також у цій декларації висловлювався протест проти проекту поляків щодо «відокремлення Галичини на основі розширення автономії крайової» [Там само, с. 381]. Українські депутати вимагали проведення реформи виборів на основі загального рівного і прямого голосування.

У 1907 р. після запровадження в Австро-Угорщині загального виборчого права українці Галичини вступили в новий етап боротьби за національні права та свободи, в тому числі за національну автономію. Перші вибори до парламенту, згідно із новим виборчим законом, дали українським партіям 27 мандатів від Галичини. Українська представництво у парламенті утворило Русько-український клуб. Він нараховував 30 депутатів (25 від Галичини та 5 – від Буковини). До нього увійшли представники націонал-демократів та радикалів [161, с. 55].

Русько-український клуб розпочав роботу із складання програмної заяви від 20 червня 1907 р. В ній депутати проголосили, що вони: 1) визнають національну єдність українського народу без огляду на державні кордони; 2) прагнення українського народу до повної національної незалежності. Важливим проміжним етапом досягнення цієї мети члени Русько-Українського клубу

вважали створення національно-територіальної автономії українців у Габсбурзькій монархії.

Історичною підставою державно-правової заяви українських послів щодо національно-територіальної автономії було твердження, яке сягало часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, тобто, коли український народ мав власне державне утворення: «Підписані руські послы з Галичини і Буковини при нагоді отворення нової палати послів Ради Державної, вибраної перший раз на основі загального права виборчого, стверджують, що руське королівство Галичини з Володимирією ревіндиковане в році 1772, на підставі приналежності до угорської корони, наслідком найвисшого декрету з 2 серпня 1848 р мало разом з сумежною Буковиною бути сполученим в окрему руську провінцію та на підставі конституції з 4 березня 1849 мало одержати окремий сойм краєвий.

Сей природний напрям провідний до автономії руського народу нарушено тим, що сполучено руські провінції Галичини і Володимирії з князівствами Аушвіц і Затор, належними до чеської корони і з великим князівством Краківським і витворено невластивий стан сполукою історично і національно зовсім різнорідних краєвих областей з просто суперечними змаганнями правно-політичними в одну провінцію внасліді руський народ всупереч постановам всіх основних законів видано під безглядне верховодство галицького сойму краєвого.

Отсим способом зломано ціле руське населення на його питомій землі, до чого австрійське правительство ще значно причинило ся наданням виняткового становища галицького намісника, санкціонуванням виїмкових законів для Галичини, керованем польського міністра і безкарністю галицьких урядників адміністраційних» [79; 88, с.15].

19 липня 1907 р. посол Кость Левицький (член партії УНДП) виступив на засіданні Палати послів австрійського парламенту із доповіддю про необхідність надання автономії українським землям у Габсбурзькій монархії. Він вказав, що державна влада Австро-Угорської

монархії повинна розуміти, що держава задля власного політичного інтересу зобов'язана дати українському народу підставу для розвитку на основі принципу справедливості та рівноправності, проголошеного ст. 19 Конституції від 21 грудня 1867 р., який ще досі не втілений в життя. Кость Левицький наголосив, що українські послы всіма засобами будуть добиватися національної автономії [220, с. 455].

Предметом кількадечних дебатів у австрійському парламенті стала також українсько-москвофільська конфронтація з питань національної ідентичності, представлена на публічний огляд усіх депутатів австрійського парламенту. Москвофіл М. Глібовицький як аргумент на свою користь представив 3 наукові праці з Віденського університету про те, що русини – це частина народу і культури усього російського народу. Представники українства йому заперечували і отримали у цій дискусії підтримку чеського депутата професора Т. Масарика, який сказав, що народ характеризується також спільною політичною волею. Дослідник даного періоду Г. Біндер охарактеризував ці дебати як лекцію з «nation-building», з якої західноавстрійські депутати дізналися про творення східнослов'янської самобутності [90; 343, s. 146–147].

2 лютого 1910 р. відбулася нарада українських депутатів австрійського парламенту та Галицького крайового сейму. У ході її роботи вкотре ухвалено вимогу визнати територіально-національну автономію для Східної Галичини і Північної Буковини і «повної самоуправи українського народу Галичини і Буковини, як також поділу всіх адміністративних властей в обох краях; потребу поборювання проросійської пропаганди; справу участі в уряді та забезпечення миру по відношенню до іноземних держав» [220, с. 536].

Австрійський парламент на початку 1910 р. прийняв рішення, що кожне національне представництво повинно мати свого представника у президії Палати депутатів. 23 лютого 1910 р. Палата депутатів на пропозицію Українського клубу обрала Ю. Романчука віце-президентом Палати депутатів.

Напружені відносини з поляками, нестабільна міжнародна ситуація вимагали консолідації українських сил у австрійському парламенті у боротьбі за

національні права та свободи. Тому на початку XII парламентської каденції (1911 р.) усі три українські політичні сили (Клуб Руський (націонал-демократи – 18 депутатів), Буковинський парламентський клуб (5 депутатів) та радикали (5 депутатів) утворили спільну організацію Український союз. Головою Українського союзу став К. Левицький, заступниками – М. Василько (від Буковини), Т. Окуневський та М. Лагодинський.

19 липня 1911 р. Український союз в обнародуваній програмі визначив своїми цілями захист громадян від перевищення повноважень властей, захист конституції та заснованих на ній прав власності і свободи, виборчу реформу; національну автономію у Східній Галичині і Північній Буковині; забезпечення культурної автономії та видання закону про мови; поліпшення умов життя усіх верств українського населення Галичини та Буковини; скорочення терміну військової служби; заснування українського університету.

Українські депутати внесли до Палати послів австрійського парламенту дві окремі державно-правні заяви. Перша надійшла від Українського союзу та Буковинського парламентського клубу й була ідентичною із заявою 1907 р. В якій зазначалося: «Українські послы з Галичини і Буковини, з приводу отворення нової сесії Державної Ради, стверджують, що ревіндиковане 1772 р. на основі приналежності до угорської корони королівство Галичини і Володимирії мало бути на основі найвищого декрету з 2 серпня 1830 р. з'єднане з Буковиною в окрему руську провінцію і мало на основі Конституції з 4 березня 1849 р. одержати окремий Сойм. Той природний розвиток, який мав вести до автономії українського народу, перепинило поєднання Галичини і Володимирії з приналежними до чеської корони князівствами Освенцім і Затор і з великим князівством Краківським. Цим створено стан неприродний, бо території зовсім різні з погляду історичного і національного з діаметрально противними правно-політичними напрямками з'єднано в одну провінцію монструальних розмірів, а опісля сам український нарід, усупереч усім постановам основних державних законів, віддано на поталу майоризації в Галицькому соймі. Так само по введенні нового виборчого закону створено в Галичині спеціальні постанови для

українців і вкорочено їх права, бо число належних їм мандатів зменшено до половини.

Ті факти заставляють нас, представників українців з Галичини і Буковини, частини українського народу, який стоїть при своїй самостійності, – заявити, що обстоювати при наших змаганнях, які мають на цілі національно-територіальну автономію і безпосередню приналежність до австрійської держави і застерігаємо проти штучного, на ніякому історичному праві не опертого, сполучення, згідно поділу нашого народу при допомозі принципу кураєвої автономії, – отже протестуємо проти розширення кураєвої автономії, проти галицьких виняткових законів і проти зменшення нашого представництва при допомозі нелегального проведення виборів (...) Змагатимемо всіма способами до усунення кривди, заподіяної нашому народові і до відтискання наших політичних і національних прав [220, с. 578–579].

Іншу заяву підготували москвофіли Д. Марков і В. Курилович. Основні положення Маніфесту москвофілів характеризувалися ототожненням галицьких «малоросів» із російським народом, захистом вживання російської мови у Галичині та критикою іншої частини української інтелігенції, яка «зійшла з правильного шляху культурного і національного розвитку свого народу» [88, с. 15; 343, с. 147].

Період 1911–1914 рр. для діяльності «Українського союзу» в боротьбі за автономію української частини Галичини став найбільш активним. Причинами цьому були, насамперед, послаблення позицій фракції Кола Польського у австрійському парламенті через внутрішні суперечки. По-друге, далася взнаки напружена міжнародна ситуація, а саме наростаючий антагонізм у відносинах між Габсбурзькою монархією та царською Росією. У цих умовах «русини» Галичини були необхідні Австро-Угорській державній владі як стабільний та лояльний народ. Українські депутати австрійського парламенту намагалися використати ці умови, щоб успішно вирішувати проблеми національно-суспільного життя у Галичині.

Важливою політичною вимогою стала ініціатива українських депутатів щодо призначення міністром (намісником – А.Б.) для Галичини українця, бо поляки подібну вимогу поставили перед владою ще у 1848 р. Австрійська влада в ході «весни народів» створила посаду міністра для Галичини, яку після Ф. Стадіона займали виключно поляки.

Під тиском українців депутата Ю. Романчука було призначено заступником президента парламенту [293, с. 50]. Багато інших депутатів-українців обрано до парламентських комісій. Так, головою податкової комісії обрано народного демократа К. Левицького, заступником голови бюджетної комісії став буковинець М. Василько, заступником голови у господарській комісії став народний демократ Є. Олесницький, соціал-демократа С. Вітика призначено секретарем комісії з національних справ, заступником голови комісії у справах суспільної безпеки обрано народного демократа Т. Окуневського [123].

Обрання Ю. Романчука віце-президентом Палати послів австрійського парламенту, призначення інших українських депутатів на високі та відповідальні посади є свідченням того, що українські депутати в передвоєнний період діяли як окрема єдина незалежна фракція, здатна впливати на політичні процеси в державі і активно відстоювати національно-державницькі інтереси своїх виборців.

Ще одним підтвердженням негласної підтримки австрійським урядом вимог українців Галичини про автономію стало видання у 1912 р. інструкції для державних властей у Галичині про однакове трактування обох націй (українців і поляків. – А.Б.) та про надання українській мові статусу крайової [160, с. 285].

7 грудня 1912 р. у Львові відбулась нарада українських політичних партій, де обговорювалась політична ситуація на Балканах, у зв'язку із загостренням відносин між Росією та Австро-Угорщиною і майбутня позиція українського населення Галичини на випадок війни.

На нараді національні демократи, радикали та соціал-демократи об'єдналися та утворили міжпартійну національну Раду. Міжпартійна

національна Рада проголосила: «(...) З огляду на добро і будучність українського народу по обох боках кордону, на случай оружного конфлікту між Австрією і Росією, ціла українська суспільність одно згідно і рішуче стане по стороні Австрії, а проти Російської імперії як найбільшого ворога України» [293, с. 51].

Вимога адміністративного поділу краю за національною ознакою залишалась і надалі головною серед консолідованих українських політичних сил у Галичині. З'їзд УНДП у 1912 р. це підтвердив і поставив своїм найважливішим завданням боротьбу «до повної державної незалежності всего з'єдиненого українського народу» [Там само, с. 51].

Майбутня українська автономія у межах Австрії мала включати землі не лише західноукраїнські, а й ті, що станом на 1914 р. перебували у складі Російської імперії.

14 лютого 1914 р. депутат австрійського парламенту Тимотей Старух висунув чергову пропозицію у Палаті послів про надання Східній Галичині автономії у складі Австро-Угорщини. Його підтримали ще три українські послы: Іван Кохановський, Володимир Сінгалевич та Теодор Ваньо. Інші українські послы зайняли несхвальну позицію. На їхню думку, ставити такі вимоги перед цісарем наразі було недоречно [163, с. 17]. Оголошена Т. Старухом названа вимога (пропозиція) для прийняття її парламентом, справила на всіх велике враження. Проте, після бурхливої реакції, цей документ було відкликано [287, с. 19].

Початок Першої світової війни змусив об'єднатися лідерів націонал-демократів, радикалів і соціал-демократів. На нараді у Львові в серпні 1914 р. утворено єдину українську політичну організацію Головну Українську Раду (ГУР) на чолі з К. Левицьким, яка мала головним завданням здійснювати керівництво українським національним рухом. У заяві ГУР «До українського народу» вказувалося: «Погром Росії принесе визволення або всеї України, або бодай частини її – а се приспішить визволення решти України» [259, с. 57].

Про ставлення до українських прагнень державної влади Габсбурзької монархії свідчить документ «Заяви і приречення представників і мужів державних Австрії і Німеччини в справі конфігурації українських земель по війні – занятих від початку війни до жовтня 1916». У ньому йдеться про переговори українських політичних сил з австрійською державною владою. 14 серпня 1914 р. К. Левицький і М. Василько провели переговори з прем'єр-міністром Австро-Угорської монархії з приводу післявоєнних планів імперії щодо української частини краю, проте однозначної відповіді не отримали. Австрійський уряд запевнив українську делегацію, що майбутнє польське утворення не буде включати українські території.

24 серпня 1914 р. К. Левицький направився у Німеччину, де мав зустріч із заступником державного секретаря Ціммерманом у міністерстві закордонних справ і полковником Брозе у Генеральному штабі. Німецька влада мала намір заручитися українською підтримкою у війні проти Росії. 31 серпня 1914 р. у Берліні австрійський посол Гогенлоє запевнив К. Левицького, що територія Галичини повинна бути поділена на українську та польську частини і цю думку ще раз підтвердив міністр закордонних справ Берхольд під час зустрічі з К. Левицьким і М. Васильком [171, с. 116].

Взявши до відома заяву К. Левицького про рішучі антиросійські настрої українського населення Галичини, а також програми керівництва українських політичних сил, німецька влада потрактувала українське питання як важливе і як таке, що потребує швидкого вирішення [174, с. 226]. Українському політичному проводу з німецької сторони було обіцяно матеріальну підтримку, а українське питання включене в зовнішньополітичні плани Німеччини. При від'їзді до Відня німецькі урядовці пообіцяли К. Левицькому вплинути на австрійське керівництво та добитися припинення репресій проти українського населення. Та коли К. Левицький звітував на початку вересня 1914 р. про поїздку до Берліна австрійському міністру закордонних справ Бертхольду, то дізнався, що Габсбурзька монархія не змінила ставлення до вирішення українського питання [171, с. 116].

Після окупації у серпні-вересні 1914 р. російською армією Галичини частина українських політичних діячів на чолі з К. Левицьким, Є. Олесницьким та М. Васильком перемістились у Відень. Окрім ГУР та Президії УНДП, тут в умовах призупиненої роботи австрійського парламенту (у 1914–1916 рр. австрійський парламент не скликався) продовжували свою діяльність українські парламентські фракції — УНДП, РУРП та Союз буковинських парламентарних послів.

У травні 1915 р. у Відні утворено Загальну Українську раду на чолі з Костем Левицьким. Характер її діяльності окреслював як «загальна національно-політична репрезентація українського народу [60, арк. 3]. У маніфесті «До всіх народів цивілізованого світу!» ЗУР запевнила у відданості русинів-українців Австрійській монархії та виступила за створення самостійної української держави з земель підросійської України та територіально-національної автономії для українських земель у межах Австрії. Для цього ЗУР знову домогалася від австрійського уряду обіцянки про поділ Галичини на українську і польську частини [85, с. 233].

До складу ЗУР входили представники усіх політичних партій Галичини, Буковини та утвореної з політиків-наддніпрянців Спілки Визволення України, проте більшість складали представники націонал-демократичної партії. ЗУР складалася з 29 осіб і визначалась як керуючий і контролюючий центр загальнонаціональної політики. Її ініціативним та керуючим органом була президія. Існувала також «звужена президія Ради», яка складалася з голови (К. Левицького) і трьох його заступників. Окрім цього у складі ЗУР діяв колегіальний секретаріат, а також три територіальні секції: галицька, буковинська і наддніпрянська. Рада могла створювати свої делегації та організації автономного характеру, однак їх політичні завдання мали відповідати загальноприйнятому курсу організації [60, арк. 3].

19 травня 1915 р. Керівництво ЗУР ухвалило «Регламент про порядок роботи, органи управління та секції Ради». Основні секції Ради поділялися на правно-політичну, пресову, еміграційну, економічну та культурну. Перші дві

секції функціонували самостійно, а еміграційна, економічна та культурна були посередниками між ЗУР та українськими організаціями [59, арк. 3].

ЗУР протягом усієї Першої світової війни проводила активну діяльність щодо інформування світової громадськості та політичних кіл про українське питання, в тому числі домагаючись прийняття державно-правових актів стосовно української національно-територіальної автономії в Австрії.

У відповідь на це з'явилися досить радикальні, однак далекі від конкретики ініціативи з боку органів державної влади Австро-Угорської монархії. Так, у серпні 1915 р. австрійський уряд надав Німеччині проект створення українського коронного краю у складі Східної Галичини, Буковини та прилеглих земель Наддніпрянщини.

25 серпня 1915 р. прем'єр-міністр Австрії К. Штюрк звернувся до президії ЗУР із заявою, в якій висловлювався намір Відня вирішити українське питання шляхом утворення у складі Австрії окремих українських провінцій — галицько-буковинської або ж з теренів Східної Галичини та Західної Волині. Важливість заяви підкріплювалася тим, що вона була заслухана на засіданні Коронної Ради за участі австрійського (К. Штюрк) та угорського (С. Тісса) прем'єр-міністрів та представників союзної Німеччини [124, с.1].

Невдовзі відбулася зустріч міністра закордонних справ С. Буріана з Президією ЗУР, на якій українська сторона отримала обіцянки вирішити питання української автономії після закінчення світової війни [179, с. 311].

4 листопада 1916 р. австрійський цісар за згодою імператора Німеччини дарував Польщі право створити на звільнених під час війни польських територіях, які входили до складу Російської імперії, національне державне формування. Польське Королівство мало стати кроком до відновлення Польщі як держави. Цей документ, відомий як «Акт двох цісарів», перекреслював можливість надання офіційним Віднем автономії для Східної Галичини. В умовах війни це означало б початок збройного конфлікту між поляками та українцями, а одночасно вело б до розпаду Австро-Угорської імперії [293, с. 52–53].

Українські депутати австрійського парламенту висловили рішучі протести проти положень цього документу. Це сприяло їх об'єднанню в листопаді 1916 р. в Українську парламентську репрезентацію (УПР), яка стала головною політичною силою українців Австрії на завершальному етапі існування Габсбурзької імперії.

У травні 1917 р. українські депутати австрійського парламенту прийняли резолюцію, за якою УПР після закінчення війни мала вирішувати не лише всі військові питання, а «також ідеї людськості, політичної свободи, демократії і права самовизначення всіх народів, яка забезпечить могутність монархії в новій Європі» [128].

Після смерті цісаря Франца-Йосифа I його наступником став цісар Карл, який у своїй інавгураційній промові 31 травня 1917 р. зазначив, що наближається час, коли в рамках одноцілої держави потрібно дати місце для вільного національного і культурного розвитку всіх народів.

К. Левицький, виступаючи при обговоренні цієї промови від імені українських депутатів, заявив, що українці вимагають державно-правної перебудови в Австрії на засадах повної національно-територіальної автономії українських земель [171, с. 125].

З відновленням роботи австрійського парламенту УПР внесла третю державно-правову заяву: «Державно-правне застереження українських послів щодо державно-правного становища Галицько-Володимирського Королівства, зложене п. д-ром Євгеном Петрушевичем в заступстві голови Юліана Романчука в Палаті послів Державної Ради у Відні дня 30. мая 1917». Якщо у двох попередніх заявах йшлося про національно-територіальну автономію у межах Австро-Угорщини, то у третій було поставлено чітку вимогу: «українські землі, які належали до корони Данила Галицького, повинні об'єднатися у межах єдиного державного утворення з майбутнім сполученням з українськими землями Росії» [224, с. 557–559].

20 червня 1917 р. К. Левицький у промові в австрійському парламенті зазначив, що політика, яка не базується на визнанні національних прав,

культурних і господарських потреб усіх народів держави і яка репресіями погіршує ставлення населення до влади, не може проіснувати довго. Він закликав австрійський уряд однаково ставитися до всіх народів держави. «Головне наше домагання, зазначав К. Левицький, – се парламентарна система управління» [128, с. 1].

Політичним здобутком УПР цього часу стало призначення 31 серпня 1917 р. українського депутата Палати панів І. Горбачевського міністром охорони здоров'я Австрії [224, с. 592].

На початку жовтня 1917 р. відбулися дві наради представників УПР з австрійською владою. Представниками УПР були К. Левицький, Є. Петрушевич, Є. Левицький, Л. Цегельський, М. Лагодинський, від уряду Австро-Угорщини – прем'єр-міністр Е. Зайдлер. Українські парламентарії висунули вимоги у сфері адміністрації краю, господарської відбудови Східної Галичини, організації господарських військових товариств, створення українського університету у Львові і заявили, що українські землі не повинні бути приєднані до Польської держави. Е. Зайдлер пообіцяв поставити ці питання на розгляд австрійського парламенту, але обіцянка залишилася не виконаною. Наступного дня відбулася друга нарада щодо відбудови Східної Галичини. Українські делегати вимагали для вирішення цього питання створення окремого центру з українським керівництвом та філією у Львові. Але після тригодинних переговорів нарада закінчилася безрезультативно [171, с. 126].

13 березня 1918 р. представники УПР подали до уряду запит щодо насильств на українських землях військ Австро-Угорщини [97, с. 72]. Депутати-українці під час своїх виступів у австрійському парламенті зазначали, що військові формування, до складу яких входили поляки й угорці, здійснювали серед місцевих господарів-українців арешти на підставі доносів польських землевласників [97, с. 6886]. 14 березня 1918 р. К. Левицький подав запит про жорсткі дії німецьких військових і загрозу епідемій у районі Рогатина [98, с. 73].

28 грудня 1917 р. (9 січня 1918 р. за н. ст.) розпочалися переговори у Брест-Литовському. У мирній конференції брали участь близько 400 офіційних і

неофіційних представників країн-учасниць. Українська делегація була однією з найменш чисельних. Однак, як зазначив керівник австро-угорської делегації граф О. Чернін у своєму щоденнику: «Українці різко різняться від російських делегатів. Вони багато менш революційні і непомірно більше цікавляться власним краєм, як загальним соціалізмом (...) Їх змагання спрямовані на те, щоби стати якомога хутче самостійними. Вони ще не зовсім ясно здають собі справу: чи це має бути повна міжнародна самостійність, чи самостійність у рамках російської федеративної держави...» [293, с. 54].

Договір, що його підписали 26 січня (9 лютого) 1918 р. представники УНР з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, включав додатковий протокол «Таємний договір про Галичину та Буковину». В ньому зазначалось, що «...австрійський уряд пропонує обом палатам Державної Ради проект закону, силою якого ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край. Цей намір австрійський уряд має здійснити найпізніше до 31 липня б.р. Австрійський уряд усіма засобами, які дає йому конституція, змагатиме до того, щоби цей законопроект одержав силу закону» [224, с. 734].

На засіданні австрійської Палати послів, яке відбулося 19 лютого 1918 р., виступив Кость Левицький і висловив сподівання, що заключення миру корисно вплине на становище українського народу в Австро-Угорщині: «через Берестейський мир політика Австрії признала українському народові право на самовизначення на його національній території». У виступі К. Левицький також зазначив, що в разі ігнорування австрійськими урядовцями вимоги поділу Галичини, «воля українців – щоб їх прилучити до УНР» [223, с. 89.].

Проте австрійський уряд не тільки не виконав обіцянки щодо створення коронного краю, але й не ратифікував Берестейського договору. Окрім того, австрійська дипломатія заявила, що анулює «таємний договір про Галичину та Буковину». Ануляцію цього таємного договору Австро-Угорська монархія

виправдовувала тим, що Україна не доставила їй домовленої кількості збіжжя. В дійсності зробив це австрійський уряд під тиском поляків [177, с. 111].

Формальним приводом відмови Відня від виконання досягнутих таємних домовленостей послужило їх завчасне розголошення українською стороною, що викликало різко заперечну реакцію поляків.

Так чи інакше, цим кроком австрійські власті повністю відмежувались від вирішення питання про українську автономію.

Через недотримання Австро-Угорщиною умов таємного протоколу Брестського мирного договору, українські політики Східної Галичини розробляли власні шляхи розв'язання західноукраїнського питання. На таємній нараді УПР і українських депутатів Галицького крайового сейму, яка відбулась 24 березня 1918 р. обговорювалась «організація національної оборони», а вже наступного дня йшлося «про конституювання українського державного організму в Австрії і організацію національних сил» [227, с. 9–10].

Між Народним Комітетом УНДП, який очолював К. Левицький і УПР, очолюваною Є. Петрушевичем, існували певні розбіжності щодо розв'язання проблеми української державності на західноукраїнських землях. Керівництво УПР сподівалося на негайне здобуття національно-територіальної автономії українських земель у складі Австро-Угорщини мирним шляхом, тоді як лідери УНДП, як і інших політичних партій у Галичині, не виключали збройного варіанту розвитку подій. Підтвердженням цього є створення з ініціативи К. Левицького в кінці вересня 1918 р. Народним Комітетом УНДП окремої військової комісії у складі І. Кивелюка, В. Охримовича, С. Томашівського, С. Барана, В. Панейка, М. Лозинського, О. Назарука. Її члени брали участь у засіданнях Центрального військового комітету й через провінційну партійну мережу своїх партійних структур сприяли розбудові підпільних осередків у Галичині і Буковині та інформували військових про становище в краї [171, с. 129].

На середину жовтня 1918 р. австрійський уряд втратив контроль над Галичиною, політичні кола монархії насамперед турбували ті питання, що

стосувалися основних центрів Австрії, Чехії і Угорщини. Розпад Австро-Угорської імперії став очевидним [Там само, с. 130].

Останнім виступом українського депутата у австрійському парламенті став виступ Є. Петрушевича (голови УПР після Ю. Романчука, який знову зайняв посаду віце-президента парламенту) 4 жовтня 1918 р. Є. Петрушевич у цій промові гостро засуджував політику Австро-Угорської монархії щодо українського населення [343, с. 152].

Імператор Карл I 16 жовтня 1918 р. видав маніфест, у якому пообіцяв, що «Австрія волею своїх народів має стати союзною державою, в якій кожне плем'я області, яку займає, творить свій власний державний організм» [290, с. 171].

В умовах завершення Світової війни питання української автономії в Галичині залишилося справою самих українців, щоправда вирішувалась вона національними силами по-різному. Якщо народний комітет УНДП у Львові виступив за підготовчу роботу з метою захоплення влади у Галичині, то члени Української парламентської репрезентації у Відні продовжували сподіватися, що Австрія «справедливо» передасть українцям галицьку територію. Згодом окремі політики почали посилались на цісарський маніфест «До моїх вірних австрійських народів!» від 16 жовтня 1918 р., який проектував майбутню Австрію як федеративну державу, де кожний народ матиме «власний державний організм».

Маніфест посилив національний рух. 19 жовтня 1918 р. у Львові відбулись збори народних представників Галичини, Буковини та Угорської України. Була утворена Українська Національна Рада (далі УНР). До неї увійшли українські депутати Парламенту у Відні, Галицького і Буковинського сеймів і по 3 делегати від кожної політичної партії. Того самого дня представництво створило три Делегатури (Комітети).

Перший голова УНР Євген Петрушевич проголосив утворення Української держави на етнічно-українських територіях Австро-Угорської імперії. В окреме державне утворення виділялись «(...) ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема, Східна Галичина з граничною

лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Сигет та українська полоса північно-східної Угорщини (...)» [154, с. 41].

Держава ця проголошувалась як автономна у складі Австро-Угорщини. Окремі політики, зокрема Микола Ганкевич, виступали за з'єднання українських земель Австро-Угорщини з Наддніпрянською Україною в одну велику Українську Державу. Та більшість політичних діячів заперечували йому, мотивуючи тим, що держава на Наддніпрянщині ще є слабкою і що це може призвести до конфлікту з Польщею, а автономія у складі Австро-Угорщини є захистом українців від польських посягань. Делегація галицьких українських репрезентантів відбула до Відня, щоб офіційно подати текст новітньої відозви [293, с. 56].

Однак делегація не привезла із Відня очікуваного рішення уряду щодо передання українцям влади в Східній Галичині, тому Українська Національна Рада вирішила вислати до намісника К. Гуйна колегію з відповідною вимогою.

31 жовтня 1918 р. делегація УНР у складі К. Левицького, Л. Кивелюка, О. Стефановича, С. Голубовича, Л. Цегельського і С. Барана прибула до намісника. К. Левицький наголосив, що Східна Галичина є українською національною територією, має власну конституанту – Українську Національну Раду [185, с. 176–177] і, згідно з цісарським маніфестом від 16 жовтня 1918 р., має право на самовизначення, і врешті вказав на небезпеку з боку поляків, які вже перебрали владу в Західній Галичині й готувалися зайняти Східну [234, с. 98]. На спільній нараді 31 жовтня Українська Національна Рада і Військовий комітет вирішили: «Як сьогодні не переберемо влади в місті, завтра вже буде запізно» [171, с. 131].

1 листопада 1918 р. у Львові з'явилась відозва Української Національної Ради «До населення міста Львова!», в якій сповіщалося про створення на українських землях Австро-Угорської монархії Української Держави [Там само, с. 132].

Отже, боротьба українських депутатів австрійського парламенту за утворення на території Східної Галичини національно-територіальної автономії

в Австро-Угорській імперії значною мірою сприяла тому, що українське питання і захист національних прав та свобод українців Галичини постійно ставилися українськими депутатами на порядок денний рейхсрату.

Попри всі труднощі, які виникали на шляху захисту прав українського народу на власне автономне національно-територіальне утворення, українські депутати австрійського парламенту своєю діяльністю сприяли формуванню національної свідомості, відродженню української культури та подальшій боротьбі українського народу Галичини за свої політичні права та створення власної української держави.

Боротьба українських депутатів австрійського парламенту за національно-територіальну автономію стала невід'ємною складовою процесу формування української нації у рамках конституційного ладу Австро-Угорщини. Позитивні уроки і правові механізми реалізації української національної державницької ідеї у досліджуваний період є на сьогодні цінним досвідом для справи розбудови суверенної соборної української держави.

3.3. Ініціативи українських депутатів австрійського парламенту зі створення українських освітніх, економічних та військових організацій та їх реалізація

Важливе значення у боротьбі українських депутатів австрійського парламенту за національні права та інтереси української нації відіграла справа розвитку системи україномовної освіти на території західноукраїнських земель під владою Австро-Угорської монархії. Більшість політичних партій, до яких належали українські депутати, у своїх програмах ставили вимоги про розвиток освіти з українською мовою навчання. Однак найбільшого значення розвитку української школи надавала Українська націонал-демократична партія. Серед

основних положень її програми були досить прогресивні вимоги щодо поділу крайової, окружних та місцевих шкільних рад на українські і польські секції, призначення українців на посади окружних шкільних інспекторів, заснування нових державних українських шкіл на території Східної Галичини та Буковини та введення в них навчання українською мовою [85, с. 195].

Українські депутати – члени УНДП у австрійському парламенті, на партійних з'їздах, нарадах і вічах постійно вказували на потребу реалізації програмних засад партії щодо розвитку українського шкільництва. Проти утисків польської влади українського шкільництва на території Східної Галичини особливо гостро виступав на засіданнях австрійського парламенту український депутат від УНДП Є. Олесницький. Ним написані численні звернення до віденського уряду, у яких був фактичний матеріал про незаконне закриття шкіл з українською мовою викладання, нав'язування польської мови, гостра критика антиукраїнської політики уряду [40, арк.14; 80, с. 5].

У 1908 р. депутатом Ю. Романчуком разом з Ю. Стефановичем засноване товариство українських вчителів середніх і вищих шкіл «Учительська громада» [55, арк. 19].

До 1914 р. «Учительська громада» заснувала 11 філій у таких містах, як Тернопіль, Бережани, Коломия, Перемишль, Станіслав, Стрий, Сокаль, Рогатин, Городенка, Яворів, Львів та налічувала 398 членів. Головою Громади впродовж 1908–1912 рр. був М. Грушевський, 1912–1914 рр. – Ю. Романчук. Діяльність товариства в основному була спрямована на створення українських державних гімназій у містах Галичини, українізацію діючих. Багато зусиль було прикладено для призначення окремого представника для українських шкіл при міністерстві освіти австрійського уряду [262, с. 189].

Члени організації ініціювали відкриття початкових і середніх україномовних навчальних закладів, видання українських підручників, розробку планів навчання предметів з українознавства. При допомозі українських депутатів австрійського парламенту розгляд українського питання відбувався як на місцевому, так і на державному рівнях. Головним відділом «Учительської

громади» склалися численні меморандуми до Крайової шкільної ради, Галицького сейму, міністра освіти та віросповідань з пропозиціями сприяти українському шкільництву [249–251].

На початку ХХ ст. організація встановила опіку над приватними українськими гімназіями.

Визначну роль українські депутати австрійського парламенту відіграли у функціонуванні товариства «Просвіта». Серед них назовемо першого голову товариства та інших його керівників, а також співзасновників і голів міських відділень. Першим президентом і співзасновником «Просвіти» був А. Вахнянин. Членом товариства від самого його початку були Д. Танячкевич, Ю. Романчук (пізніше голова центрального відділення «Просвіти» у 1896–1906 рр.), віце-президент О. Колесса. До керівництва належав К. Левицький, місцевими відділками керували Т. Окуневський, Є. Олесницький (керував Стрийським відділенням «Просвіти»), Є. Петрушевич, адвокат у м. Сокаль і там президент відділення; Д. Стахура, адвокат у Самборів і там керівник відділення; Т. Старух, сільський господар у Золотій Слободі і там керівник місцевого відділення; С. Онишкевич, священник в с. Чижевичі і там керівник «Просвіти» [335, с. 600].

Засноване у 1868 р. товариство «Просвіта» стало осередком об'єднання нової української інтелігенції, що вбачала своє першочергове завдання у піднесенні просвітнього рівня, самосвідомості й добробуту широких народних верств, вважаючи це необхідною запорукою реалізації національних устремлінь і введення українців до числа вільних європейських націй [171, с. 30].

Українські депутати – діячі «Просвіти» вважали діяльність серед простого люду своїм обов'язком перед рідним народом. З іншого боку, робота з населенням забезпечувала українській інтелігенції тісний зв'язок із ним, розуміння його потреб та інтересів. Підтвердженням цьому є слова К. Левицького: «Не забуду ніколи пам'ятних слів першої відозви «Просвіти»: «Нехай всякий, хто може, жертвує для рідного народу й свою лепту (...)». Отсі слова були для мене благородним живчиком в моїм молодечім віці, що мені вказав перший шлях праці національної. Та я давав свою лепту по змозі (...) я

вступив в члени «Просвіти» (1883) і міг діяти в центральнім відділі товариства «Просвіта» у Львові. Тут працював я двадцять і п'ять років ідейно, щоб дати мою духову лепту для рідного народу, та уступив аж тоді, коли мене покликано до важкого обов'язку: проведу політичного...» [220, с. 117–118]. Найактивнішими українські депутати – діячі «Просвіти» звичайно ставали під час передвиборчої боротьби, оскільки контакт із сільським населенням часто був потрібний для завоювання депутатського мандату.

Протягом кількох десятиліть популярні видання «Просвіти» та її місцеві читальні належали до головних засобів формування національної свідомості та правової культури українського населення Галичини.

Масове заснування «Просвітою» читалень розпочалося після ухвалення статуту 1891 р., згідно з яким місцеві читальні розглядались як підставова організаційна ланка товариства і мали стати осередками культурного, освітнього та економічного життя. Як самоврядні одиниці вони були наділені досить широкими повноваженнями: мали право вести господарську діяльність, організовувати вечорниці, театральні вистави, засновувати крамниці, рільничо-господарські спілки, позичкові каси, загалом формувати українську спільноту на місцевому рівні.

У 1891 р. було засновано 5 читалень, в 1900 – уже 108. На кінець 1902 р. в Галичині діяли 1193 читальні «Просвіти» [171, с. 31–32].

Українські депутати австрійського парламенту надавали великого значення розвитку усіх напрямків української культури. Так, у Головному відділі «Просвіти» діяв так званий «конкурсний суд» (літературне журі), до якого входили, окрім І. Франка, К. Студинського, О. Колесси, депутати австрійського парламенту – О. Барвінський, А. Вахнянин. Це журі оголошувало різноманітні конкурси серед авторів, що публікували свої твори в альманасі «Просвіти» [Там само, с. 37].

Українські депутати австрійського парламенту ініціювали будівництво приміщення для українського Народного театру у Львові, який, за задумом, мав стати «підйомом розвою українсько-руської штуки драматичної» [41, арк. 2].

Для реалізації проекту у 1903 р. було створено єдиний Крайовий комітет, який би займався справою будівництва руського Народного театру у Львові. Його головою обрано К. Левицького, заступниками – Є. Олесницького та В. Шухевича [171, с. 36].

Вагому роль відігравали депутати-українці австрійського парламенту у діяльності Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, яке напередодні Першої світової війни фактично набуло статусу Всеукраїнської академії наук. Ця організація створена у Львові у 1873 р. під назвою Літературне товариство імені Шевченка. Його співзасновником і президентом був депутат О. Барвінський, а членами – депутати С. Дністрянський, О. Колесса, К. Левицький, В. Охримович, Є. Олесницький, Ю. Романчук [320, с. 602]. Метою товариства окреслено «вспомогати розвій рускої (малоруської) словесности». Матеріальною базою стала друкарня, що мала бути «підставою літературного руху» [220, с. 142].

Депутат австрійського парламенту О. Барвінський був головою НТШ у 1893–1896 рр. Завдяки лояльній політиці до польських органів влади у Східній Галичині, йому вдалося забезпечити регулярну фінансову підтримку товариства Галицьким крайовим сеймом та Міністерством віросповідань та освіти Габсбурзької монархії, а також взяти під своє керівництво організацію державного замовлення на друк українських шкільних підручників, яким раніше опікувався Ставропігійський інститут [216, с. 145]. Так, у 1912 р. австрійський уряд надав НТШ 390 тис. крон субсидій, що сприяло значному покращенню матеріального стану товариства. У 1913 р. на потреби товариства із бюджету Австро-Угорської монархії було надано 25 тис. крон [171, с. 38–39].

Українські депутати австрійського парламенту ініціювали створення різного роду сільськогосподарських, економічних та фінансових організацій. Йдеться, зокрема, про товариство «Сільський господар», засноване у Золочівському окрузі. З 1909 р. воно активно співпрацювало з «Просвітою» і розвинулося до найважливішого українського сільськогосподарського об'єднання. Найбільшу роль у перетворенні цього товариства у ієрархічно-впорядковану масову організацію зіграв український депутат австрійського

парламенту Є. Олесницький (у 1909 р. обраний президентом), а інші депутати були засновниками та уповноваженими місцевих філій цього товариства (М. Петрицький, Т. Старух (Снятин), Д. Танячкевич (Золочів), К. Трильовський (Яблунів).

Відкривалися численні кредитні товариства, ощадні каси та страхові спілки, якими займалися та керували депутати австрійського парламенту. Як правило, такі спілки діяли у тому місці, де працював той чи інший депутат (Л. Бачинський – директор ощадної каси в Станіславі; Г. Цеглинський – голова Української ощадної каси в Перемишлі й президент кредитної спілки «Віра» там же; В. Яворський – засновник Лемківського банку в Новому Сяні; М. Лагодинський – директор кредитного товариства «Руська каса» у Делятині, а також директор Галицької ощадної каси у Львові; К. Левицький – директор «Центробанку» у Львові, Лев Левицький – засновник Райфайзенкаси у м. Сколе, К. Мандичевський – засновник окружної ощадної каси у Надвірній, В. Охримович – директор страхового товариства «Дністер» у Львові; Є. Олесницький – засновник і директор кредитної каси у Стрию; С. Онишкевич – засновник ощадного і кредитного товариства у Чижевичах; Є. Петрушевич – член правління окружної кредитної спілки у Сокалі; Д. Танячкевич – засновник кредитного товариства «Правда» та інші) [320, с. 601].

Одним із проявів громадсько-політичної діяльності українських депутатів австрійського парламенту була їхня видавнича та публіцистична діяльність. У цей період преса і публіцистика були одним із основних засобів формування політичної та національної свідомості, ведення передвиборчої агітації.

За сприяння Є. Олесницького та К. Левицького у квітні 1889 р. почав видаватися правничий журнал «Часопись правнича». Редакторами цього видання у свій час були К. Левицький, С. Дністрянський. Журнал містив статті з історії права, переклади законів Австро-Угорської імперії українською мовою та коментарі до них. Публікації журналу були поділені на рубрики: «Практика судова», «Бібліографія», «Наукова хроніка», «Із судейської практики», «Замітки літературні». Остання рубрика в свою чергу поділялася на розділи: «Історія і

філософія права», «Право економічне», «Право приватне», «Право карне і процес карний» [171, с. 49].

У 1900 р. завдання «Часописі правничої» визначалися наступним чином: «Ми повинні в науці права змагати до сеї ровені, якої від нас домагається становище в культурній Європі, поступати дорогою, яку нам вказують наші відносини й наші суспільні потреби. Тому крім правничих питань із нашої минувшини не можемо позабутися про теперішні, – для нас важні питання того позитивного права, серед якого живемо, мусимо пізнати наше державно-правне відношення до тих держав, в яких маємо права горожанства, мусимо плекати права нашої народности (...), далі мусимо пізнати наші правні звичаї, наші дійсні відносини суспільні» [134, с. 3].

«Часопись правничача» займала важливе місце серед засобів просвітницької діяльності і не лише поширювала правові знання українською мовою, а й певним чином відображала стан національно-культурного й політичного життя українського населення в Галичині. Також вона була першою вдалою спробою об'єднання усіх українських правників й стала основою для законотворчих процесів та фахового спілкування українських правників.

1 жовтня 1879 р. майбутній депутат австрійського парламенту Ю. Романчук розпочав видавати політичний й господарсько-економічний часопис «Батьківщина». На її сторінках піднімалися питання, що стосувалися різноманітних аспектів життя українського народу. У першому номері часопису «Батьківщина» прозвучав заклик до боротьби із польським засиллям за утвердження української національної окремішності. У разі, якщо українська нація у цій боротьбі програє, вона втратить усе: «цілу нашу батьківщину, нашу землю, нашу худобу, нашу хату, нашу одежу, нашу віру, нашу мову – і ми мусимо тоді цілком загинути!» [171, с.51].

«Батьківщина» стала основою для майбутньої газети «Діло». Неофіційним редактором часопису «Батьківщина» був і К. Левицький.

У травні 1903 р. Юліан Романчук став одним із членів-засновників газети «Ruthenische Revue», яка мала за мету ознайомлювати світову громадськість з українським народом.

На початку 1897 р. К. Левицький почав редагувати тижневик «Свобода» – політичний, просвітній і господарський часопис для селян.

Важливу роль у формуванні правової свідомості та правової культури українського населення Галичини мали видані українськими депутатами австрійського парламенту наукові розвідки та навчальні матеріали.

Йдеться, зокрема, про виданий К. Левицьким у 1893 р. «Німецько-український правничий словар». К. Левицький працював над ним майже 10 років (1920 р. перевидано у Відні). Під час цієї роботи К. Левицький консультувався з Титом Реваковичем. У листі від 28 грудня 1882 р. до Т. Реваковича К. Левицький писав про словник, що він: «міг послужити за постійне джерело при видавництві закону австрійського в руській мові, до практичного ужитку русинів і котрий відповідав би бодай в частині вимогам розвою нинішньої нашої руської словесности» [62, арк.3]

Для популяризації правової та економічної освіти українські депутати австрійського парламенту видавали популярні брошури, що виходили переважно у серії видань «Просвіти». До них належали календарі «Просвіти», авторами яких в різний період були К. Левицький, Ю. Целевич, Ю. Романчук та інші [171, с. 53].

К. Левицький у праці «Наша свобода, або які ми маємо права» роз'яснював зміст політичних і економічних перетворень, що проходили у Габсбурзькій монархії. У цій науковій розвідці він тлумачив значення конституції 1867 р. та створених нею державних органів [219, с. 10–12].

Велика кількість праць написана на економічну тематику. Українському населенню пояснювались новітні засоби економічної та господарської діяльності, способи самоорганізації та надавалися практичні поради у цій сфері. Зокрема К. Левицький був автором праць: «Про каси позичкові», «Про нові гроші», «Про охорону власності польової», «Про закон про товариства і право

збору», «Про шпихліри і крамниці», «Сільські каси позичкові і щадниці», «Про нові спілки господарські», «Порадник торгівельний (у співавторстві з І. Петрушевичем).

Ю. Романчук видав декілька праць на політико-правову тематику. Це, зокрема, брошура «Die Ruthenen und ihre Gegner in Galizen» (Русини і їх противники в Галичині) – про утиски поляків українського населення Галичини [316, с. 21], «Про выборы до Сойму», «Про выборы до Рады Державной» та інші.

Парламентську діяльність поєднував із науково-правовою також прихильник концепції «вільного», «живого» права С. Дністрянський [302, с.58]. Його монографія «Національна статистика» була значним внеском у вивчення тогочасного економічного, культурного та демографічного потенціалу регіону.

Праця В. Будзиновського «Наші права» роз'яснювала, які права українському народові в Східній Галичині надані Конституцією Австро-Угорщини 1867 р. [162]. У «Виборчій програмі» В. Будзиновський вказував на важливу роль українських послів австрійського парламенту для життя народу: «яких послів вибере собі наш нарід, така буде наша доля, така буде доля наших дітей і внуків» [169, с. 3].

Однією із першорядних проблем для українських депутатів у австрійському парламенті стало питання відкриття українського університету у Львові. Адже, не зважаючи на те, що вища освіта в Австро-Угорській монархії була доступною для всіх, однак, на початку ХХ ст. серед студентів Львівського університету українців було 29,4 %, Віденського – 0,6 %, Краківського – 1,2 %, Чернівецького – 12,2 % [267, с. 41].

Львівський університет засновано цісарським актом від 21 жовтня 1784 р. Декретом надвірної канцелярії від 9 березня 1787 р. створений при університеті науковий інститут, так званий «Studium Ruthenum», в якому предмети богословських та філософських наук викладалися українською мовою. Заснування інституту стало свого роду доказом того, що цісар Йосиф II

створював Львівський університет й для задоволення культурних потреб українського народу в Східній Галичині.

1805 р. університет перетворено на ліцей, а 7 серпня 1817 р. цісар Франц I відновив його та назвав його своїм іменем. Викладання в університеті, як і в середніх школах в краї, проводилось німецькою мовою.

27 січня 1849 р. цісарським розпорядженням на території української частини Галичини введено обов'язкове вивчення української мови: «В гімназіях української частини Галичини на разі всі предмети науки мають викладатись німецькою мовою, поки не зможуть подавати науки в українській мові всі професори та учителі з потрібним язиковим підготуванням (...). Щодо наук університетських, то приймається так само за підставу, що виклади мають відбуватися в німецькій мові доти, доки не найдуться здатні учителі та відповідно підготовлені студенти задля науки в крайовій мові, а теперішні професори, що не знають тої мови остаються на своїх місцях».

В тому ж 1849 р. 19 грудня в університеті засновано кафедру української мови та літератури, яку очолив Я. Головацький. Ще в 1848 р. утворено на богословському відділі кафедру пасторальної теології з українською мовою викладання. Від 1849 р. догматика, катехитика, та методика викладались українською мовою. 28 березня 1862 р. засновані ще 2 українські кафедри на правничому відділі та передбачено подальше відкриття українських кафедр на всіх інших відділах залежно від появи відповідних українських викладачів [254, с. 42–45].

Із таким статусом Львівського університету не бажали погодитись польські політичні сили. У 1866 р. намісник Галичини граф А. Голуховський звернувся до ректора університету з домаганням запровадити в університеті польську мову викладання, бо розпорядок з 1862 р. – зазначав А. Голуховський – «виданий лише в інтересах української мови, польська людність уважає та з болем відчуває як обмеження прав польської мови й відсунення її на другий плян». В результаті цього було запроваджено три польські кафедри права.

У 1871 р. цісар Франц-Йосиф видав постанову про утравістичний характер університету у Львові. Та вже 27 квітня 1879 р. введено польську мову як офіційну для університету, хоча формально утравістичний характер ще зберігався [254, с. 46–47].

Вимога заснування окремого українського вищого навчального закладу була висунута на вічі українських студентів австрійських університетів 13 липня 1899 р. [255, с. 99]. Меморіал, проголошений депутатом Л. Цегельським на цьому зібранні про функціонування окремого українського університету, а не лише окремих кафедр, підписали 449 студентів і 57 випускників гімназій [301, с. 38].

Віче та його постанови справили велике враження не лише на українську громадськість, але й на польську. Тогочасна польська преса (*Dziennik polski*) навіть назвала постанови віча «дикими та смішними рішеннями» [255, с. 52].

У березні 1900 р. у Львівському університеті відбулася перша сутичка між українськими та польськими студентами, в результаті якої 20 польських та 3 українських студенти дістали поранення.

14 липня 1900 р. відбулося нове віче українського студентства, що проголосило ідею самостійності української держави та поновило резолюцію 1899 р. За результатами цього віча вислано другий меморіал до міністерства освіти у Відні, до якого долучено петиції до австрійського уряду всіх українських культурно-освітніх установ в університетській справі. Австрійський уряд відповів мовчанкою. Основною причиною такої реакції австрійської влади, як зазначає В. Мудрий, було те, що «всякі вражіння від українського народу йшли до Правительства через фільтр польської, всевладно тоді пануючої й впливової шляхти» [255, с. 52–53].

Студентські зібрання 3 і 8 жовтня 1901 р., на яких були присутні 300-400 українських студентів, отримали безпосередню підтримку українських депутатів австрійського парламенту [111, с.1; 112, с.1].

19 листопада 1901 р. депутат Ю. Романчук у австрійському парламенті виступив із пропозицією, щоб уряд подав проект закону про заснування

власного українського університету у Львові, а до того часу, щоб було утворено паралельні кафедри з українською мовою викладання. Адже, на думку Ю. Романчука, «український університет був надзвичайно потрібний як для практичних, так і для культурних цілей українців» [114, с. 1].

Ця вимога не набрала необхідної (2/3) кількості голосів, у результаті чого 3 грудня 1901 р. 440 українських студенти застосували новий вид протесту сецесію (масовий вихід студентів з університету. – А.Б.) та залишили Львівський університет. Згодом усі вони були зараховані на навчання в університети Кракова, Відня, Праги [115, с. 1].

На думку І. Пулюя, неспроможність українських депутатів австрійського парламенту вирішити «університетську справу» пояснюється тим, що вони не мали спільної позиції у питанні створення українського університету: «не знаючи усіх деталей та процедури заснування європейських університетів, українські депутати легко відступали, погоджуючись у всьому із міністром освіти та віросповідань. Свого часу міністр віросповідань та освіти Габсбурзької монархії Г. Гартель заявляв, що кошти на український університет у Львові може б і знайшлись, проблема в тому, що університетське питання тісно пов'язане з політикою, та ще й тому, що між українцями немає достатньої кількості викладачів з науковим ступенем. Міністр обіцяв стипендії тим українцям, що мали бажання готуватись до захисту наукових робіт». Також І. Пулюй звинувачував українських депутатів у тому, що жоден з них не зміг довести міністрові, що кошти на створення університету – це гроші з податків, які українці платили і готові платити [56, арк. 8]. Надаючи допомогу у створенні українського університету, І. Пулюй склав список професорсько-викладацького складу, який був необхідний для діяльності університету [Там само, арк. 10] і зазначав, що українські депутати повинні «(...) з огляду на потреби культурного змагання руського народу, ставити внесення, щоб Рада Державна вже тепер ухвалила потрібні кредитні основання для цілого руського університету» [Там само, арк. 16].

4 грудня 1901 р. депутати С. Дністрянський, О. Колесса та Е. Озаркевич подали петицію австрійському парламенту про утворення у Львові приватного українського університету [288, с. 571]. Гроші на цей навчальний заклад мали б збиратися з українського громадянства через підписку як спеціальний добровільний національний податок.

Частина українських політиків Галичини вважали ідею створення приватного університету невдалою, оскільки він не мав би офіційного статусу. Але навіть сам план утворення приватного українського університету стурбував польські органи влади в Галичині. Почалися допити усіх тих, хто був причетний до справи україномовного вищого навчального закладу [58].

Втім, не всі польські політичні сили виступали проти створення окремого українського університету. Зокрема, член Польського кола у австрійському парламенті С. Старжинські у листі до М. Бобжинського зазначав, що в цій справі слід зайняти нейтральну позицію, і якщо усе ж потрібно буде погодитись на відкриття окремого українського університету, він має бути утворений не за кошти поляків [78, с. 40–50].

Діяльність українських депутатів австрійського парламенту в університетській справі істотно активізував новий виборчий закон 1907 р. про загальне виборче право, який значно збільшив представництво українського народу Галичини в парламенті. Вперше депутатами парламенту стали викладачі Львівського університету С. Дністрянський та О. Колесса. Вимогу утворення українського університету у Львові як одне з найважливіших завдань було включено в програму Руського клубу в парламенті [130, с.2–3].

Українські депутати XI каденції ініціювали переговори з урядом, шукали союзників серед парламентських представництв інших народів, зверталися з запитом до уряду. Однак позиція австрійської влади щодо створення українського університету залишалася суперечливою і непослідовною.

Українські депутати, які не входили до Руського клубу – члени соціал-демократичної партії також підтримували ідею створення українського університету у Львові. Уже під час першої сесії нового австрійського

парламенту (17 червня – 24 липня 1907 р.) вони внесли резолюцію в університетській справі. В грудні 1907 р. з великою промовою в парламенті виступив Я. Остапчук, який вимагав заснування українського університету та значного збільшення українських шкіл. Тоді ж при підтримці всього соціал-демократичного клубу Я. Остапчук та С. Вітик внесли інтерпеляцію в справі Львівського університету [199, с. 91].

У грудні 1908 р. українська фракція у австрійському парламенті надіслала листа міністерству віросповідань на освіти, в якому в котрий раз обґрунтувала свої вимоги і нагадали, що вже протягом багатьох років українське населення Галичини та його представники вносять пропозицію про заснування власного українського університету у Львові. У листі ставилася вимога до австрійського уряду підготувати для цього необхідну документацію.

Уряд час від часу надавав обіцянку про підготовку викладацького складу – за наявності відповідних українських кандидатів, та про призначення наукових кадрів для професорського складу українського університету. За словами, Ю. Романчука, українська фракція у австрійському парламенті запропонувала уряду двох кандидатів, які відповідали усім вимогам, для того, щоб читати лекції українською мовою у Львівському університеті: І. Горбачевського, професора хімії та колишнього ректора університету у Празі, та доктора М. Зобкова, приват-доцента австрійського та римського права в університеті у місті Загреб, колишнього професора університету в Софії [51, арк. 7].

Український клуб у парламенті докладав подальших зусиль, щоб забезпечити необхідні культурні та освітні потреби свого народу у галузі вищої освіти [Там само, арк. 9–10].

4 березня 1910 р. відбулася нарада в «університетській справі» у міністра освіти графа Штюрка, де були присутні українські депутати Ю. Романчук та О. Колесса. Вони заявили про намір прийняти компромісне рішення: після утворення власного університету, існуючий залишається польським.

Під час виступу на нараді у міністра освіти депутат О. Колесса вказав, що утворивши український університет і реорганізувавши Наукове Товариство ім.

Шевченка на Академію, українське суспільство Галичини буде мати свій освітньо-культурний осередок у Львові, який працюватиме для всього українського народу [220, с. 541–543].

У 1910 р. польське керівництво Львівського університету активізувало діяльність за визнання університету суто польським [255, с. 65]. Українські парламентарі запротестували і розпочали акції серед українського населення краю. У Львові, Перемишлі, Чернівцях відбулися масові віча, на яких виступали депутати австрійського парламенту С. Вітик, К. Трильовський, О. Колесса, К. Левицький [131, с. 1].

Активну участь в університетській справі узяв митрополит Української греко-католицької церкви, депутат Палати панів австрійського парламенту А. Шептицький. 28 червня 1910 р. він виступив у Палаті панів австрійського парламенту з промовою на захист прав українців навчатися рідною мовою [132, с. 3].

Ситуація у питанні Львівського університету загострилося після подій 1 липня 1910 р. В результаті сутичок між польськими та українськими студентами загинув український студент юридичного факультету Адам Коцко, який пов'язував своє майбутнє із правничою діяльністю, захистом прав українського народу. Ще одного українського студента Леонтовича було поранено в ногу. Із затриманих в університеті 300 студентів 128 українців було заарештовано і кинуто у тюрму [43].

Того самого дня президія Українського парламентського клубу подала міністру барону Бінерту на підставі отриманих даних опис цієї події, бо у більшості польських видань уся вина за те, що сталося, покладалась на українців. Зокрема, оголошувалось, що поляки зовсім не стріляли, а українці самі вбили А. Коцка, стріляючи в сторону поляків [42, арк. 42; 124].

Після липневих подій 1910 р. українське представництво в австрійському парламенті в особі його голови К. Левицького знову запропонувало компроміс у вирішенні справи українського університету. У промові 25 січня 1911 р. К. Левицький зазначив, що єдиним способом справедливого й обопільно

вигідного для українців і поляків розв'язання назрілої проблеми є поділ Львівського університету на два — польський і український. Голова Українського клубу запропонував полякам і уряду таку форму угоди: існуючі кафедри з українською мовою викладання (3 – на богословському, 3 – на правничому, 4 – на філософському факультетах) ліквідовуються в університеті й на перехідний період стають окремим університетським закладом у Львові. Тільки тоді, коли українською мовою відбуватимуться заняття й діятиме відповідна кількість кафедр, цей заклад перетвориться в самостійний український університет, а діючий університет у Львові стане чисто польським [121, с. 1].

Зневірившись у можливості поладити університетську справу звичайним способом, українські депутати 26 березня 1912 р. вдалися до «інструментальної» обструкції в парламенті, яка спонукала прем'єр-міністра К. Штірка активізувати переговори [207, с. 428]. .

Прем'єр-міністр граф К. Штюрк пообіцяв скликати спеціальну конференцію в університетській справі й цим способом обструкція була припинена. Така конференція відбулася, але вона була лише вступом до початку переговорів між австрійським урядом та поляками, з однієї сторони, та українцями, з іншої. Тому українці сконкретизували свої вимоги: дотеперішній правовий статус Львівського університету не може змінитися до часу заснування самостійного українського університету, який має бути створений саме у Львові і розпочати свою діяльність протягом найближчих 5 років [255, с. 69].

26 квітня 1912 р. в університетській справі відбулася спеціальна нарада Українського парламентського союзу, на якій голова К. Левицький отримав повноваження вести переговори за участю українських професорів Львівського університету. 3 травня 1912 р. К. Левицький подав до міністра освіти і релігії запит стосовно заборони зборів українського студентства у приміщенні Львівського університету. На початку травня 1912 р. К. Штюрк запевнив К. Левицького, що Польське коло погодиться на заснування українського

університету у Львові. Однак ця інформація викликала бурхливі протести польських професорів Львівського університету, які внесли меморіал до парламентської фракції «Kolo polske», де заявили, що Львівський університет не допустить, щоб український університет користувався науковими засобами теперішнього університету, та, що Рада міста Львова також протестує проти створення українського університету у Львові [171, с. 87–88; 255, с. 69].

4 червня 1912 р. Австрійський уряд розробив перший проект в справі створення українського університету, який більшою мірою відповідав інтересам польського населення Галичини, ніж українців. Заснування українського університету відкладалося на 10 років; місце його перебування не вказувалося, його мав визначити парламент окремим законом [133, с. 2].

У відповідь українські депутати розпочали обструкцію в парламентських комісіях нескінченними промовами, а потім перенесли їх до парламенту. Зокрема, депутат Л. Бачинський під час нарад над військовим бюджетом промовляв безперервно 13 годин. В результаті цього міністр освіти Гусарек дав завірення, що український університет буде заснований протягом 6 років, розпочнеться підготовка українських кандидатів на кафедри та буде визначено місце знаходження університету. Обструкцію було припинено та розпочато нові переговори [255, с. 72].

В кінці 1912 р. – на початку 1913 рр. університетська справа увійшла в остаточну стадію. Проект цісарського листа від 27 грудня 1912 р. передбачав заснування українського університету до початку 1916 р. [220, с. 637]. Однак, на початку 1913 р. переговори знову зайшли у безвихідь, бо «поляки ніяк не хотіли згодитись на осідок українського університету у Львові» [254, с. 74].

У січні 1913 р. голова українського парламентського союзу К. Левицький знову подав запит до міністра освіти з вимогою рівноправного трактування українських та польських студентів у Львівському університеті [126, с. 1] та 27 січня 1913 р., у відповідь на запрошення К. Штюрка продовжити переговори щодо відкриття українського університету, заявив: «Український Парляментарний Союз констатує, що правительство відступило від занятого

ним становища, на користь Поляків, – домагаючись, щоби зараз був установлений польський характер львівського університету, – та уважає всякі дальші переговори з правительством в університетській справі за виключені, доки воно стояти буде при односторонній – Польським Колом уложеній формулі» [220, с. 642].

Під час Першої світової війни боротьба за український університет тривала. Українські депутати австрійського парламенту й надалі зверталися до австрійської влади із вимогою про заснування українського університету [255, с. 75].

Берестейський мир та його додатковий таємний протокол, який гарантував поділ Галичини на дві частини: польську і українську тим самим вирішував справу українського університету у Львові та умови його виконані не були. Станом на 1918 р. Львівський університет залишався утраквістичним [Там само, с. 78].

Значною заслугою українських депутатів австрійського парламенту у досліджуваний період (К. Левицького, К. Трильовського) були їх ініціативи зі створення й організації військових формувань, а саме Українського січового стрілецтва (УСС), як майбутньої військової сили для розбудови Української Держави. УСС виражав надії національно свідомої частини населення Східної Галичини на виборення української держави.

Українська бойова управа була створена у складі двох самостійних секцій – організаційної та військової [61, арк. 1].

Після вибуху світової війни К. Левицькому довелося подолати чимало труднощів у переговорах з австрійським урядом, щоб домогтися формування українських військових частин. На заклик про організацію добровольчого українського легіону відгукнулося понад 28 тис. юнаків, багато з яких належали до організацій «Сокіл», «Січ», «Пласт». Стурбовані можливістю виникнення великих українських військових сил, польські політичні сили домовилися з австрійським урядом, щоб до українського легіону прийняли лише 2,5 тис. чол.

Довготривалість вирішення питання пояснювалася ще й тим, що «ледве не всякий вважав себе покликаним переговорювати з урядом в справі стрільців на власну руку». К. Левицький вів переговори з цього питання з галицьким намісником В. Коритовським і Львівським військовим керівництвом. 14 серпня 1914 р. він виїхав до Відня, де відбулося за участю міністрів закордонних справ і оборони слухання справи про українських добровольців у прем'єр-міністра К. Штюрка, але наразі ці переговори виглядали, як «вияв політичної куртуазії та ввічливості».

Позиція Львівського військового командування не відповідала запевненням, які отримали українські політики у Відні: «Одні говорили одне, а другі робили друге. Але й одні й другі дивилися на нашу добровольчу формацію, як на зайвий, в умовах воєнного часу клопіт». Лише в середині серпня 1914 р. К. Левицький отримав від австрійської влади остаточний дозвіл на формування українського військового легіону під назвою «Українські Січові Стрільці», який «за задумом творців, мав стати зав'язком українського війська» [171, с. 115]. Урядові кола не дозволили сформувати окреме військо, а погодились лише на формування обмеженого легіону УСС, що став частиною австрійського війська [293, с. 52].

3.4. Боротьба українських депутатів австрійського парламенту за впровадження української мови в діяльності освітніх, адміністративних та судових інституцій Габсбурзької монархії

Одним із найважливіших громадянських прав українців, яке потребувало захисту, було право на вживання рідної мови у державних органах влади, органах місцевого самоврядування, судах, школах та інших сферах публічного

життя. Визначальну роль у боротьбі за мовні права відігравали українські депутати австрійського парламенту.

Мова – це суть нації, існує мова – існує й нація, з розвитком мови розвивається й цивілізація. Мова є знаряддям національної свідомості. Ключову роль мови в утворенні держав підтверджує абсолютне переважання у Європі країн, об'єднаних однією загальнонаціональною мовою. З 47 європейських країн (якщо враховувати Росію, Закавказзя і Туреччину) своя національна мова є державною у 41 країні, тобто у 85 % від загальної кількості [253, с. 256]. Саме з боротьби за мову здебільшого починається боротьба народів за свої права і національну державу.

Український народ впродовж століть був позбавлений права на рідну мову. У XIX ст., коли з'явилися ознаки національного відродження, землі, де жили українці, перебували в межах двох багатонаціональних імперій: Російської та Австрійської. Цей політичний поділ залишався без суттєвих змін аж до Першої світової війни. У Російській імперії у II пол. XIX ст. українська мова опинилася під тиском обмежень та заборон Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р.. Водночас в конституційній Австрії у сер. XIX – поч. XX ст., порівняно з Росією, українська (*рутенська* – А.Б.) мова мала більш сприятливі умови. Релізація декларованих внутрішніми законами Австрії прав української мови стала важливим завданням українських депутатів австрійського парламенту.

Парламентська боротьба за впровадження української мови в діяльності публічних установ розпочалася з того, що 25 квітня 1848 р. Фердинанд I проголосив Конституційну грамоту Австрійської монархії. У загальних засадах Конституційної грамоти проголошувалося, що для всіх народів держави забезпечується непорушність їх народності і мови. Чільне місце відводилося громадянським і політичним правам громадян, таким як: свобода віросповідання, совісті і особи, свобода мови й книгодрукування, свобода створення різних об'єднань (товариств), право бути власником землі, займатися будь-яким видом заробітку чи промисловості, не заборонених законом.

6 листопада 1848 р. українські депутати австрійського рейхстагу разом з іншими членами Головної Руської Ради подали цісарю Фердинанду I петицію, в якій були викладені такі вимоги: «а) здійснення навчання українською мовою у всіх народних школах: сільських, парафіяльних, головних і окружних (училищах) тих округів Галичини, населення яких переважним чином є русинське (українське. – А.Б.); б) здійснення навчання українською мовою у вищій школі в округах Галичини, заселених українцями; в) оголошення крайових прав, цісарських наказів і постанов та всіх інших урядових актів українському народові українською мовою, оскільки оголошення їх німецькою та польською мовами робить незрозумілими їх українському народові; г) щоб урядники, приставлені до заселеної українцями частини Галичини, добре розуміли українську мову; д) щоб греко-католицьке духовенство навчалось таким чином, аби могло своїм парафіянам науку віри і моралі подавати українською мовою» [220, с. 17].

Петиція була розглянута цісарем Фердинандом I і міністр внутрішніх справ Піллерсдорф 9 травня 1848 р. надіслав депутатам відповідь, в якій вказувалося, що цісар наказав видати відповідні постанови з приводу поставлених вимог, а саме: 1) у всіх народних школах тих округів, в яких українці становлять більшість населення, шкільне навчання має здійснюватися українською мовою; 2) з огляду на те, що українська мова ще не зовсім пристосована до викладання у вищій школі, запровадити українські кафедри [Там само, с. 18].

На виконання цих постанов наприкінці 1848 р. у Львівському університеті заснована кафедра української мови, яку очолив Я. Головацький. А в 1849 р. у Східній Галичині українська мова в освітніх закладах отримала статус обов'язкового предмету, а польська – факультативу [318, с. 65].

Значна увага питанням відродження української мови в Галичині була приділена у відозві до українського народу, опублікованій у першому номері україномовної газети «Зоря Галицька» від 15 травня 1848 р. Її підписав голова Головної Руської Ради депутат австрійського парламенту єпископ Г. Яхимович.

Відозва містила заклик до українського народу розвивати й піднімати українську народність у всіх її проявах: вдосконалювати українську мову, запроваджувати її у нижчих і вищих школах, розширювати видавництво літератури українською мовою, запровадити і на належному рівні забезпечити вживання української мови в публічних установах і т.д. Водночас з цим депутати Віденського рейхстагу І. Доленчук, В. Моргоч, В. Кирстя та Л. Кобилиця наприкінці 1848 р. та на початку 1849 р. двічі вносили в парламент протести, відстоюючи право виступати на засіданнях парламенту українською мовою [160, с. 14-15].

29 червня 1850 р. цісарським патентом ухвалена «Крайова Конституція» для Галичини. Ст. 4 розділу I «Про Край» проголошувала: «народи русинський (український), польський та інші етноси (мешканці) користуються рівними правами, і кожна нація (етнос) має непорушне право плекати свою мову, свою народність, культуру» [273, с. 54]. Це означало законодавче визнання існування русинського (українськог. – А Б.) народу, який має свою мову.

Важливим нормативно-правовим актом, що визначав правовий статус української мови в Галичині у адміністративних та судових інституціях, стало розпорядження Міністерства юстиції від 9 липня 1860 р. № 10.340 головам апеляційних судів у Львові та Кракові, а також державної прокуратури у Львові та Кракові. У ньому вказувалося: «Щодо мови судочинства на території Королівства Галичини та Володимирії (включно з Буковиною), які відносяться до Львівського апеляційного суду, то польська та руська є краєвими мовами». Тобто поляки і українці отримали формально однакові права щодо вживання та використання своїх мов та території Східної Галичини [160, с. 15].

Відновлення абсолютизму позбавило Австрійську монархію представницького органу (рейхстагу) аж до 1861 р. Проте з відновленням роботи парламенту у 1861 р. активність українських депутатів у боротьбі за права української мови відновилась. Уже на першому засіданні український депутат Ю. Турецький склав присягу українською мовою. У подальшому виголошення присяги в австрійському парламенті крайовими мовами стало

нормою. Загалом австрійська влада усвідомлювала потребу дотримання конституційних прав, в тому числі і мовних, кожного з народів, які населяли багатонаціональну Габсбурзьку монархію. Це знайшло своє відображення й у прийнятій 21 грудня 1867 р. Конституції Австрії [Там само, с. 15].

Основою мовного законодавства Австро-Угорщини була ст. 19 Основного державного закону про загальні права громадян для королівств і земель, представлених у парламенті. В ній проголошувалося: «Всі народи держави рівноправні й кожен народ має непорушне право берегти й розвивати свою національність і мову. Держава визнає рівноправність усіх вживаних у краї мов у школі, уряді та приватному житті. В краях, де живе кілька народів, мають бути прилюдні установи навчання так уладжені, щоби кожен з тих народів одержав потрібні засоби для науки в своїй мові без силування до вивчення другої краєвої мови» [309, с. 401].

Відповідно до цих положень, на території Східної Галичини подання до всіх органів державної влади та місцевого самоврядування можна було вносити українською мовою, а органи влади мали обов'язково надавати відповідь мовою, в якій надходило подання. Якщо розгляд справ адміністративними чи судовими інстанціями проходив в усній формі, він мав вестися мовою, якою користуються сторони. Вся кореспонденція, яка надсилається сторонам, мала бути виражена мовою, якою користується сторона. Ця норма Конституції також давала право будь-якому громадянину звертатися до суду з приводу порушення його мовних прав.

Втім загальні права, закріплені в Конституції, виступали лише як принципи і догмати, якими мали керуватися органи держави та місцевого самоврядування під час виконання своїх функцій. Щодо ділової мови спілкування та ведення діловодства в крайових органах влади, принцип рівноправності мов, зазвичай, не дотримувався.

Гарантувати ж виконання та запроваджувати механізм реалізації принципу рівноправності народів, закріплений в Конституції, мало крайове законодавство. Щодо Галичини, то у XIX – на поч. XX ст. органом, який

видавав крайові закони, був Галицький крайовий сейм. Депутатами у Галицькому сеймі внаслідок особливостей куріальної виборчої системи у своїй більшості були поляки. У 1861 р., коли українці мали найбільшу кількість місць у Галицькому крайовому сеймі, вони становили лише 33 % від загальної кількості депутатів [87, s. 952].

Рішення Галицького крайового сейму здебільшого мали на меті полонізувати західноукраїнські землі. Очевидно, що українське населення Галичини поклало великі надії на реалізацію багатьох положень австрійських конституційних нормативно-правових актів. Проте їх реалізація у Галичині давалася важко через домінування у краї поляків, які після запровадження розширеної автономії провінції у 1867 р. (згідно так званою *Галицькою резолюцією* – А.Б.) домоглися того, що Коронний край, до складу якого входила Східна Галичина, досить швидко перетворився на «польський» [318, с. 66]. З того часу політичні, культурні, в тому числі мовні, права українського народу (що існували від «Весни народів») послідовно нищилися. Так, українську мову допускали в судах лише через наполегливі вимоги сторони процесу [243, с. 165].

22 червня 1867 р. депутати Галицького крайового сейму прийняли закон «Про мову навчання у народних і середніх школах Галичини». Основні положення закону забезпечували домінування польської мови. Це призвело до стрімкого ополячення середньої освіти, значно зменшилась кількість шкіл із викладанням українською мовою. Українська мова стала мовою умовно обов'язковою, у кращому випадку паралельно до основної мови викладання – польської. Так, якщо у 1869 р. у Галичині нараховувалося 1292 народні школи з українською мовою викладання та 62 українсько-польських, то у 1871 р. чисельність українських зменшилась до 572, а змішаних зросла до 787. З незначних приводів україномовні заклади освіти перетворювалися на школи з польською мовою викладання, а українські гімназії перетворювалися на утраквістичні (двомовні). Якщо один середній навчальний заклад з українською мовою навчання припадав на 82 тис. українців, то з польською – на

30 тис. поляків. Це при тому, що українці у 1900 р. у Східній Галичині становили 62,7 % від чисельності всього населення [318, с. 68].

Українські депутати австрійського рейхсрату розпочали наполегливу боротьбу за розширення використання української мови у освітніх інституціях Галичини. Вони подавали велику кількість меморандумів і петицій до парламенту з проханням змінити дискримінаційний стан у шкільництві. Важливе місце займали вимоги відкриття українських початкових і середніх шкіл у Львові, паралельних українських класів при гімназіях, зрівняння прав польської й української мов у шкільних закладах, зміни навчальних планів та видання українських підручників і посібників, створення українського університету.

Ця боротьба принесла певні позитивні результати, про що свідчать наступні дані: кількість україномовних початкових навчальних закладів в Галичині у 1911 р. зросла до 2514, у 1913 р. – до 2613. У 1914 р. функціонувало вісім державних українських гімназій (Львів, Перемишль, Тернопіль, Коломия, Станиславів, Вижниця, Кіцмань, Чернівці) та чотири приватні (Рогатин, Яворів, Городенка, Львів). У зимовому семестрі 1912 р. у Львівському університеті українською мовою читалися 16 курсів, не рахуючи практичних занять. Перед Першою світовою війною тут було вісім українських кафедр та чотири доцентури [253, с. 16].

З 1848 р. аж до 1918 р. у Габсбурзькій монархії усі нормативно-правові акти публікувалися німецькою та паралельно крайовими мовами (в т. ч. і українською).

Що ж стосується проведення засідань віденського парламенту, то С. Старжинський у 1867 р., описуючи дебати навколо питання про мову під час засідань парламенту, зазначав: «До цього часу немає жодного закону про мову засідань парламенту на користь будь-якої мови, наприклад німецької, оскільки жоден з депутатів під час дебатів теперішніх цього не вимагав. Відповідно до ст. 19 Конституції Австро-Угорщини, кожен з членів парламенту має право

виступати рідною мовою, чого однак не робить з огляду на мету засідання, жоден депутат» [160, с. 18].

Українські депутати австрійського парламенту активно проводили просвітницьку роботу серед українського населення Галичини, знайомлячи його з правовими засобами захисту своїх мовних прав. Прикладом служать праці депутатів К. Левицького «Про права руської мови» [222], С. Дністрянського «Права руської мови у Львівському університеті» [191], В. Бачинського «Боронім права руської мови в судах» [166] та ін.

Українські депутати з Буковини М. Василько та Є. Пігуляк лише протягом 1901–1902 рр. подали декілька десятків різного роду інтерпеляцій, звернень, запитів до різних установ, в яких піднімалися питання правового статусу української мови. Серед них особливо варто відзначити запити «Про призначення прокурорських чиновників у Чернівцях, які не володіють українською мовою» від 3 травня 1901 р., «Про неприйняття українських студентів у Чернівецькому університеті» від 26 лютого 1902 р., «Про ставлення до українських учнів у Другій гімназії м. Чернівців» від 21 березня 1902 р. Багато з цих звернень дали позитивний результат [192, с. 304].

У програмах українських політичних партій Галичини ставилась вимоги про належний правовий статус української мови. Наприклад, програма УНДП містила окреме положення, що стосувалось мови викладання в галицьких школах: «Жадаємо, щоби в українській частині Галичини і Буковини у всіх публічних школах наша українська мова була обов'язковим предметом науки» [292, с. 85].

Під тиском Русько-українського парламентського клубу центральний уряд у Відні до кінця 1907 р. узяв зобов'язання провести певні зміни на користь українців у Галичині. В мовній справі вони зводилися до наступного: «1) відкрити додатково дві кафедри з українською мовою викладання у Львівському університеті; 2) іматрикуляційну присягу виголошувати тільки українською, а не польською мовою, 3) налагодити справи урядової мови в громадах» [Там само, с. 133].

11 червня 1909 р. депутат К. Левицький подав офіційний запит до уряду щодо рівноправності мов (української і польської) у галицьких судах. Ставилися вимоги: «1) щоби для Східної Галичини іменувало тільки таких урядовців, що знають українську мову в слові і письмі; 2) щоби на підставі розпорядку міністерства судівництва з 9. липня 1860, ч. 10340, українські сторони могли свobodно уживати своєї мови при всіх судових розправах та щоби протоколи списувано і вирoki видавано в їх мові; 3) щоби поручено державній прокуратурі у Східній Галичині, що вони мають виготовлювати акти обжалування в матерній (тобто рідній – А.Б.) мові обжалуванних та в сій мові ставити внесення на головних розправах; 4) щоби на території східно-галицькій устійнено обов'язуючу постанову, що всі розправи судові з українськими сторонами мають вести ся в мові українській; 5) та щоби те примінювано також в поступованню неспорівім» [220, с. 517].

Того самого дня, 11 червня 1909 р., депутат К. Левицький від імені Русько-українського клубу виніс на обговорення парламенту невідкладну пропозицію про запровадження мовної рівноправності в судах Східної Галичини, що спровокувало так звані *галицькі дебати*, під час яких український депутат С. Дністрянський зазначив, що «галицьке управління юстицією, яке скерувало своє вістря проти українців, все більше перебирає на себе роль, яку раніше з успіхом відігравала політична влада». Депутат К. Трильовський перелічив чисельні випадки порушень нормативно-правових актів щодо використання української мови в судочинстві Галичини [160, с. 19].

Гостра дискусія у парламенті виникла після доповіді міністра юстиції В. Гогенбургера, який заявив, що в галицьких судах діють розпорядження про мову, а парламент витрачає час на розгляд неконструктивних пропозицій, хоча за декілька днів до цього міністр визнав незадовільний стан діловодства українською мовою та обіцяв особисто К. Левицькому врегулювати мовні відносини в судових інстанціях Галичини. Українське представництво було вкрай обурено заявою міністра, а депутат М. Василько вголос пошкодував, що буковинські посли *врятували позиції уряду* під час голосування про заснування

Аграрно-комерційного банку. Більшість депутатів австрійського парламенту підтримала українську пропозицію, внаслідок чого вона була ухвалена звичайною більшістю голосів.

Через обурення депутатського корпусу з приводу виступу міністра юстиції, президент міністрів Цислейтанії Р. Бінерт був змушений розпочати переговори з Русько-українським клубом. Українці висунули вимогу про призначення в суди Східної Галичини чиновників, які б володіли українською мовою. Вони вимагали забезпечення виконання розпорядження міністерства юстиції від 9 липня 1860 р., згідно з яким українці могли вільно користуватися рідною мовою під час судового процесу, а також підтвердження інструкцій державної Прокуратурі про видачу актів оскарження на рідній мові засуджених, а також запровадження постанови, за якою у Східній Галичині всі судові слухання між українськими сторонами мають відбуватися українською мовою [220, с. 517–518]. Після відповідних переговорів міністр юстиції скерував президії Вищого крайового суду у Львові вказівку про неухильне дотримання усіх існуючих правових норм відносно вживання української мови в судочинстві [160, с. 20].

У передвоєнні роки боротьба українських депутатів за правовий статус української мови набувала все гостріших форм. З парламентської трибуни лунали критичні заяви українських депутатів про бездіяльність австрійського уряду в українському питанні, застосовувались численні обструкції роботи парламенту.

У 1912 р. австрійський уряд, демонструючи свою формальну підтримку українців, видав інструкції для державних властей Галичини про однакове трактування української та польської націй. Відень заявив про свої наміри полагодити питання урядової мови у Галичині, питання мови викладання у Львівському університеті, введення тут кафедр з українською мовою викладання, усунення перешкоди при створенні українських середніх шкіл, унормування справи урядової мови у громадах [292, с. 87].

У 1914 р. українським депутатам вдалося отримати згоду австрійських органів влади та досягти угоди з польським політичним табором про відкриття українського університету у Східній Галичині. Проте для реалізації цього заходу, як і багатьох інших, які ініціювали депутати-українці австрійського парламенту щодо захисту прав української мови у Східній Галичині, стала на заваді Перша світова війна.

Відтак, аналізуючи діяльність українських депутатів парламенту Габсбурзької монархії щодо захисту української мови у Східній Галичині, виділимо наступні етапи цієї боротьби:

1) 1848–1860-ті рр. – започаткування та розгортання (проявлялась в основному через вимоги про відкриття українських шкіл);

2) 1867–1900 рр. – спад (через непропорційно занижене українське представництво в австрійському парламенті і крайовому сеймі та панівне становище поляків у краї);

3) 1900–1914 рр. – відродження та піднесення (перехід від ліберальних методів боротьби до тактики безкомпромісної опозиції).

Попри всі труднощі, які виникали на шляху захисту прав української мови, українські депутати австрійського парламенту домоглися того, щоб їй було надано де-юре рівного статусу з мовами інших народів імперії. Як зазначав з цього приводу М. Лозинський «...українська мова стала в Австрії не тільки органом літературного та загалом культурного розвитку українського народу в сфері громадянської самодіяльності, але також органом правно-публичного життя: українською мовою можна промовляти в австрійським парламенті та в галицьким та буковинським краєвим соймі, українською мовою оголошують ся державні та краєві закони й розпорядки властей, українською мовою послуговують ся в зносинах з горожа нами української народности державні й автономічні органи властей (адміністрація, суд, і т.д.), українська мова є викладовою мовою школи, не тільки народної, але й середньої, а також і університетських катедр» [230, с. 19].

Висновки до Розділу 3

Важливою складовою діяльності депутатів-українців в австрійському парламенті стала боротьба за проведення виборчої реформи 1907 р. з запровадження загальних, рівних і таємних виборів. Зміна виборчого законодавства Габсбурзької монархії у 1907 р. стала віхою у боротьбі українців Галичини за національне та соціальне визволення. Вона дала можливість широким народним масам брати участь у виборах, здобувати досвід політичної боротьби.

Незважаючи на окремі вади виборчої реформи, вона мала принципове значення для формування демократичних політичних традицій у Східній Галичині. Не випадково УНДП розглядала її як «тиху революцію» в краї .

Польсько-українське протистояння почало схилитися в українську сторону, а в австрійському парламенті вперше з'явилося значне українське представництво. В цих умовах австрійський уряд змушений був виробити нову політику щодо українського населення імперії.

Важливим аспектом виборчої реформи 1907 р. стало забезпечення законності виборчого процесу нормами кримінального права. Практика виборів попередніх років у Австро-Угорській монархії показала наявність чисельних зловживань та порушення конституційних прав та свобод громадян у сфері виборчого процесу і вимагала негайного вирішення. Під тиском постійної критики та звинувачень українських депутатів у бездіяльності органів державної влади щодо виборчих зловживань, 26 січня 1907 р. австрійський парламент прийняв Закон «Про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів».

Формами боротьби за автономію були як легітимні методи – діяльність політичних партій і громадських організацій, використання парламентської трибуни, організація віч, маніфестацій, страйків, так і не демонстративно антиурядові – обструкції засідань парламенту, що виражалися у довгих

промовах депутатів, шумовому супроводі, співі пісень, організації сутичок і бійок в залі засідань тощо.

Попри всі труднощі, які виникали на шляху захисту прав українського народу на власне автономне національно-територіальне утворення, депутати-українці австрійського парламенту своєю діяльністю сприяли формуванню національної свідомості, відродженню української культури та подальшій боротьбі українського народу Галичини за свої політичні права та створення власної української держави.

Важливе значення у боротьбі українських депутатів австрійського парламенту за національні права та інтереси української нації відіграла справа налагодження україномовної освіти на території західноукраїнських земель.

Українські депутати австрійського парламенту ініціювали створення також сільськогосподарських, економічних та фінансових організацій.

Одним із проявів громадсько-політичної діяльності українських депутатів австрійського парламенту була їхня видавнича та публіцистична діяльність, що проявлялась у редагуванні суспільно-політичних та наукових часописів, написанні брошур, в яких у доступній формі для широких верств населення коментувались назрілі політично-правові, фінансово-економічні та освітньо-культурні теми.

Однією із першорядних проблем для вирішення українськими депутатами у австрійському парламенті стала проблема відкриття українського університету у Львові.

Діяльність українських депутатів австрійського парламенту в університетській справі істотно активізував новий виборчий закон 1907 р. про загальне виборче право, який значно збільшив представництво українського народу Галичини в парламенті. Вперше депутатами парламенту стали викладачі Львівського університету С. Дністрянський та О. Колесса. Вимогу утворення українського університету у Львові як одне з найважливіших завдань було включено в програму Руського клубу в парламенті.

Важливо, що боротьба за ці та інші, ключові для українського сегменту населення Австро-Угорщини завдання (такі як, відродження національних збройних формувань), велася виключно легальними методами. У цьому відношенні український етнос – в особі свого парламентського представництва – виявив себе послідовником еволюційного шляху розвитку держави і права – подібно до громадян тогочасних Великобританії, Швейцарії, США. Натомість французька «революційна» модель еволюції державно-правових інституцій держави переважала в настроях та тенденціях польського етносу.

Корені західноукраїнського опортунізму, прихильності західних українців до еволюційної моделі державно-правового розвитку полягають в наступному: по-перше, революційності головного опонента русинів в Галичині – польського етносу та його політичних структур, зацікавлених у відновленні середньовічної Речі Посполитої коштом не лише етнічних польських земель, а й так званої історичної Польщі. Апелюючи до так званих історичних прав, польські політики та політизовані маси прагнули до радикальних зрушень і за найменшої можливості брали в руки зброю, як це було, приміром, в роки наполеонівських воєн та Весни народів 1848 р. Політична виваженість українців Австро-Угорщини в цьому контексті давала певні шанси на успіх, особливо в умовах конституційної монархії. По-друге, можна говорити про особливі симпатії українців до Відня на тлі східних контрастів. У підросійській Наддніпрянщині державно-правове регулювання національних відносин українців з титульною великоросійською нацією аж до царського Маніфесту 17 жовтня 1905 р. перебувало у межах дії Валуєвського циркуляру 1863 та Емського указу 1876 р.

ВИСНОВКИ

1. Вітчизняна та зарубіжна історіографія питання, представлена різними науковими школами, є достатньо об'ємною і в той же час суперечливою. Наукова достовірність монографічних досліджень та наукових статей залежить від особистості автора (безпосередній учасник подій з власною самооцінкою, «борець з українським буржуазним націоналізмом» радянського періоду, представник зарубіжної наукової школи тощо) та часу їх друку. Особливий інтерес представляють наукові праці останнього часу, що пояснюється відкриттям широкого доступу до раніше закритих архівних джерел.

Важливими групами джерел виступає преса кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також мемуарна література за авторства безпосередніх учасників подій.

Разом з тим комплексне монографічне дослідження наукової проблеми, визначеної в темі дисертаційного дослідження, наразі відсутнє.

2. Кінець ХVІІІ – початок ХХ ст. в Європі та світі ознаменувався двома моделями суспільного та державно-правового розвитку – еволюційною, батьківщиною якої стала колиска демократії Англія, та революційною, уособленою Францією (Велика революція 1789–1795 рр. Народи Європи та світу, виходячи з власних конкретно-історичних та суспільно-політичних умов, обирали той чи інший шлях – безкомпромісної боротьби (польські революції 1831 та 1863 рр., італійський гарібальдизм) чи, навпаки, мирного поступу, еволюції, опортунізму (від англ. *opportunity* – можливість, нагода).

Цісарський патент, який затверджував І австрійську конституцію від 25 квітня 1848 р., Попередня виборча ординація до першого австрійського Сейму від 9 травня 1848 р., Цісарський патент, який завіряв нову конституцію від 4 березня 1849 р., Регламенти Палати панів та Палати депутатів австрійського парламенту, Основний закон від 21 грудня 1867 р. про представництво держави, Виборча ординація від 2 квітня 1873 р. до палати послів Державної Ради, Закон «Про вибори членів Палати послів рейхсрату» 1907 р. та ін. (близько 40 нормативно-правових актів) стали правовою основою утворення та

функціонування парламенту як політичної структури, завдяки якій став можливим перехід Габсбурзької монархії з фази поліційної держави до правової. В умовах конституційно-парламентської Австро-Угорської монархії виникла та знайшла подальший розвиток концепція політичного самовизначення українського народу на власній етнічній території.

3. Важливе значення для перетворення українських політичних партій та напрямів в реальну політичну силу мала підтримка (українського) русинського електорального поля. Рядовий виборець, якого постійно намагалися дезорієнтувати політики москвофільського та соціал-демократичного (загальноавстрійського, інтернаціонального) таборів, а також всіляко залякати польські правлячі кола, виявив політичну зрілість і у своїй масі підтримав українські національні політичні партії. Досить сказати, що на останніх загальноавстрійських виборах (1907 та 1911 рр.) український національний напрям отримав практично повну підтримку українського (русинського) електорату.

На жаль, навіть з такою підтримкою українців, що наприкінці XIX – початку XX ст. почали формуватися як політична нація, а також при тих правових можливостях, що їх пропонувала Австрійська (Австро-Угорська) конституційна монархія, безпосередні результати боротьби за створення української автономії були доволі незначними.

4. Регулярні вибори внесли в українське суспільно-політичне життя новий темп. Від однієї виборчої кампанії до іншої проходила організація політичних сил, визначення програм, народжувалися нові претенденти на роль політичної еліти, які мали відчутти і врахувати потреби свого виборця. Суперництво на виборах і перманентні поразки змушували українців порівнювати себе з іншими націями, що населяли Габсбурзьку монархію – німцями, чехами, поляками, угорцями, італійцями, й шукати можливості для посилення власних політичних впливів. Виборча агітація, а з нею – обговорення широкого комплексу національних питань, привчали русинів (українців) жити в

конституційній державі та мислити категоріями, звичними для центрально- та західноєвропейських країн.

Важливе місце зайняв пошук потенційних союзників, зокрема й у вищих ешелонах імперської влади.

Австрійські русини (українці), зайнявши в революції 1848 р. тверду позицію «тірольців Сходу», витримували в цілому цю опортуністичну лінію аж до Першої світової війни. Така суспільна орієнтація як малочисельної русинської еліти, так і ширших народних мас, вимагала ретельного опанування усіма тими можливостями легальної боротьби, що їх пропонувала конституційно-парламентська Австро-Угорська монархія.

В свою чергу, польські політичні кола намагалися не допустити єдності і навіть внести певний розбрат у власне русинському середовищі.

Окрім прогнозованого польського опору, русинська політична еліта зіткнулася з іншою вагомою небезпекою – відсутністю єдності у власних рядах.

5. Не в останню чергу ця обставина пояснювалася різним соціальним походженням українських політиків-депутатів австрійського парламенту. Результати дослідження показують високу присутність вихідців з духовенства в депутатському корпусі, а також наявність прошарку адвокатів, викладачів вишів та середніх спеціальних навчальних закладів, професійних журналістів та редакторів газет – людей з різним соціальним досвідом та відмінними політичними уподобаннями. Вважаємо, що за умови єдності політичної волі, принаймні, в рядах українофільського напрямку, результати боротьби за автономію (на початку ХХ ст. – стратегічне завдання українського населення Австро-Угорщини) могли бути й більш вагомими.

З іншого боку, такий класовий склад та соціальне походження основного сегменту українського депутатського корпусу зумовлювали його поміркованість, схильність до компромісів та угод – в контексті відомої тези, що «Політика – це мистецтво можливого».

6. Депутати-українці визначили головну ланку і водночас стратегічну мету своєї роботи – створення автономної русинської територіальної одиниці в

рамках клаптикової Габсбурзької імперії. Виходячи з історичного розвитку Австрії та Австро-Угорщини, а також тих політико-правових умов, що їх пропонувала конституційна монархія, це було цілком посилене завдання, щоправда, не в хронологічних рамках реальної Австро-Угорщини, якій історія відвела час до завершення Першої світової війни. На здійснення цього стратегічного завдання й були спрямовані основні зусилля українських депутатів австрійського парламенту, які опинилися в авангарді політичної боротьби українців (русинів) за національне та соціальне звільнення.

Не зумівши вирішити стратегічне завдання вироблення автономного статусу русинської територіальної одиниці (але досягнувши певних, наразі ще незначних, результатів у цьому напрямі), депутати Віденського парламенту зосередилися на вирішенні тактичних завдань. Надзвичайно важливе місце у цьому переліку посідала виборча реформа. Депутати-українці австрійського парламенту, розробляючи законопроекти щодо реформування виборчого законодавства, досягли політичної єдності – як східно-галицькі, так і буковинські, як українофіли, так і москвофіли та інтернаціоналісти соціал-демократи. Вони були єдині у тому, що виборча реформа доведе «народи до їхніх прав, до рівноправності».

Серед інших тактичних завдань політичної боротьби депутатів-українців австрійського парламенту за національне та соціальне визволення українського сегменту населення Королівства Галичини і Лодомерії вкажемо такі: захист декларованих австрійськими конституційними актами прав українського населення на вживання рідної мови в справі судочинства та державного управління; боротьба за реформу шкільної освіти – з метою розширення можливості її здобуття рідною мовою; створення українського університету у Львові; розширення мережі українських газет; розбудова мережі військово-спортивних організацій тощо. З початком Першої світової війни нагально постало завдання створення власного українського збройного формування (Українських Січових Стрільців). Успіхи у вирішенні тактичних завдань були доволі помітними, як, наприклад, справа відкриття Львівського університету.

У політичній діяльності українських депутатів Віденського парламенту бачимо не тільки зразки успішної роботи, але й певні помилки і недопрацювання. Так, відсутність єдності політичної волі усіх українських партій та рухів, включаючи москвофілів та соціал-демократів призводили до невирішення важливих питань суспільно-політичного життя краю. Також очевидно помилковим було незайняття одностайної позиції діячами Українського клубу щодо атентату Мирослава Січинського (1908 р.). Низькою була активність українських депутатів Віденського парламенту в справі налагодження зв'язків з політичними колами Наддніпрянщини. Але навіть з таким від'ємним багажем значення діяльності українських депутатів в австрійському парламенті в справі пробудження національної свідомості та формування модерної української нації та її правової культури важко переоцінити. Був пройдений певний шлях спроб і промахів, та знайдено алгоритми успіху. Цей досвід став складовою частиною новочасної політичної культури Галичини.

7. Історичний досвід, отриманий на заключному етапі існування австро-угорського конституціоналізму, бачиться незайвим і у сучасних умовах.

Найважливішим підсумком дисертаційного дослідження вважаємо виявлену і обґрунтовану нами схильність західноукраїнських русинів – як складової загального українського етносу – до еволюційної моделі державно-правового розвитку, яка притаманна більшості країн Європи, парламентських форм та методів політичної боротьби. Це дає підстави вважати, що шлях України в об'єднану Європу буде, хоч непростим і тривалим, але в підсумку успішним, а нашій державі вдасться не перейти незриму грань громадянської війни та внутрішньої дезінтеграції. Традиції політичної культури в українців, надбані в попередні історичні епохи, зберігаються і сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архіви

Центральний державний історичний архів України у м. Львові.

1. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921, Опис 7, том II (1773–1920), Спр. 4722 Рапорт Львівської дирекції поліції про хід народних зборів, скликаних соціал-демократичною партією «Пролетаріат» 13 березня 1898 р. в м. Львові, присвячених святкуванню річниці революції 1848 р. з додатком протоколу зборів, 16 марта 1898 р., 12 арк.
2. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921, Опис 7, том II (1773–1920), Спр. 4726 Письмо Министру внутренних дел о висилке австрийскому императору украинской радикальной партией меморандума о политическом положении украинского населения в Галиции, 20 августа 1898 р., 8 арк.
3. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921, Опис 7, том II (1773–1920), Спр. 4729 Интерпилляции депутатов, 26 січня 1898 р. – 12 грудня 1899 р., 215 арк.
4. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921, Опис 7, том II (1773–1920), Спр. 4777 Закон о реальных школах Галиции, 20 червня 1899 р. – 15 серпня 1899 р., 144 арк.
5. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921, Опис 8 Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 712 Списки окружных выборців округів Львова, їх комісарів та членів комісії по проведенню виборів в австрійський парламент, 1907 р., 23 арк.
6. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921, Опис 8 Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 740 Матеріали слідства повітового комісара Тшецяка Р., звинуваченого у незаконному арешті виборців під час виборів у парламент, 1907 р., 42 арк.
7. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921, Опис 8 Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 898 Дисциплінарна справа колишнього старости Городецького В. у Бібрці, звинуваченого у зловживаннях при виборах у державну Раду, 1908 р., 43 арк.

8. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921, Опис 8 Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 1041 Листування з міністерствами, староствами та ін. про розгляд інтерпеляцій депутатів парламенту з приводу зловживань і незаконний дій керівних осіб, 1909 р., 125 арк.
9. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921, Опис 8 Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 1408 Матеріали про розгляд збройних зіткнень виборців з місцевою поліцією у Дрогобичі під час виборів депутата у Державну раду, 1913 р., 50 арк.
10. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921. Опис 8 Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 729 Статут товариства «Січ», 1907 р., 10 арк.
11. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921. Опис 8 Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 684 Циркуляри про порядок проведення виборів в австрійський парламент за 1907 р., 1907 р., 45 арк. т.І.
12. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8 Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 685 Циркуляри про порядок проведення виборів в австрійський парламент за 1907 р., 1907 р., 62 арк. т.ІІ.
13. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8 Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 712 Списки окружних виборчих округів м. Львова, їх комісарів і членів комісій по проведенню виборів в австрійський парламент, 1907 р., 23 арк.
14. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8 Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 713 Переписка з старостами в містах Бучач, Бібрка, Сокаль та ін. про проведення передвиборчої кампанії в австрійський парламент, 1907 р., 58 арк.
15. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8. Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 715 Матеріали про вибори в австрійський парламент в Галичині (списки общин, переписка та ін.), 1907 р., 78 арк.

16. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8. Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 714 Матеріали про вибори в австрійський парламент в Галичині (списки общин, переписка та ін.) т. I, 1907 р., 100 арк.
17. Фонд 146. Галицьке намісництво. Опис 8. Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 717 Матеріали про вибори в австрійський парламент в Галичині (списки общин, переписка та ін.) т. 4, 1907 р., 131 арк.
18. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 8. Президіальний відділ (1883–1928 рр.), Спр. 729 Статут товариства «Січ» в селі Блищанка, 1907 р., 10 арк.
19. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921. Опис 8-а Президіальний відділ (1900–1922 рр.), Спр. 31 Донесення, телеграми, листування та ін. матеріали про боротьбу за створення українського університету, 1907–1916 рр., 84 арк.
20. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921. Опис 8-а Президіальний відділ (1900–1922 рр.), Спр. 37 Розпорядження, петиції, протоколи та ін. матеріали про вимогу українців Галичини до австрійського уряду в покращенні адміністративно-політичних, культурно-господарських відносин, 1907–1916 рр., 28 арк.
21. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921. Опис 8-а Президіальний відділ (1900–1922 рр.), Спр. 45 Листування з Головою Ради міністрів про призначення членів Палати панів, 1909–1912 рр., 33 арк.
22. Фонд 146. Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921. Опис 8-а Президіальний відділ (1900–1922 рр.), Спр. 57 Лист Міністерству внутрішніх справ про боротьбу українців в Галичині за культурно-політичні та національні права, 1912 р., 31 арк.
23. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10. Державна рада, Спр. 95–104 Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1896–1897 рр.
24. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10. Державна рада, Спр. 105–106 Відомості про розміщення військових гарнізонів під час виборів, 1897 р.
25. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна рада, Спр. 107 Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1897 р.

26. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 118–122
Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1897 р.
27. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 572–636
Розслідування фактів зловживань і махінацій органів влади під час виборів
у державну раду, 1897 р.
28. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 123–124
Проведення додаткових виборів у державну раду, 1898–1899 рр.
29. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 125–148
Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1900 р.
30. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 637–661
Розслідування фактів зловживань і махінацій органів влади під час виборів
у державну раду, 1900–1901 рр.
31. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 149–171
Підготовка і проведення додаткових виборів у державну раду, 1902–1906 рр.
32. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 662–788
Розслідування фактів зловживань під час виборів у державну раду, 1906–
1907 рр.
33. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 171–366
Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1907 р.
34. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 367–524;
525–526 Підготовка і проведення виборів у державну раду, 1911 р.
35. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 789–819
Розслідування фактів зловживання і махінацій органів влади під час виборів
у державну раду, 1911 р.
36. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 527–529
Підготовка і проведення додаткових виборів у державну раду, 1912 р.
37. Фонд 146. Галицьке намісництво, Опис 10 Державна Рада, Спр. 530–561
Списки власників маєтків з помітками про надання або відмовлення їм
виборчих прав.

38. Фонд 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів, Опис 1. Спр.141 Карпинець І. І. Історія західноукраїнських земель в часі першої імперіалістичної війни (1914–1918 рр.), 13 арк.
39. Фонд 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів, Опис 1. Спр. 2227 Щоденник Т. Старуха, арк. 66-73 зв.
40. Фонд 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів, Опис 1. Спр. 2775 Інтерпеляція депутата Державної думи у Відні Олесницького Євгена австрійській владі та стаття про організацію шкіл з викладанням на українській мові, арк. 1-16.
41. Фонд 358. Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр, 1865–1944), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ, Опис 2., Спр. 402 Проект статуту створення фонду побудови народного руського театру у Львові, складений Левицьким К. (24 серпня 1904 р.), 2 арк.
42. Фонд 360. Старосольський Володимир-Степан (1878–1942), адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор, Опис. 1., Спр. 415 Обвинувальний акт, газетні статті, листування та ін. матеріали судових справ українських студентів львівського університету, обвинувачених в організації виступів за свої права, ч.1, 1910 р., арк. 42.
43. Фонд 360. Старосольський Володимир-Степан (1878–1942), адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор, Опис. 1., Спр. 416 Рішення суду, обвинувальні акти, газетні статті та інші матеріали судових справ українських студентів Львівського університету, обвинувачених в організації виступів за свої права 1910–1911 рр. арк. 166-зв.-167.
44. Фонд 372. Охримович Володимир, Опис 1. Спр. 14 Обіжники та інструкції Народного комітету націонал-демократичної партії у Львові, 1903–1909 рр., 29 арк.

45. Фонд 372. Охримович Володимир, Опис 1. Спр. 15 Резолюції та ухвали Народного комітету націонал-демократичної патрії у Львові, 1908–1923, 37 арк.
46. Фонд 372. Охримович Володимир, Опис 1. Спр. 16 Звернення і заклики Народного комітету націонал-демократичної партії у Львові до повітових організацій, 1903–1923 рр., 63 арк.
47. Фонд 372. Охримович Володимир, Опис 1. Спр. 17 Звіти і протоколи засідань Народного комітету націонал-демократичної партії у Львові, 1902–1923 рр., 20 арк.
48. Фонд 372. Охримович Володимир, Опис 1. Спр. 19 Списки членів Народного комітету націонал-демократичної партії у Львові, 1907–1923 рр., 19 арк.
49. Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1, Спр.1 Звернення, декларації, листи – спростування та інші матеріали про заходи Романчука Ю. як голови об'єднаного українського депутатського клубу в австрійському парламенті в справі консолідації українців для боротьби проти дискримінації (оригінали, чернетки), 1890–1923 рр., 65 арк.
50. Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1, Спр. 4 Листи й звернення чеських і словацьких установ, депутатів, діячів та офіціальних осіб в справі спільних виступів і протестів в австрійському парламенті, а також зміцнення культурних зв'язків міжслов'янськими народами, 1901–1923рр., 26 арк.
51. Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1, Спр. 5 Проекти, відозви та листи про створення українського університету у Львові, 1904–1908 рр., 21 арк. (нім.).
52. Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 11 Вітальні телеграми,

надіслані Ю. Романчукові як українському галицькому діячеві-депутатові до австрійського парламенту, 1894–1926 рр., 21 арк.

53. Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 18 Листи Василька Миколи до Романчука Ю, 1907–1914 рр., 31 арк.
54. Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 19 Листи Вахнянина А., Венгжина М., Витвицького С., Вишньовського С. і Вітика до Романчука Ю., 1887–1921 рр., 13 арк.
55. Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 38 Листи М. Павлика до Ю. Романчука, 1881–1913 рр., 26 арк.
56. Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1. Спр. 41. Листи Пулюя Івана до Романчук Ю., 34 арк.
57. Фонд 382. Романчук Ю. – український політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, Опис 1, Спр. 60 Замітки і виписки Романчука Ю. з політичних питань, 1890–1923 рр., 52 арк.
58. Фонд 408. Греко-католицький митрополичний ординаріат, м. Львів, Опис. 1, Спр. 1217 Опис невстановленого поліцейського допиту священика Василіва Стефана про існування нелегального українського університету у Львові, арк. 1-6.
59. Фонд 440. Загальна Українська Національна Рада, м. Відень, Опис. 1, Спр.1 Регламент про порядок роботи, органи управління і секції Ради, 1915–1917, 1 арк.
60. Фонд 440. Загальна українська національна рада, м. Відень, Опис 1., Спр. 4 Резолюція про реорганізацію Головної Української Ради, створення Загальної Української Національної Ради, її склад і повноваження, 1915–1917, 3 арк.

61. Фонд. 581 Колекція документів про діяльність урядів армій УНР та ЗУНР, Опис 1., Спр. 90 Інформація (намісництва у Львові) про створення у місті Головної Української Ради, очолюваної д-ром Костем Левицьким і її структурної частини Української Бойової Управи, 1914–1939 рр., арк.1.
62. Фонд 664. Ревакович Тит (1846–1919), суддя, радник Крайового суду, громадський діяч, член-засновник НТШ у Львові, Опис 1, Спр. 27. Лист Є. Олесницького до Т. Реваковича, 2 грудня 1905 р., 5-5 арк. зв.
63. Фонд 682. Войнаровський Тит-мітрат, Опис 1, Спр. 51 Петиція Української Національної Ради у Львові австрійському парламенту у справі асигнування коштів на відбудову господарства у Галичині, 1917–1917, 6 арк.
64. Фонд 682. Войнаровський Тит-мітрат, Опис 1. Спр. 50 Меморандум української репрезентації у Відні про необхідність вжити заходів для поліпшення важкого становища населення, 1917–1917 рр., 24 арк.
65. Фонд 682. Войнаровський Тит-мітрат, Опис 1. Спр. 46 Проект створення спеціальної крайової комісії для відбудови господарств, потерпілих під час воєнних дій на території Західної України, 1916–1916 рр., 14 арк.
66. Фонд 746. Українська парламентарна репрезентація у Відні, Опис 1. Спр. 4 Меморіал українського клубу австрійської державної ради про політичне становище українського населення в Австрії, 1915–1917 рр., 7 арк.
67. Фонд 746. Українська парламентарна репрезентація у Відні, Опис 1. Спр. 3 Меморіал про політичне положення і адміністративне управління територією Галичини, 1915–1917 рр., 7 арк.
68. Фонд 746. Українська парламентарна репрезентація у Відні, Опис 1, Спр. 10 Стаття невідомого автора «Чого чекають українці від війни і миру через відродження Австро-Угорщини», почата лютий 1915, 2 арк.
69. Фонд 746. Українська парламентарна репрезентація у Відні, Опис 1. Спр. 8 Пам'ятна записка всеукраїнської національної ради про поділ Галичини і утворення української провінції в Австрії (копія), 1915–1917 рр., 13 арк.
70. Фонд 756. Міністерство внутрішніх справ, м. Відень, 1900–1920 рр., Опис 1, Спр. 4 Листування з Галицьким намісництвом, Президією парламенту у

Відні, Міністерствами юстиції, фінансів, про зміни границь громад, створення нових адміністративно-територіальних одиниць, вибори до громадських урядів. Інтерпеляція українських депутатів Парламенту у Відні про переслідування українських культурно-просвітницьких товариств, 1910–1917, 632 арк.

71. Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895–1907 рр.), Опис 1, Спр. 115 Листи, повідомлення, статті про передвиборчу кампанію. Листування з окружними і міськими передвиборчими комітетами про проведення передвиборчих кампаній. Матеріали про висунення кандидатів у депутати до Крайового сейму і Державної ради в повітах на території Східної Галичини; про діяльність повітових передвиборчих комітетів у Галичині. Списки членів Центрального передвиборчого комітету, 1905–1906 рр.
72. Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895–1907 рр.), Опис 1, Спр. 11 Листування з окружними передвиборчими комітетами про проведення передвиборчої кампанії по виборах депутатів Державної ради від v-ой Курії в повітах: Жовква, Рава-Руська, Сокаль, Броди, Кам'янка, 1897 р., арк. 33.
73. Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895–1907 рр.), Опис 1, Спр. 17 Справа про вибори депутатів у Державну раду, 1900 р. 126 арк.
74. Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895–1907 рр.), Опис 1, Спр. 19 Донесення повітових передвиборчих комісій про вибори депутатів до Державної ради, 1900 р., 43 арк.
75. Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895–1907 рр.), Опис 1, Спр. 109 Списки членів Центрального виборчого комітету, 1905–1906 р., 19 арк.
76. Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895–1907 рр.), Опис 1, Спр. 112 Петиція Центрального виборчого

комітету про реформу положення про вибори у Державну раду, 1906 р., 8 арк.

77. Фонд 810. Центральний передвиборчий комітет до Крайового Сейму у Львові (1895–1907 рр.), Опис 1, Спр. 115 Листування з друкарнями і банками про витрату коштів на передвиборчі кампанії, 1906–1907 р., 106 арк.

Ягелонська бібліотека у м. Краків (Відділ рукописів).

78. Rękopisy. Biblioteka Jagiellońska. – Korespondencja M. Bobrzynskiego z lat 1902–1904. Sygn. 8088\III. – К. 40-50.

Публікації документів

79. Бесіда про пошесть з пів-Азії, виголосив посол до ради державної д-р Андрій Кос на засіданню дня 14 н. ст. лютого 1901. – Львів: Накладом Вячеслава Будзиновського, 1901. – 16 с.
80. Державно-правна заява руських послів Ради державної у Відні з 20 червня 1907 року і промова посла д-ра Костя Левицького, виголошена на засіданню Палати послів Ради державної у Відні при другім читанню бюджетової провізориєю дня 19 липня 1907 р. – Львів: накладом Народного Комітету, 1907. – 16 с.
81. Громадна депутація Руска вь Вьдни (Справозданеруского комітету депутаційного). – Львів: Накладом Василя Нагорного, 1896. – 47 с.
82. Промова д-ра Є. Олесницького, виголошена в австрійській палаті послів під час дебати над бюджетовою провізориєю дня 2 грудня 1910 р. – Львів: накладом д-ра В.Бачинського, 1910. – 5 с.
83. Що робили наші послы в парламенті? Маніфест руського (українського) парламентарного клубу. – Львів: Накладом Д-ра Володимира Бачинського, 1911. – 13 с.
84. Закон про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів та Закон Про виборчий примус» / переклад О. Луцького. – Чернівці: Видавництво пол. товариства «Руська Рада», 1911 р. – 22 с.

85. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті: документи і матеріали / Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Т.2 – Мюнхен: Сучасність, 1983. – 510 с.
86. Українсько-польська справа в австрійському парламенті. Промови послів Яцька Остапчука, Гната Дашинського, Семена Вітика при галицькій дебаті в австрійському парламенті (20–26 травня 1908 р.). – Львів, 1908. – 56 с.
87. Kodeks prawa politycznego, czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne 1848–1903 / systematycznie zestawil, przełożył i opracował Stanisław Starzyński. – we Lwowie: Nakładem K.S. Jakubowskiego, 1903. – 1069 s.
88. Parl. Dok.\Archiv. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes, XVIII. Session, 2. Sitzung (20.06.1907), s. 15.
89. Parl. Dok.\Archiv. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1908. - Session XVIII, 56. Sitzung. - 1908. - S. 3951-3953.
90. Parl. Dok.\Archiv. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrates, XVIII. Session, 72. Sitzung (20.05.1908), s. 4711-4718.
91. Parl. Dok.\Archiv. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1908. - Session XVIII, 74. Sitzung. - 1908. - S. 4858.
92. Parl. Dok.\Archiv. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrathes in den Jahren 1908. - Session XVIII, 74. Sitzung. - 1908. – S. 4799, 4800.
93. Parl. Dok.\Archiv. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrates, XVIII. Session, 75. Sitzung (20.05.1908), s. 4879-4912.
94. Parl. Dok.\Archiv. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrates, XVIII. Session, 75. Sitzung (20.05.1908), s. 4842.
95. Parl. Dok.\Archiv. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichsrates, XXI. Session, 2. Sitzung (19.07.1911), s. 15.

96. Parl. Dok.\Archiv. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrates, XXII. Session, 1. Sitzung (30.05.1917), s. 36.
97. Abteilung der parlamentarischen Dokumenten/ - Schriftliche Anfrage 2644\1, Abgeordnetenhaus, XXII Session, s. 72.
98. Abteilung der parlamentarischen Dokumenten/ - Schriftliche Anfrage 2658\1, Abgeordnetenhaus, XXII Session, s.73.

Преса (хроніка та матеріали без авторства)

99. Галичанинъ (Львів). – 1907. – 10 іюня
100. Громадський голос (Львів). – 1900. – № 24 // Виборче звернення комітету від 23 жовтня
101. Громадський голос. – 1900. – № 24 // Рішення стосовно списку кандидатів від 21 листопада 1900 р.
102. Громадський голос. – 1901. – 7 лютого.
103. Діло. – 1885 . – 24 жовтня (№ 113), с. 1 // Статут «Народної Ради».
104. Діло . – 1897. – 10.02.
105. Діло. – 1897 – 3.02. // Передвиборче звернення Крайового виборчого комітету від 2.02.1897 р.
106. Діло. – 1900. – 11.09.
107. Діло . – 1900. – 24.09.
108. Діло. – 1900. – 12.12
109. Діло. – 1900. – 20.12.
110. Діло. – 1901. – 29.01.
111. Діло. – 1901. – Ч. 212.
112. Діло. – 1901. – Ч. 216.
113. Діло. – 1901. – 17.09. (ч. 208)
114. Діло. – 1901. – 9.11.
115. Діло. 1902. – 13.02.
116. Діло. – 1907. – 8.06.
117. Діло. – 1907. – 3.07.

118. Діло. – 1907. – 19.06. // Руський (український) клуб у віденському парламенті .
119. Діло. – 1907. – 12.08. // Виказ парламентарних праць наших послів
120. Діло. – 1911. – 5.04. // Русини Галицької землі!
121. Діло. – 1911.– 1.02. ч.23.
122. Діло. – 1911 . – 1911. – 16.10. // Письма з краю
123. Діло. – 1911. – 1911. – 21.10. // Парламентські справи.
124. Діло. – 1916. – 10.11. // Загальна Українська Рада
125. Свобода. – Львів. – 1911. – 20.07.
126. Свобода. – Львів. – 1913. – 30.01.
127. Свобода. – Львів. – 1917. – 26.05.
128. Свобода. – Львів. – 1917. – 7.07.
129. Руслан (Львов). – 1897. – 09.03 (№ 45), с. 1.
130. Руслан (Львов). – 1907. – Ч. 147.
131. Руслан (Львов). – 1910. – Ч. 106.
132. Руслан (Львов). – 1910. – Ч. 134.
133. Руслан (Львов). – 1912. – Ч.125. – 6.06.
134. Часопись правнича і Економічна. – Львів. – 1900, ч.1
135. Gazeta Narodowa. – 1897. – 5 marca (№ 64), s. 2
136. Czas (Lwow). – 1908. – 23 kwietnia // Z obozu socjalistów lwowskich
137. Słowo Polskie (Lwow). – 1907. – Nr. 502, 28 października // Kontakty rządu z Rusinami.

Дисертації та автореферати дисертацій

138. Возьний В. І. Державно-правові погляди академіка С. С. Дністрянського: Автореферат дис. канд. юр. наук: 12.00.01 / В. І. Возьний; Національна академія наук України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 1999. – 19 с.
139. Дмитрушко В. М. Парламентаризм в Україні другої половини 19 ст. – 1920 р.: історіографія: Автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.06 /

- В. М. Дмитрушко; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 20 с.
140. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні: Автореферат дис. докт. юр. наук: 12.00.01. / В. М. Єрмолаєв; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2006. – 40 с.
141. Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.): Автореферат дис. докт. іст. наук: 07.00.02 / О. С. Жерноклеєв; Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2007. — 32 с.
142. Жерноклеєв О. С. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. (1899–1918 рр.): Автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / О. С. Жерноклеєв. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 1995. — 20 с.
143. Звіркоvsька В. А. Український парламентаризм: проблеми становлення і розвитку (політологічний аналіз): Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / В. А. Звіркоvsька; НАН України. Інститут політ. і етнонац. дослідж. – К., 2002. – 20 с.
144. Качмар В. М. Проблема українського університету у Львові в кінці ХІХ на початку ХХ століття: суспільно-політичний аспект: Автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / В. М. Качмар; Львівський національний університет імені І. Франка. – Львів, 1999. – 19 с.
145. Ілин Л. М. Українське представництво Галицького крайового сейму в 1870-1876 рр.: Автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Л. М. Ілин; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ, 2009. — 20 с.
146. Мацькевич М. М. Становлення і розвиток ідеї українського державотворення в Галичині (друга половина ХІХ-початок ХХ століття): Автореферат дис. канд. юр. наук: 12.00.01 / М. М. Мацькевич; Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2002. – 20 с.

147. Плекан Ю. В. Польсько-українське протистояння в боротьбі за реформування виборчого законодавства до австрійського парламенту та Галицького сейму: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02. / Ю. В. Плекан; Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2004. – 18 с.
148. Расевич В. В. Українська національно-демократична партія (1899–1918): Автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / В. В. Расевич; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1996. – 22 с.
149. Савчак А.В. Конституційно-правові погляди Станіслава Дністрянського: Автореферат дис. канд. юр. наук: 12.00.01 / А. В. Савчак; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2009. – 20 с.
150. Чорновол І. П. Польсько-українська угода 1890–1894 рр.: генеза, перебіг, події, наслідки: Автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / І. П. Чорновол. – Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1995. – 22 с.
151. Jaremko M. Der Kampf der galizischen Ukrainer um ihre Vertretung im Wiener – Parlament seit 1848, insbesondere in den Jahren 1905-1907. – Diss.– Wien, 1944. – 236 s.
152. Staruch B. Der Kampf der Galizischen Ukrainer um ihr Selbstbestimmungsrecht im alten Österreich, 1772–1918: Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde an der rechts – und staatswissenschaftlichen Fakultät der Leopold-Franzens-Universität zu Innsbruck / B. Staruch – Innsbruck: s.n., 1948. – 177 s.

Спеціальна література

153. Андрусяк Т. Українсько-жидівська передвиборна коаліція 1907 року // Т. Андрусяк // Незалежний культурологічний часопис «І». – Вип. 8. – 1996. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua>

154. Андрухів І. О. Кость Левицький: сторінки життя / І.О. Андрухів. – Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня, 2009. – 103 с.
155. Андрухів І. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848 – 1939 рр. / І. Андрухів, П. Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1996. – 80 с.
156. Аркуша О. Галицький сейм Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів: Світ, 1996. – 368 с.
157. Аркуша О., Мудрий М. Парламентська традиція галицьких українців: Галицький крайовий сейм (1861–1914) // Історія в школах України. – 2005. – №8. – С. 56–62.
158. Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст. // Молода нація: альманах. – 1996. – №3. – С. 198–212.
159. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX століття: генеза, етапи розвитку, світогляд // О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 77–89.
160. Баран А. В. Боротьба українських депутатів австрійського парламенту за впровадження української мови в діяльності освітніх, адміністративних та судових інституцій Габсбурзької монархії (1848–1918 рр.) // А. В. Баран. – Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮФ ТНЕУ. – Тернопіль: Вектор, 2013. – С. 11–22 .
161. Баран А. В. Виборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту у 1907 р.: перебіг та результати // А. В. Баран. – Митна справа №4 (82), 2012, ч.2, Кн.1. – С. 53–59.
162. Баран А. В. Русинська (українська) репрезентація у парламенті Габсбурзької монархії у 1848–1849 рр.) // Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми» (10.06.11) // Режим доступу: www.iconf.org.ua

163. Баран А. В. Тимотей Старух – посол австрійського рейхсрату: ретроспективний погляд на деякі сторінки життя та громадсько-політичної діяльності // А. В. Баран // Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮФ ТНЕУ. – Тернопіль, 2011. – С.9–20.
164. Баран С. Наша програма і організація / С. Баран. – Львів, 1913. – 32 с.
165. Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський / упор. А. Шацька, О. Федорук. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.
166. Бачинський В. Боронім прав руської мови в судах / Володимир Бачинський. – Львів [б.в.], 1909. – 15 с.
167. Бойко О.Д. Історія України. Посібник, вид. 2-ге доповнене. / О. Д. Бойко. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2002. – 656 с.
168. Будзиновський В. Наші права / В. Будзиновський. – Львів: накладом автора, б.д. – 79 с.
169. Будзиновський В. Виборча програма(чого рускі послы мають добиватися в Державній Раді / В. Будзиновський. – Львів: накладом І. Сінгалевича, 1907. – 13 с.
170. Василевский Л. Современная Галиция / Л. Василевський. – Спб.: Изд-во «Общественной пользы», 1900. – 234 с.
171. Василик І. Б. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР : монографія / І. Б. Василик. – Київ : Експрес-Поліграф, 2012. – 175 с.
172. Великий енциклопедичний юридичний словник: А – Я / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – 990 с.
173. Верига В. І. Нариси з історії України: (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. І. Верига. – Львів: Світ, 1996. – 446 с.
174. Власова О. Державотворча діяльність Костя Левицького / Власова О. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – №5–6. – С. 226–230.
175. Возьний В. Правова концепція С. Дністрянського / В. Возьний // Право України. – 1999. – № 6. – С. 67–72.

176. Вол Б. Д. Україна у складі Австро-Угорської та Російської імперії (кінець XVIII – 1917 р.) / Б. Д. Вол, Я. Й. Малик, В. А. Савинець. – Львів: Ред.-вид. відділ ЛНУ, 1994. – 112 с.
177. Воляник С. Берестейський Договір 9-ІІ-1918 / С. Воляник. – Клівленд: Накладом Автора, 1989. – 209 с.
178. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880) / В. Гнатюк. – Відень: накладом «Союз визволення України», 1916. – 65 с.
179. Голубець Микола. Велика історія України від найдавніших часів. – Т. II. — Київ: Глобус, 1993. – 400 с .
180. Гончаренко В. Законодавчі органи Австро-Угорської монархії під час перебування в її складі західноукраїнських земель / В. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – №4(43). – С. 45–53.
181. Гончарук Т. З історії виборчого руху галицьких українців на рубежі XIX – XX ст. / Т. Гончарук // Нова політика. – 1998. – №1. – С. 26–34.
182. Гриб Н. Австрійська конституція 1848 р.: політико-правові передумови прийняття, структура та основні положення / Н. Гриб // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична, 2012. – Випуск 56. – С. 92–102.
183. Гуцал П. Посол у Відні / П. Гуцал // Тернопілля' 96. Регіональний річник, 1996. – С. 56–57.
184. Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю: біографічний довідник / П. З. Гуцал. – Тернопіль: Видавничий відділ ТНПУ, 2008. – 192 с.
185. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західніх Землях України. Зі спогадами і життєписами членів комітету виконавців листопадового чину / М. Гуцуляк. – Накладом Комітету Виконавців Листопадового Чину. – Нью-Йорк, Ванкувер, – 1973. – 407 с.
186. Дейвіс Норман. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс: пер. з англ. Петро Тарашук. – К.: «Основи», 2008. – 1079 с.

187. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903–1913 / М. Демкович-Добрянський. – Рим: Український Католицький університет св. Климента Папи, т. 59, 1987. – 132 с.
188. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки в ХІХ ст. / М. Демкович-Добрянський: передмови В. Янева. – Мюнхен: Логос, 1969. – 114 с.
189. Дмитрушко В. М. Парламентаризм в Україні другої половини ХІХ ст. – 1920 р.: історіографія: монографія / В. М. Дмитрушко, А. П. Коцур. – Київ-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – 243 с.
190. Дністрянський С. Реформа виборчого права в Австрії / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1906. – Ч.6 – Т.9. – С. 34–55.
191. Дністрянський С. Права руської мови у Львівському університеті / С. Дністрянський. – Варшава [б.в.], 1905. – 38 с.
192. Добржанський О. Українські депутати від Буковини у вищих представницьких органах влади Австрії (Австро-Угорщини) в 1848–1918 рр. / О. Добржанський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – № 12. – С. 300–307.
193. Древаль Ю. До питання про становлення українського парламентаризму (західноукраїнський досвід) / Ю. Древаль // Ефективність державного управління. – Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 14-15. – С. 197–202.
194. Друга стаття проф. Ю. Романчука // Діло. – 1907. – Ч. 57. – 25 н.ст. березня.
195. Єфремова Н. В. Проблеми реформування законодавства про вибори в Австро-Угорській імперії на території Галичини та Буковини / Н. В. Єфремова // Держава і право. – 2010. – Вип. 48. – С. 82–89.
196. Жерноклеєв О. С. Ідея національної держави в ідеології польських соціал-демократів Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття // О. С. Жерноклеєв

- // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Серія Історія. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – Вип. 3. – С. 10–14.
197. Жерноклеєв О. С. Лідери західноукраїнської соціал-демократії: політичні біографії / О. С. Жерноклеєв. – К.: «Основні цінності», 2004. – 280 с.
198. Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й Буковині (1890–1918): монографія / О. С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ: Вид.-дизайнер. відділ ЦІТ, 2006. – 536 с.
199. Жерноклеєв О. С. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918) / О. С. Жерноклеєв. – К.: «Основні цінності», 2000. – 167 с.
200. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Вид. ЛНУ, 2002. – 752 с.
201. Исламов Т.М. Империя Габсбургов. Становление и развитие (XVI – XIX вв.) // Т. М. Исламов // Новая и новейшая история. – 2001. – № 2. – С. 145–149.
202. История Польши / под ред. Ф. Г. Зуева, А. Я. Манусевича, И. А. Хренова. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 667 с.
203. Історія держави і права України: підручник: у 2 т.; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Т.1. / кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 656 с.
204. Кастелянский А.И. Формы національного движенія въ современныхъ государствахъ. Австро-Венгрия, Россия, Германия / под редакціей А. И. Кастелянскаго. – С.-Петербургъ. Изданіе т-ва «Общественная Польза», 1910. – 821 с.
205. Кареев Н. История Западной Европы в Новое время: Том VII. Часть 1. (Международные отношения до 1907 г. – Внутренняя политика отдельных стран до 1914 г.) / Н. Кареев. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1916. – 406 с.
206. Качмар В. За український університет у Львові / В. Качмар. – Львів: ЛДУ, 1999. – 120 с.

207. Качмар В. Питання про створення українського університету у Львові в австрійському парламенті на початку ХХ ст. / В. Качмар // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць / За ред. М. Мудрого. Львів, 1999. Т. 3. – Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск. С. 421–430.
208. Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду / П. Кислий, Ч. Вайз. – К.: Абрис, 2000. – 414 с.
209. Кондратюк С. В. Парламентський досвід українців Північної Буковини та Бессарабії у першій половині ХХ ст. / С. В. Кондратюк. – Науковий Вісник ЛьвДУВС. – 2009. – № 1. – С. 1–12.
210. Кондратюк С. В. Розвиток доктрини українського парламентаризму в Галичині у складі Австро-Угорщини / С. В. Кондратюк // Науковий Вісник ЛьвДУВС. – 2008. – № 2. – С. 70-80.
211. Кугутяк М.В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.) / М. В. Кугутяк. – Івано-Франківськ: б.в., 1993. – 199 с.
212. Кульчицький В. С. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини: навчальний посібник / В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, І. Ю. Настасяк, О. І. Мікула. – Львів: Тріада плюс, 2002. – 82 с.
213. Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.) / В. С. Кульчицький. – Львів: В-во ЛДУ ім. І. Франка, 1965. – 67 с.
214. Кульчицький В.С. Про реформу виборчого закону до Галицького сейму на початку ХХ століття / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка. – 1971. – С. 28–31.
215. Кульчицький В., Бойко І. Іван Франко про австрійську конституцію 1867 року // Право України. – 2006. – № 5. – С. 56–62.
216. Купчинський О. До взаємин Олександра Барвінського з Михайлом Грушевським (документи та матеріали) / О. Купчинський // Олександр

Барвінський: матеріали конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Олександра Барвінського, Львів, 14 травня 1997 р. / ред. кол. М. Гнатюк ... [та ін.]; Наукове товариство ім. Шевченка, Історично-філософська секція. — Львів : [б.в.], 2001. — 205 с.

217. Левицький В. Про устрій австрійської держави / В. Левицький. — Львів: Видане «Українського Студентського Союзу», 1912. — 35 с.
218. Левицький В. Як живеться українському народові в Австрії / В. Левицький. — Відень, 1915. — 98 с.
219. Левицький К. Наша свобода або які ми маємо права / К. Левицький. — Львів: З друкарні т-ва ім. Шевченка, 1888. — 30 с.
220. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848– 1914 рр. / К. Левицький. — Львів: накладом власним з друкарні оо. Василіан у Жовкві, 1926. — 736 с.
221. Левицький К. Перший рік парламенту загального голосування (1907– 1908) / К. Левицький. — Львів: [б. в.], 1908. — 26 с.
222. Левицький К. Про права руської мови / К. Левицький. — Львів: [б. в.], б. в., 1896. — 32 с.
223. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 - 1918: перша часть / К. Левицький. — Львів: [б. в.], 1929. — 285 с.
224. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918: третя часть / К. Левицький. — Львів: [б. в.], 1930. — 776 с.
225. Левицький К. Українські політики: Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907– 1914 рр. / К. Левицький. — Львів: Діло, 1936. — 139 с.
226. Левицький К. Українські політики: Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. Друга частина / К. Левицький. — Львів: Діло, 1937. — 108 с.

227. Левицький К. Великий зрив (до історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів) / К. Левицький. – Львів, 1931. – Нью-Йорк (репринтне видання), 1968. – 150 с.
228. Лісна І. Становлення української державності в Галичині (1918– 1923 рр.) / І. Лісна. – Тернопіль: Видавничий дім «Богдан», 2001. – 89 с.
229. Лозинський М. Автономія країв в австрійській конституції / М. Лозинський. – Львів: б.в., 1912. – 62 с.
230. Лозинський М. Галичина в життю України / М. Лозинський. – Відень: б.в., 1916. – 63 с.
231. Лозинський М. Ті, що від нас відійшли: посмертні згадки / М. Лозинський. – Львів: друкарня Ставропіг. Інституту, 1917. – 55 с.
232. Лозинський М. Утворення Українського коронного краю в Австрії. / М. Лозинський. – Львів: б.в., 1915. – 75 с.
233. Макарчук С. А. Джерелознавство історії України : навчальний посібник / С. А. Макарчук. – Львів: Світ, 2008. – 510 с.
234. Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. / С. А. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
235. Макарчук С. А. Галичина: етнічна історія: тематичний збірник статей / С. А. Макарчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 213 с.
236. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. А. Макарчук. – Львов: Вища школа, 1983. – 254 с.
237. Макарчук С. Галицьке москвофільство в кін. ХІХ на поч. ХХ ст. / С. Макарчук // Історичні дослідження. Вітчизняна історія: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 16. – Київ, 1990. – С. 104–121.
238. Малик Я. Історія української державності / Я. Малик. Б. Вол, В. Чуприна. – Львів: Світ, 1995. – 248 с.

239. Марков О. А. О Державной Думе и о выборах послов Державной Думы / О. А. Марков. – Львов: Из типографии Ставропигийського Інститута, 1900. – 17 с.
240. Мацькевич М. Галицький становий сейм та його роль в управлінні Галичиною / М. Мацькевич // Юриспруденція. Теорія і практика. – 2006. – № 9 (23). – С. 45–52.
241. Мацькевич М. Державно – правова структура Галичини у складі Австрії: концептуально – методологічні основи / М. Мацькевич // Юриспруденція: теорія і практика. – 2008. – №5 (43). – С. 35–43.
242. Мацькевич М. Конституційне виборче право в Галичині в складі Австрії / М. Мацькевич // Право України. – 1999. – № 3. – С. 92–98.
243. Мацькевич М. Конституційне законодавство Австро-Угорщини другої половини ХІХ ст. і правова платформа українського національного руху / М. Мацькевич // Право України. – 2009. – №5. – С.161–168.
244. Мацькевич М. Концепція української автономії у складі Австро-Угорської імперії, Польщі та Росії / М. Мацькевич // Юридична Україна. – 2009. – №3. – 76–80.
245. Мацькевич М. Національне державотворення в Галичині в другій половині 19 століття: до питання історії держави і права України// Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 1 (51). – С. 25–34.
246. Мацькевич М. Рецепція австрійської державно-правової культури в Галичині в 1771–1918 рр. / М. Мацькевич // Право України. – 2007. – №6. – С. 56–62.
247. Михальський Ю. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період сеймових виборів 1908 р. / Ю. Михальський. – Львів: Каменяр, 1997. – 46 с.
248. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ ст. (1902–1914) / Ю. Михальський. – Львів: Каменяр, 2002. – 166 с.

249. Меморіал Головного віділу товариства «Учительська Громада» у Львові, внесений до галицького Союму в справі утраквізму // Наша школа. – 1909. – Кн. 3–4. – С. 10-17.
250. Меморіал товариства «Учительська громада» до ц. к. Краєвої Шкільної Ради в справі науки української мови й літератури в середніх школах з польською викладовою мовою // Наша школа. – 1910. – Кн.1. – С. 76–80.
251. Меморіал Товариства «Учительська Громада» до міністра-президента бар. Бека й міністра Просвіти Мархета в справі заснування українського університету у Львові // Наша школа. – 1909. – Кн. 1–2. – С. 142–153.
252. Монолатій І. Справа «Січинський-Потоцький»: політичне насильство в Галичині / І. Монолатій // Незалежний культурологічний часопис «ї». – ч. 64. Україна–ЄЕС: Транскордонна Галичина. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua>.
253. Морозова О. Мовне питання як головна передумова формування західноукраїнської державності / О. Морозова. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – № 18. – 2009. – С. 256–262.
254. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині / В. Мудрий. – Львів-Нью-Йорк: [б.в.], 1999. – 190 с.
255. Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України / В. Мудрий. – Львів: накладом української краєвої студентської ради, 1923. – 130 с.
256. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка. – Випуск №35-36. – 2000. – С. 571–604.
257. Мудрий М. Виборчі кампанії до Галицького сейму: суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60–70 рр. 19 століття) / М. Мудрий // Республіканець. – 1995. – № 1–2. – С. 89–101.

258. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї // Молода нація: альманах. – 1996. – № 3. – С. 213–219.
259. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К: «Український письменник», 1993. – 443 с.
260. Наші округи виборчі і нові закони виборчі до Ради Державної. – Львів: коштом і заходом Товариства політичного Народної Ради у Львові, 1907. – 52 с.
261. Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр. / М. В. Никифорак. – Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Рута, 2000. – 279 с.
262. Овнанян С. Подъем рабочего движения в Австрии в 1905-1907 гг. / С. Овнанян. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1957. – 248 с.
263. Олесницький Є. Новий виборчий закон (популярний виклад основних постанов) // Діло. – 17 (30). 01. 1907.
264. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / передрук вид. 1935 р. з дод. матер. – Стрий: «Щедрик», 2007. – 384 с.
265. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (від поч. XIX ст. до М. Драгоманова) / Ю. Охримович. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1965. – 120 с.
266. Павко А. Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадське життя краю (1900–1907 рр.) / А. Павко // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 63–79.
267. Папенко Н. До питання про становище українців в Австро-Угорщині в кінці XIX – на поч. XX ст. / Н. Папенко // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія: Історія № 94–95. – 2008. – С. 40–44.
268. Первые послы Галицкой Руси. – Львов: Печатня Ставропигийського інститута, 1908. – 99 с.

269. Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським: (1883, 1885–1891, 1893–1895) / Зладив і видав М. Павлик. – Львів: З «Народової друкарні» Манецких, 1905. – 280 с.
270. Петлюра С. З життя австрійської України. Українські послы в Віденському парламенті // Україна. – 1907. – Т. 4., Ч. 2. – 32 с.
271. Петрів Р. В. Східна Галичина у складі Австрійської імперії (історико-правовий аспект) / Р. В. Петрів. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2009. – 254 с.
272. Петрів Р. Право Австрії та Східної Галичини / Р. Петрів // Право України. – № 6. – 2000. – С. 117–119.
273. Петрів Р. В. Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець XVIII– XIX ст.): для фахівців права, студ. і викладачів юрид. факультетів ВУЗів: пер. з нім. та пол. мов / Р. В. Петрів. – Відкритий міжнародн. ун-т розвитку людини «Україна». – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 84 с.
274. Плекан Ю. В. Перший досвід парламентаризму: українці-депутати Австрійського парламенту та Галицького крайового сейму (1848-1918): довідник / Юрій Плекан. – Івано-Франківськ: І.Я. Третяк, 2012. – 138 с.
275. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до австрійського парламенту та галицького сейму (кінець XIX - початок XX ст.): монографія / Ю. Плекан. – Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2008. – 204 с.
276. Плекан Ю. В. Реформа виборів до Галицького сейму на початку XX століття: протилежність позицій, спроби компромісу / Ю. В. Плекан // Науковий вісник Чернівецького державного університету. Серія Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: «Рута», 2002. – Вип. 123–124. – С. 435– 443.
277. Плекан Ю. Політичні та ідеологічні аспекти українського питання в австро-Угорській імперії / Ю. Плекан // Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – Вип. 6. – С.74– 84.

278. Плекан Ю. Українські депутати австрійського парламенту (XIX – поч. XX ст.) // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Вип. 376-377. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 131–133. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kolomya.org>.
279. Политическая энциклопедия. В 2-х т. Т. 2. – Москва: Мысль, 2001. – 600 с.
280. Полтавский М. История Австрии. Пути государственного и национального развития: в 2 ч. Ч. 2. От революции 1848 г. до революции 1918–1919 гг. / М. Полтавский. – М.: РАН, Институт всеобщей истории, 1992. – 369 с.
281. Поясненє програми русько-української радикальної партії. Написав др. Северин Данилович. – Львів: Накл. ред. Громадського голосу, 1897. – 28 с.
282. Пристер Е. Краткая история Австрии / Е. Пристер, пер. с нем. Н.М. Соболевой. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1952. – 509 с.
283. Проект политической программы для Руси австрийской через Г.М.Д. – Львов: Накладомъ Бенедикта М. Площанского, 1871. – 43 с.
284. Протест Галицької Русі від «Народної Ради», Львів, 21 вересня (4 жовтня) 1906 р. – 2 с.
285. Радикали і радикалізм. – Львів: Накл. ред. «Громадського голосу», 1896. – 18 с.
286. Романчук Ю. Моїм виборцям справозданє з моєї посольської діяльності в роках 1901–1907. – 26 с.
287. Савчук В. Тимотей Старух – трибун державотворення / Савчук В. – Бережани: Бережанська районна друкарня, 2009. – 52 с.
288. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
289. Старосольський В.Й. Теорія нації / В.Й. Старосольський / Передмова І. Кресіної. – Київ: Вища школа, 1998. – 154 с.

290. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). Т. 1 / М. Стахів. – Скрантон: Український Робітничий Союз, 1958. – 208 с.
291. Сухий О. М. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті. / О. М. Сухий. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 495 с.
292. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом: Нариси історії XIX – початку XX ст. / О. Сухий. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І Крип'якевича НАН України, 1999. – 226 с.
293. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XXст.) / О. Сухий. – Львів: Каменяр, 1998. – 132 с.
294. Сухий О. Російські слов'янофіли: питання впливу на галицьких українців у середині XIX століття / О. Сухий // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. – серія Історія. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – Вип. 3. – С. 4–10.
295. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918 рр.: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – 260 с.
296. Телешун С.О. Національне питання в програмах українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / С. О.Телешун. – Львів: Каменяр, 1998. – 132 с.
297. Товстуха Я. Іван Франко про антинародну діяльність австрійського рейхсрату і Галицького сейму / Я. Товстуха // Наукові записки. Питання історії СРСР. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1957. – Вип. 6. Том XLIII. – С. 45–64.
298. Томашівський С. Галичина. Політико-історичний нарис / С. Томашівський. – Львів: б.в., 1915. – 61 с.

299. Трайнин И. Краткая история Австрии / И. Трайнин. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – 460 с.
300. Трайнин И. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад / И. Трайнин. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1947. – 305 с.
301. Українсько-руський університет: Пам'ятна книжка першого віча студентів українців-русинів всіх вищих шкіл Австрії в справі оснований українського університету / Зібрав і видав М. Крушельницький. – Львів: Друкарня народова Ст Манецкого і Сп., 1899. – 52 с.
302. Усенко І.Б. Філософсько-правові основи наукових досліджень провідних правознавців Всеукраїнської Академії наук / І.Б. Усенко (голова ред. колегії) // Методологічні проблеми історико-правового дослідження: Матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24-26 вересня 2010 р., м. Алушта. – Київ; Сімфереполь: «Доля», 2011. – С. 57-71.
303. Усенко І.Б. Юридична біографістика: проблеми становлення нового напрямку наукових досліджень. Наукова доповідь / І.Б. Усенко. – Київ: «Науковий світ», 2002. – 19 с.
304. Уська У. Парламентська виборча реформа 1907 р. в Цислейтанії і проблема національного представництва / У. Уська // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: «Коло», 2003. – Вип. VII. – С. 361–371.
305. Футулуйчук Д. Діяльність української парламентської репрезентації у Відні 1907-1911 рр. / Д. Футулуйчук // Схід. – 2010. – № 6 (106). — С. 97–99.
306. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, переробл. і доп. Т.1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. / уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. – К.: Видавничий Дім «Ін. Юре», 2001. – 728 с.
307. Цегельський Л. Що чувати з виборчою реформою? Проект барона гавча, що з ним діє ся та що руским хлопам чинити? / Л. Цегельський. – Львів: Накладом «Народного комітету», 1906. – 44 с.

308. Цюцюра Т. Б. Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (зокрема в роках 1905–1907) / Т. Б. Цюцюра // Український історик. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен. – 1980. – Вип. 1–4 (65–68), рік XVII. – С. 23–44.
309. Цьольнер Е. Історія Австрії / Е. Цьольнер / Пер. з нім. Р. Дубасевич та ін. – Львів: Літопис, 2001. – 712 с.
310. Чекановський А. По перших виборах. Огляд сил і тактики українсько-руських партій. – Львів, 1907. – 73 с.
311. Чорновол І. Поляки і українці у політиці 80-х рр. XIX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – С. 71–79.
312. Чорновол І. П. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / І. П. Чорновол. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 247 с.
313. Чуйко І. Євген Олесницький: сторінки життєпису: іст.-біогр. нарис / І. Чуйко. – Тернопіль: Принтер-інформ, 2005. – 206 с.
314. Шатіло В. Питання форми державного устрою в програмних документах перших українських політичних партій / В. Шатіло // Право України. – 2000. – №3. – С. 118–122.
315. Швагуляк–Шостак О. Галицька політреформа / О. Швагуляк–Шостак // Контракти. – 2008. – 03.11 (№ 44).
316. Юліян Романчук перший український віцепрезидент австрійської палати послів. Його жите і діяльність. В 30-літний ювілей його посольської діяльності / Львів: б.в., 1913.
317. Яворенко Л. Чого нам треба? / Л. Яворенко. – Львів: Друкарня «Уділова», 1905. – 38 с.
318. Яремчук В. Д. Забезпечення прав українців на національну освіту у державах, до складу яких входили етнічні українські землі Галичини, Буковини та Закарпаття (друга пол. XVIII – поч. XX ст.) / В. Д. Яремчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – Вип. 10. – С. 62–72.

319. Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie / napisał Oswald Balzer. Wyd. 2., popr. i skrócone.* – Lwów : Nakładem K.S. Jakubowskiego, 1908. – 511 s.
320. Binder H. *Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / Harald Binder.* – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. – 741 s.
321. Bobrzynskij M. *Z dziejow odrodzenia politycznego Galicyi 1859-1873 przez M. Bobrzynskiego, W. L. Jaworsiego i J. Milewskiego / M. Bobrzynskij.* – Warszawa: nakład G. Gebethnera i Wolffa Krakow – G. Gebethner i spolka, 1905. – 521 s.
322. Bobrzynskij M. *Z moich pamietnikow, opracowal Adam Galos, wydanie drugie / M. Bobrzynskij.* – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinski, 2005, t.1 – 274 s., t.2 – 363 s.
323. Buszko J. *Galicya 1859-1914 Polski Piemont? / J. Buszko.* – Warszawa: KAW, 1989. – 80 s.
324. Buszko J. *Austro-Wegry w latach 1870-1914 / J. Buszko.* – Warszawa: Państwowe wydawn, naukowe, 1957. – 26 s.
325. Buszko J. *Historia Polski, 1864-1948 / Buszko J.* – Warszawa: PWN, 1980. – 550 s.
326. Buszko J. *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848-1918 / J. Buszko.* – Warszawa. – Wydawnictwo sejmowe, 1996. – 461 s.
327. Dziadzio A. *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza-Obywatel-Prawo / A. Dziadzio.* – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2001. – 312 s.
328. Głębinski S. *Wspomnienia polityczne / S. Głębinski S.* – Pelplin, 1939. – 559 s.
329. Grodziski S. *Habsburgowie. Dzieje dynastii / S. Grodziski.* – Wrocław-Warszawa-Krakow: Zakład Narodowy im. Ossolinski, 1998. – 240 s.
330. Grodziski S. *Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. T.1. / S. Grodziski.* – Warszawa: Wydawn. Sejmowe, 1993. – 217 s.

331. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. Zrodla / S. Grodziski . – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993. – 558 s.
332. Grzybowski K. Galicja 1848 – 1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii / K. Grzybowski. – Krakow-Wroclaw-Warszawa. – 1959. – 322 s.
333. Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900 / J.-P.Himka. – Montreal: McGill-Queen’s Un-ty Press, 1999. – 236 s.
334. Kieniewicz S. Galicja w dobie autonomicznej (1850-1914) wybor tekstow w oprac. S. Kieniewycza / S. Kieniewicz. – Wroclaw: zaklad Narodowy im. Ossolinski, 1952. – 397 s.
335. Kieniewicz S. Adam Sapieha (1828-1903) / S. Kieniewicz. – Lwow: Wydawnictwo zakladu Narodowego imienia Ossolinski, 1939. – 474 s.
336. Kozik J. Miedzy reakcja a rewolucja. Studia z dziejow ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848-1849 / J. Kozik. – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego (Prace historyczne, zeszyt 52), PWN, Kraków-Warszawa, 1975. — 237 s.
337. Najdus W. Szkice z historii Galicji. // T. 1 Galicja w latach 1900–1904 / W. Najdus. – Warszawa: Ksiazka i Wiedza, 1958. – 410 s.
338. Österreichs Parlamentarismus: Werden und System / Hrsg. von Herbert Schambeck. – Berlin: Duncker & Humblot, 1986. – 917 s.
339. Partacz Cz. Od Badeniego do Potoskiego. Stosunki polsko-ukrainskie w Galicji w latach 1889 – 1908 / Cz. Partacz. – Torun, 1996. – 280 s.
340. Pieracki J. Kwestya językowa w sądach i prokuratoryach wschonio-galicyjskich / J. Pieracki. – Lwow: Spolka wydawnicza i drukarnia «Polonia», 1911. – 177 s.
341. Starzyński S., Spiegel L. Wahlen / S. Starzyński, L. Spiegel. – Wien: Osterreichisches Staatsworterbuch: Handbuch des gesamten osterreichischen offentlichen Rechtes. Hrsg. Von Ernst Mischler, Josef Ulbrich, IV, 1909. – 871–927 s.

342. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890-1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin: ZAPOL, 2007. – 670 s.
343. Ukraińskie tradycje parlamentarne / pod red. Jarosława Moklaka. – Kraków: Historia Iagellonica, 2006. – 259 s.
344. Wendland A. V. Die Russophilen in Galizien: ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848-1915 / A. V. Wendland. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. – 644 s.
345. Wereszycki H. Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe / H. Wereszycki. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1986. – 354 s.
346. Wereszycki H. Historia polityczna Polski 1864-1918 / H. Wereszycki. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1990. – 310 s.
347. Winiarski I. Rusini w Radzie Państwa (1907–1908) / I. Winiarski. – Lwów: z drukarni udziałowej, 1909. – 78 s.
348. Yaremko M. Galicia-Halychyna (A Part of Ukraine). From Separation to Unity / M. Yaremko. – Toronto-New York-Paris, 1967. – 294 s.